MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE ONDERAFDEELING BATJAN.

DOOR

W. PH. COOLHAAS.

(Met kaarten).

Tot de inwerkingtreding van Staatsblad 1918 n°. 485 was de onderafdeeling Batjan een onderdeel van de gelijknamige afdeeling, een deel uitmakend van het gewest Ternate en Onderhoorigheden, en stond als zoodanig onder den controleur-afdeelingschef. Bij genoemd Staatsblad werd de andere tot de afdeeling behorende onderafdeeling, die der Soela-eilanden, tot een afzonderlijke afdeeling verheven, waardoor de grens van de nieuwe afdeeling Batjan samenviel met die van de vroegere onderafdeeling. Bij de opheffing van het gewest Ternate en Onderhoorigheden op 1 Juli 1922 werd de afdeeling Batjan onderafdeeling van de afdeeling Ternate van het gewest Amboina, en gesteld onder een controleur B. B. Bij al deze wijzigingen bleef echter het grondgebied gelijk aan dat van de onderafdeeling van vóór 1919.

De onderafdeeling bestaat uit twee groepen van eilanden, die zoowel uit aardrijkskundig als uit bestuursoogpunt vrij veel verschil vertoonen, nl.

- 1°. de Batjan-archipel, omvattende het sultanaat Batjan, het tot het sultanaat Ternate behorende eiland Moari, en het gouvernementengebied Laboeha;
- 2°. de Obi-groep en de Kekik- en Lawin-eilanden.

I. De Batjan-Archipel.

Literatuur.

Over dezen archipel is betrekkelijk veel geschreven, meestal echter door gelegenheidsreizigers, die slechts gebrekkig met den toestand op de hoogte waren.

Van de werken, waarin uitgebreid of terloops over Batjan wordt gesproken, noem ik:

- 1°. Pigafetta¹⁾, die iets over een bezoek van Batjansche grooten aan den vorst van Tidore gedurende zijn verblijf aldaar vertelt (1521). Zijn beschrijving van deze episode in de reis van Magelhaen's tochtgenooten is kostelijk; er blijkt uit, hoe weinig er in de Molukken in al die eeuwen na de komst der Europeanen is veranderd; wat hij van de zeden der Tidoreezen zegt, had gisteren geschreven kunnen zijn.
- 2°. Valentijn²⁾, die echter veel minder uitgebreid is over Batjan, dan over de overige Moluksche eilanden. Hij noemt het rijkje van dien naam al als in verval zijnde.
- 3°. Bleeker. P., in zijn: *Reis door de Minahassa en den Molukschen Archipel* (1856), blz. 234 en volg. Hij bezocht evenals Brumund (zie onder 4°.) Batjan in het gevolg van den gouverneur generaal Mr. A. J. Duijmaer van Twist en bleef slechts een paar uur aan den wal.
- 4°. Brumund. J. F. G. *Fragment mijner Reize door de Moluccos; Makian en Batjan* (*Tijdschrift van het Bat. Gen.* van 1856, blz. 323—397). Zijn verhaal is uitgebreider en belangwekkender dan dat van Bleeker.
- 5°. Van der Crab. P; in «*De Moluksche Eilanden*», 1862, (blz. 243 en vlg.). Ook zijn bezoek was slechts zeer kort; hij reisde nl. in het gezelschap van den gouverneur-generaal C. F. Pahud. Wat hij meedeelt is niet zeer belangrijk, enkel vindt men in het artikel eenige waardevolle statistische gegevens.
- 6°. Bernstein. Dr. H. A.: *Voorloopige mededeelingen nopens reizen in den Molukschen Archipel* (*Tijdschrift Bat. Gen.* dl. XIV, 1864, bl. 399). Hij deed een mislukte poging het Sibelah-gebergte te bestijgen en bracht een zoölogische collectie bijeen.

1) Antonio Pigafetta, *Magellans voyage around the world. The original Text of the Ambrosian Ms. with English translation, notes, bibliography and index* by J. A. Robertson. Cleveland, 1906. 3 vls.

Het verblijf te Tidore (8 Nov.—21 Dec. 1521) komt voor in *Dl II* p. 65—111, het verhaal over het bezoek aan den vorst van Batjan p. 101—107.

2) Fr. Valentijn. *Oud- en Nieuw Oost-Indien, vervattende eene nauwkeurige en uitvoerige Verhandeling van Nederlands Mogentheyd in die gewesten enz.* Dordrecht—Amsterdam 1724—1726.

De beschrijving van Batjan maakt deel uit van de „*Beschrijving der Moluccos*” in *Dl. I* en komt voor op folo. 116—125.

P. Talimao P. Goera itji
P. Talewi
P. Lalco
Goera islands

- 7°. De Klerck. Mr. J. E. Batjan (1864). Mij niet bekend.
- 8°. Concessionarissen van de eerste Batjan-concessie: Iets over het rijk van Batjan (1881), waarin zijn opgenomen de plannen der concessionarissen en de beoordeeling daarvan door de oud-residenten Bosscher, Van Musschenbroek, Van der Crab en Tobias.
- 9°. Elout. M. E. F.¹⁾: Journaal eener reis en bezoek aan de Batjan-eilanden Juli—November 1880. Elout kan beschouwd worden als de stichter van de Batjan-Maatschappij. Hij sloot het concessiecontract met den sultan en was tot zijn dood in 1883 onvermoeid bezig. Deze vlijtige man, ongetwijfeld aangespoord door het opbloeien van Deli, trachtte zich met onvermoeibaren ijver in alle opzichten met Batjan op de hoogte te stellen en was vol grootscheepsche organisatie-plannen. Zijn optimisme, o. a. blijkend uit de wijze, waarop hij gevonden gesteenten beschouwt (blz. 26: «Hoe hooger ik ging hoe meer ik denzelfden metaalinhoudenden steen vond, die ik mij verbeeld dat waarschijnlijk tinerts of ijzer bevat») en waarop hij moeilijkheden als het gebrek aan arbeidskrachten wil oplossen; verder de lichtgeloovigheid waarmee hij de mededeelingen der op fooien azende inlanders over parels en dergelijke opneemt, komen dengene, die met de toestanden in de Molukken bekend is, wat kinderlijk voor. Ware hij langer in leven gebleven, dan zou zijn energie echter ongetwijfeld veel meer van de Batjan-maatschappij met haar zeer uitgebreide concessie gemaakt hebben dan onder zijn eerste minder bekwame opvolgers geschiedde.
- 10°. Verbeek, dr. R. D. M. in het «Molukkenverslag» (Jaarboek van het Mijnwezen 1908) blz. 125.
- 11°. Door prof. Brouwer²⁾ werd in een later Jaarboek een geologische beschrijving van Batjan gegeven.
- 12°. Aflevering I der Mededeelingen van het Encyclopaedisch Bureau: Het sultanaat Batjan (1911); de eerste uitgave van dat Instituut; het is van minder belang dan latere afleveringen der Mededeelingen en lang niet altijd geheel juist.

¹⁾ Tijdschr. v. Ned.-Indië 1881, II bl. 161—208, 241—279, 321—352.

²⁾ Dr. H. A. Brouwer, Bijdrage tot de geologie van het eiland Batjan (met 3 kaarten en 7 platen). Jaarboek van het mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië 1921, Verhandelingen II bl. 73—105.

- 13°. Korn (thans Dr.) V.E.: Het damarbedrijf in het sultanaat van Batjan (Tijdschrift van het B.B. dl. 41, 1916, blz. 277 en vlg.) geeft een korte, doch juiste beschouwing over dit bedrijf.
- 14°. Coolhaas. W. Ph.: Kroniek van het Rijk Batjan (Tijdschrift Kon. Bat. Gen. dl. LXIII, 1924, blz. 474 en vlg.).

Van werken, die meer over omliggende streken handelen, maar toch ook voor Batjan van belang zijn, noem ik Campen's ¹⁾ verschillende artikelen over Halmaheira, meest in het Tijdschrift van het Bat. Gen. opgenomen, de verhandelingen van Van Baarda ²⁾ en andere zendelingen ³⁾ vnl. over de talen van Nd. Halmaheira; dl. III van Adriani-Kruij's Bare'e sprekende Toradja's, dr. v. d. Veen's ⁴⁾ dissertatie over de talen van Noord Halmaheira, de Mededeelingen van het Encyclopaedisch Bureau ⁵⁾ over Halmaheira en over de Soela-eilanden, en boven alles Hueting's uitnemende verhandeling: De Tobeloreezen in hun denken en doen (Bijdr. Kon. Inst. dl. 77, blz. 217 en vlg. en dl. 78, blz. 137 en vlg.); verder nog de gegevens in de Adatrechtbundels VII, X, XVI, XXI, XXII, XXIV.

¹⁾ C. F. H. Campen, De godsdienstbegrippen der Halmaheirasche Alfoeren. I. Bat. Gen. XXVII, 1882 blz. 438—451.

Id. Het eiland Halmaheira. Ibid. XXVIII, 1883, blz. 240—313.

Id., Nalezingen op het opstel over de godsdienstbegrippen der Halmaheirasche Alfoeren. Ibid. blz. 337—348.

Id. De godsdienstbegrippen der Halmaheirasche Alfoeren. Eenige oude volksagen naverteld. Ibid. XXIX, 1884 blz. 437—442.

Id. Ternataansche pantoens 1e en 2e serie, Ibid. 1885, bl. 443—450, 624—631.

²⁾ M. J. van Baarda, Leiddraad bij het bestudeeren van het Galela'sch dialect op het eiland Halmaheira. 's-Gravenhage 1918 (Uitgave Kon. Instituut T. L. en V.k.).

Id. Woordenlijst Galélareesch—Hollandsch. Met ethnologische aantekeningen. 's-Gravenhage 1895. (Uitgave Kon. Instituut T. L. en V.k.).

Id. Het Loda'sch in vergelijking met het Galéla'sch dialect op Halmaheira. Bijdr. Kon. Inst. T. L. en V.k. Dl. 56, 1904, blz. 317—507.

³⁾ A. Hueting, Een Tobeloreesch—Hollandsch Woordenboek. 's-Gravenhage, 1908. (Uitgave Kon. Inst. T. L. en V.k.).

G. J. Ellen, Woordenlijst van het Pagoe op Noord-Halmaheira. Bijdr. Kon. Inst. T. L. en V.k. Dl. 72, 1916, bl. 64—102.

Id., Woordenlijst van het Modòle op Noord-Halmaheira. Ibid. blz. 103—139.

J. L. D. van der Roest, Een woordenlijst der Tobelo-Böëng-taal, 's-Gravenhage 1905. (Uitgave Kon. Inst. T. L. en V.k.).

⁴⁾ H. van der Veen, De Noord-Halmahérasche taalgroep tegenover de Austronesische talen. Proefschrift. Leiden 1915.

⁵⁾ J. M. Baretta, Halmahera en Morotai. Bewerkt naar de memorie van den kapitein van den generalen staf —. Med. Enc. Bur., afl. XIII, Batavia 1917.

P. van Hulstijn. Soela-eilanden. Ibid. afl. XV. Weltevreden 1918.

F. S. A. de Clercq's Bijdragen tot de kennis der residentie Ternate wemelen van onjuistheden.

Alle verschenen kaarten van de Batjangroep zijn zeer slecht; de nieuwe topographische schetskaart, waarvoor de groep van 1921 tot 1923 werd opgenomen, is nog niet voor het publiek verkrijgbaar gesteld.

Ligging, grenzen en gesteldheid.

De Batjangroep ligt Westelijk van het Zuidelijk schiereiland van het in vorm op Celebes gelijkende eiland Halmaheira en vormt met Obi het zuidelijk uiteinde der eigenlijk gezegde Molukken, (d. z. Halmaheira met Morotai en de Westelijk daarvan gelegen kleine eilanden: Ternate met Hiri, Tidore met Maitara en de rots Filonga, Mare, Moti, Makian, de Kajoa en Goeraitji-groepen, de Batjan- en de Obi-archipel of nog specialer alleen die kleine eilanden).

De groep ligt op ongeveer 127—128° Oosterlengte en 5'—1° Zuiderbreedte. In het Westen wordt de Batjan-archipel door de Moluksche zee begrensd, evenals in het Noorden en Zuiden, waar men echter, in tegenstelling met de onbegrensde Westers-horizon, verschillende eilanden ziet liggen, nl. in het Noorden de Kajoa- en Goeraitji-eilanden en in het Zuiden de Obi-groep. In het Oosten is de groep door straat Patiëntie van Halmaheira gescheiden.

De geheele groep, bestaande uit meer dan 80 eilanden, eilandjes en rotsen, heeft een oppervlakte van 332150 H.A., waarvan 1425 H.A. toebehooren aan het sultanaat Ternate, nl. het eiland Moari, $\pm$ 300 H.A. aan het gouvernement, terwijl de rest het sultanaat Batjan vormt. Het hoofdeiland, eveneens Batjan genaamd, heeft een uitgestrektheid van 236675 H.A. Het bestaat uit 3 duidelijk af te scheiden gedeelten, van elkaar gescheiden door de smalle alluviale laagvlakten van Laboeha-Babang en van Wajaoewa-Songa. Op de bestaande kaarten zijn deze laagvlakten veel te breed aangegeven, de afstand Laboeha-Bahang is slechts 3 uur gaans (16 K.M.), terwijl het pad van Wajaoewa naar Songa gemakkelijk in $1\frac{1}{2}$ uur is af te leggen ($7\frac{1}{2}$) K.M. Heeft volgens de kaart het eiland den vorm van een klomp, in werkelijkheid laat het zich zeer goed met Celebes vergelijken, waarbij de schiereilanden met de bergen Sibelah en Bibinoi overeenkomen met de Z.W. en Z.O. schiereilanden van Celebes,

terwijl het Noordelijk deel door de ver binnendringende baai van Loid in twee deelen verdeeld wordt, die overeenkomen met de N.W. en N.O. schiereilanden van het zooveel grootere eiland. Wat den verticalen bouw aangaat, is echter het eiland veel beter in drieën te verdeelen dan in vieren. Het midden, Seki geheeten, welken naam men ook wel op het geheele eiland hoort toepassen (echter nooit door de eigenlijke bewoners) en dat vnl. uit oude leigesteenten bestaat, wordt ingenomen door het in zijn hoogsten top 2199 M. hooge, in Zuidwest-Noordoostelijke richting loopende Sibelah¹⁾-gebergte, dat een tot dusver niet overgetrokken scheidsmuur vormt en waarvan de bodem voor cultuur niets oplevert. Enkel de Westhelling is van zee uit tot een hoogte van ± 25 M. voor klapper- en voedingstuinen in gebruik; hier en daar vindt men er verder wilde notemuskaatboomen, waarvan de opbrengst niet wordt geoogst. Copal noch damar komen hier voor.

Het tweede deel n.l. het Zuid-Oostelijk gedeelte van het eiland is voor Batjan vrij vlak te noemen: Oostelijk van de landlengte Wajaoewa-Songa en langs de kusten, waar de bodem voor klappercultuur goed terrein levert, vindt men vrij groote vlakten; van boschproducten komen hier in het binnenland enkel damar ténang (= de Borneosche matakotjing) en hitoe voor, benevens de overal aanwezige houtsoorten.

Het derde deel, het gedeelte N.W. van de lijn Laboeha-Babang, Mbatjang geheeten, is op zijn beurt weer in drieën te verdeelen:

- 1°. Een zeer geaccidenteerd, hoewel niet zeer hoog (hoogste toppen ± 900 M.) Westelijk deel, dat veel gomcopal en damar levert.
- 2°. in het Oosten, de slecht begaanbare, damar leverende bergen van Sebatang en Goro-goro (700 à 800 M.); en
- 3°. het midden, een vlakker stuk dat Zuidelijk van het gebergte bij Jaba aan de baai van Loid ± 170 M. hoog begint en naar het Zuiden langzamerhand hooger en breeder wordt en waardoor de voor vlotten in den regentijd bevaarbare Sadjoangrivier stroomt²⁾). In het Zuiden vormt deze vlakte een reusachtig sagomoeras en zoo de voedselschuur van Batjan;

¹⁾ De naam hiervan heeft niets te maken met een koningin Isabella, zooals soms wordt beweerd; in de Moluksche talen wordt vaak de *è* gebruikt, waar anders in het Maleisch de toonlooze *e* staat, die de Molukketalen niet kennen; sibelah is gelijk aan sebah: naast (de vlakte).

²⁾ De G. Sapoek staat op het kaartje te ver naar het Oosten.

het Noordelijk deel er van is wellicht voor Europeesche cultures niet ongeschikt.

Kustvlakten vindt men in het Noorden:

- 1°. Langs de straat Sambaki, n.l. een breed mangrovemoeras met smalle voor landbouw geschikte droge strook er achter;
- 2°. een gedeeltelijk met cocospalmen begroeide vlakte rondom de baai van Loid;
- 3°. de met kokospalmen begroeide vlakte van Goro-goro.

Het eiland bestaat uit oude schiefers en oudere eruptiefgesteenten, tertiaire andesieten en basalten en miocene en jongere tertiaire benevens kwartaire sedimenten (Verbeek t.a.p. bl. 132).

Het tweede eiland in grootte is Kasiroeta (54.425 H.A.), vaak ten onrechte Groot-Tawali genoemd; welke naam enkel toekomt aan het N.O. gedeelte van Kasiroeta, gelegen tegenover het eiland Klein-Tawali. De kustvorm is vnl. aan den Westkant zeer grillig. Evenals het eiland Batjan is het naar den verticalen bouw in drieën te verdeelen. Het bestaat nl. uit een groot bergachtig darmarleverend Noordergedeelte ($\pm$ 800 M. hoog), dat van het eveneens bergachtige en damarleverende Zuiden gescheiden wordt door een smalle, moerassige met sagopalmen beplante vlakte, die van de baai van Imboe-imboe naar het Oosten langzamerhand lager wordt en door de Kasiroeta-rivier wordt doorloopen. Waar dit riviertje de zee nadert, vindt men de overblijfselen der oudste sultansnederzettingen, (zie Kroniek van Batjan t.a.p., blz. 497). Een kustvlakte vindt men enkel bij Palamea aan de Westkust; voor de klappercultuur is ze wel geschikt. Het bergland aan de N.W.kust wordt mede voor deze cultuur gebruikt. Over den geologischen bouw is nog zeer weinig bekend.

Dit is ook het geval met het derde eiland in grootte, het bijna onbewoonde Mandioli (21.975 H.A.), dat bijna geheel met laag bergland (tot $\pm$ 600 M. hoogte) bedekt is. De Z.O. kust loopt van zee uit vrij langzaam op en is voor de klappercultuur van belang; aan de Westkust vindt men bij Garong een vlakte. Van harsen vindt men op dit eiland enkel damar ténang.

Het vierde eiland Obit of Batanglobang (3.150 H.A.), midden in straat Batjan gelegen, verraaft duidelijk zijn oorsprong: koraal. De bergen zijn er laag en voor een groot gedeelte ontboscht. Men treft er verschillende klapperaanplantingen aan.

Om en tusschen de hier genoemde eilanden vindt men zeer vele kleinere, waarvan sommige voor de klappercultuur

(Parapotang, Ambatoe, Nanas, Wiring, Noesa Raloid, Tawali Ketjil), andere voor den verbouw van voedingsgewassen (Lata-lata-eilanden, Moari) van belang zijn.

Alle eilanden van de groep zijn, behalve waar het tegendeel reeds werd vermeld, met zware bosschen bedekt, die goed timmerhout (ijzerhout, gofasa, linggoa, tēnang enz.) leveren. De vlakke gedeelten zijn voor zoover ze moerassig zijn, geheel ingenomen door sagobosschen; voorzover ze het niet zijn, kunnen ze waar de veelal steenachtige bodem het ten minste toelaat, voor klappercultuur gebruikt worden. Voor deze cultuur zeer geschikten grond treft men echter zelden aan.

Straten, golven en kusten.

Voor den niet met het vaarwater bekenden zeeman is het niet gemakkelijk de eilandengroep te naderen. In de eerste plaats treft men bijna overal ondiepten en riffen aan. Verder zijn de ankerplaatsen, die aan de Noordzijde gedurende den Noordmoesson (November—Maart), aan de Zuidzijde gedurende den Zuidmoesson (Mei—September), aan de Westzijde gedurende beide moessons niet veilig te noemen. Van de baaien rondom eigenlijk Batjan zijn die van Laboeha en van Wajaoewa in het Zuiden en die van Loid in het Noorden nog het best te gebruiken. Toch is het lossen bij Laboeha in den tijd der Zuidenwinden verre van gemakkelijk, soms zelfs onmogelijk. De baaien aan den Oostkant, dus aan de straat Patiëntie, nl. die van Goro-goro, Sabatang, Sajoang en Songa, zijn bruikbaar; de sterke stroomingen in de genoemde straat zijn voor kleinere schepen echter zeer hinderlijk. Van het Westen uit is de groep nog moeilijker te naderen. De zeer schilderachtige Westkust van Kasiroeta, waar talrijke, veelal vrij diepe golven en baaien diep het land indringen (zoo die van Mamang, van Bisori, van Imboe-imboe), is zoowel in den Noord- als in den Zuidmoesson moeilijk te bereiken; de riffen en rotsen voor de openingen der baaien bemoeilijken den toegang; de Westkust van Mandioli heeft in het geheel geen goede ligplaats, (er voor ligt een groot rif); de baaien aan de Oostkust van de Lata-lata-eilanden leveren voor niet te groote schepen goede schuilplaatsen op.

In de straten tusschen de verschillende eilanden kan men behalve wanneer er veel stroom staat, betrekkelijk veilig liggen; daar het vaarwater echter nog nooit is opgenomen en overal

riffen en ondiepten voorkomen, is het voor grootere schepen ongewenscht buiten de gewone route te varen. Waar bij de toeneming der klappercultuur de K. P. M. stoomers meer en meer tusschenplaatsen gaan aandoen, is het van veel belang dat een behoorlijke opneming van het vaarwater plaats vindt; na ruim driehonderd jaar van Nederlandsch gezag of althans Nederlandschen invloed had men meer locale kennis mogen verwachten. Onlangs werden in het gewone vaarwater naar Ternate, nl. in de straten Obit, Herberg en Sambaki, enkele bakens geplaatst.

Rivieren.

De rivieren zijn alle voor de scheepvaart van uiterst weinig belang; hun verval is meestal zeer groot, de waterhoeveelheid gering. Voor kleine prauwen zijn te bevaren: steeds de Inggoi-rivier, de Poan, de Air Besar en de Kasiroeta-rivier. De Inggoi-rivier, de uitmonding der groote sagomoerassen in de vlakte van Laboeha-Babang waarvan ze door een meertje gescheiden is, is van belang voor het vervoer van sago. Langs de andere rivieren worden boschproducten per vlot naar beneden gebracht. De riviertjes zijn verder van nut voor de drinkwatervoorziening — zoo de Mandewong en de Amassing voor de onderafdeelingshoofdplaats Laboeha — en verder voor de sagowassching. Waar bij de kampongs geen rivieren zijn, zijn of worden thans gecementeerde kampongputten met bijbehorende waschgelegenheid aangelegd. Bij bandjir kon de rivier Amassing, die vlak bij de kust in de Inggoi liep, voor de kampong Amassing gevaarlijk worden; even boven de uitmonding in de Inggoi is de Amassing-rivier thans afgedamd; ze loopt nu zelfstandig in zee, vrij ver van de bedreigde kampong.

Wegen, paden en middelen van vervoer.

Op den voorgrond dient te worden gesteld, dat het verkeer bijna geheel over water plaats heeft; werd boven het vaarwater vooral door klippen en ondiepten vrij gevaarlijk genoemd, voor prauwen leveren deze natuurlijk, vnl. tusschen de eilanden, veel minder bezwaren op.

Bij de geringe bevolkingsdichtheid en de bergachtigheid van het zware terrein is wegeaanleg dan ook zeer moeilijk en vrijwel overbodig. De bevolking woont behalve in den driehoek Laboeha — Koepal — Brangkadolong slechts aan de kust, en

het ziet er niet naar uit of binnen afzienbaren tijd het binnenland bewoond zal worden. Het gewone vervoermiddel is en blijft de prauw.

Wegen heeft men enkel ter hoofdplaats en vandaar langs de kampongs Tomori en Makian naar de onderneming Brangkadolong van de Batjan-Archipel-Maatschappij. Deze laatste weg wordt gebruikt voor het vervoer van de koffie van de genoemde onderneming en van de producten uit den klappertuin van den sultan bij de Mandewong. In 1921 is nog een weg aangelegd van de kampong Amassing naar den rubbertuin van de B. A. M., over de Inggoi en de Amassing-rivier, over welke laatste een fraaie brug is gelegd, die echter veel van bandjirs heeft te lijden. Daar deze weg echter alleen door voetgangers en dan nog slechts zelden wordt gebruikt, groeit hij voortdurend, op een smal voetpad na, dicht; een bewijs voor de overbodigheid van den besteden arbeid. Van den eerstgenoemden weg loopt midden tusschen de kampongs Tomori en Makian rechts een goed voetpad over Koepal naar Panemboang, links een pad naar Babang. Een bruikbaar pad loopt verder van Wajaoewa naar Songa. In het damarbergland vindt men ten slotte de «paden» der damarhalers; op mijn tochten in het oerwoud dáár, kon ik echter gewoonlijk niet merken, dat ik op een pad was; de ge oefende Alfoeren herkenden den weg aan bepaalde teekens aan de boomen; merkte ik wel iets van een pad, dan spraken zij reeds van «djalan besar».

Hoewel behalve in het Sibelah-gebergte het terrein nergens boven 1000 M. stijgt, zal het aanleggen van wegen vele moeilijkheden geven. De vlakten zijn grootendeels moerassig, het bergland is zeer geaccidenteerd, een hoogvlakte treft men niet aan. Bij het doortrekken van het bergland gaat het voortdurend bergop, bergaf. Zelfs langs de kust zal een weg-tracé moeilijk te vinden zijn. Hier en daar vindt men een mangrovekust, elders een langzaam aflopend zandig strand, op weer andere plaatsen — en dan nog wel vrij talrijk — een steil uit zee opstekende rotsenkust.

Het transport te land geschiedt alleen door middel van enkele grobaks, getrokken door aan den sultan en aan de B. A. M. toebehoorende sapi's, of door koelies. Karretjes (bendie's) worden niet, fietsen weinig gebruikt.

De K. P. M. doet Laboecha eens (sinds Juli jl. tweemaal) per

maand op de vaart van Ambon over Ternate naar Nieuw-Guinee aan, eens (sinds Juli jl. eveneens tweemaal) op den terugweg. Soms worden voor verscheep van copra ook andere plaatsen aangedaan.

Het aan de firma Diepenheim toebehoorende stoomertje «Laga» bezoekt geregeld de verschillende damarposten en brengt voor handelaren copra ter hoofdplaats; meestal bestaat voor particulieren gelegenheid mede te varen.

De motorboot «Pauline» van de B. A. M. bezoekt gewoonlijk tweemaal per maand voor copra-opkoop Ternate en tusschenliggende eilanden, bovendien vaart het maandelijks eens rondom de Batjangroepen. De B. A. M. bezit voorts drie vaartuigen voor parelvisserij en een aantal laadbooten.

De controleur beschikt over een motorsloep, die vnl. tusschen de verschillende eilanden van de Batjangroep goed bruikbaar is, maar die te klein is voor gebruik op de open zee.

Een vijftien-tal handelsprauwen van Chineezers (fenis, soepe-soepe) en talrijke kleine prauwen (1678, n.l. lepa-lepa's perahoe Batjan, perahoe Taliaboe, perahoe Galela, pakata's) bevaren zee en straten. Enkele Badjo's bezitten padewakangs. De komst van een aantal Mandarprauwen met allerlei handelsgoederen bij het begin van den Zuidmoesson is voor de bevolking een gebeurtenis van belang.

Flora en fauna.

Bijna de geheele groep is nog met oerboschen bedekt. Slechts hier en daar vindt men als onderbreking een ladang en in de vlakten wat klappertuinen; de sagomoerassen maken den indruk op natuurlijke wijze te zijn ontstaan; aan onderhoud ervan geschiedt niets.

De flora is nog slechts zeer weinig bestudeerd; zij komt overeen met die van Halmaheira; daar de regenval over het geheele jaar ongeveer gelijkelijk verdeeld is, vindt men altijd groene tropenwouden, die buitengewoon veel verschillende soorten planten herbergen. Onder de zeer hoog opgaande boomen vindt men betrekkelijk weinig onderhout. Van de door het bosch geleverde producten zijn van belang: copal en damar, houtsoorten (ijzerhout, gofasahout, linggoahout, tēnang) en enkele vlechtwerkmaterialen leverende boomen en struiken, verder bamboe; rotan en ebbenhout komen vrij weinig voor en zijn van

slechte kwaliteit. De wilde notemuskaat en kruidnagelboomen op den Sibelah-berg zijn weinig talrijk en worden niet gebruikt.

Voor de bevolking is het belangrijkste gewas de sago, verder ook de kokospalm, maïs, rijst en tabak.

Voor den zoöloog en wel speciaal voor den ichthyoloog vormt de groep een prachtig terrein van onderzoek.

Geweldig veel visschen en waterdieren van de meest uiteenloopende soorten komen voor. De bevolking weet van de rijkdom aan eetbaren visch lang niet voldoende profijt te trekken.

Van de merkwaardige zeebewoners vallen te noemen: de vrij talrijke potvisschen, dolfinen, doejoengs, schildpadden, de tripang, de vele lichtgevende dieren, en vooral de kolossale kolonie van kwallen, die men steeds in de baai van Laboeha kan aantreffen.

Hier en daar vindt men parelbanken. Trocaschelpen worden uitgevoerd. Fraaie zeetuinen komen hier en daar voor.

Ook insecten van allerlei aard kan men aantreffen, o.a. de in de sagoerassen levende koepoerradja, een buitengewoon fraai geteekende vlinder.

Slangen, vnl. de als oelar patola bekend staande python reticulatus, en krokodillen, zijn talrijk.

Van vogels vallen te noemen: koem-koem's (groene en grijze boschduiven), maleo's, neushoornvogels, papegaaien en een enkele niet zeer fraaie paradijsvogel (Semioptra Wallacei).

Zoogdieren zijn minder talrijk: vele hoogst schadelijke zwijnen, wat herten, wat honden, wat koesoe's (buidelratten) zijn wel de belangrijkste. Batjan is het Oostelijkste eiland, waar men nog apen aantreft, nl. een soort zwarte loetoeng; de bruine huisaap, genoemd in de Mededeeling van het Encycl. Bureau, blz. 9, komt er niet voor.

Klimaat.

De Batjaneilanden liggen nagenoeg onder den aequator, zoodat de middagzon er steeds hoog staat. Temperatuurswaarnemingen zijn, zoover mij bekend, nooit systematisch gedaan; over het algemeen is de warmte overdag groot, terwijl 's nachts sterke afkoeling plaats heeft. Doordat regens het geheele jaar door vallen, kent men niet de zeer droge, onaangenaam warme dagen die elders in den Oostindischen Archipel voorkomen.

Van de winden is het krachtigst de van ongeveer 5 Mei tot eind October doorstaande Zuidmoesson (selatan) overeenkomend

met den Oostmoesson elders, die gedurende deze maanden dagelijks 's morgens omstreeks 9 uur komt opzetten en in toenemende sterkte tot zonsondergang doorwaait om dan plaats te maken voor koele bergwinden. De baaien aan den Zuidkant zijn gedurende dezen tijd voor kleinere schepen niet veilig. Begin November ongeveer draait de wind door het Zuidwesten (berdajat) en Westen (barat) heen naar het Noorden; in dezen tijd heeft men vaak plotseling zeer heftig opstekende, maar ook weer even spoedig in kracht verminderende winden. De Noordmoesson (laoet), overeenkomend met den Westmoesson elders, heerscht dan van December tot ongeveer eind Maart, echter minder krachtig dan de Zuidenwind in de maanden Mei tot November. Van eind Maart tot eind Mei heerschen wisselende winden, wel meest uit het Oosten, maar zonder dat van een Oostmoesson kan gesproken worden. Het spreekt vanzelf, dat de data van het invallen en doorstaan der moessons niet nauwkeurig kunnen worden opgegeven; in 1922 b.v. stond de Zuidenwind zeer sterk en zeer lang door, in 1923 daarentegen slechts vrij zwak en enkel tot eind September; 1924 was een normaal jaar. Over den regenval is het moeilijk iets bepaalds vast te stellen; vrij droge jaren (1923) wisselen af met natte (1921—1922); maanden, waarin het eene jaar veel regen valt, zijn in andere droog; een vaste regel valt niet op te merken: alleen October is steeds een maand met weinig regen. De regens zijn verder vrijwel over het geheele jaar gelijkmatig verdeeld.

Enkele statistische gegevens volgen hier onder:

Gemidd. van	Totaal.		Januari.		Februari.		Maart.	
	a.	b.	a.	b.	a.	b.	a.	b.
1886—1917 . . .	1744	132	187	13	160	11	155	11
1921	2152	159	160	12	194	13	122	14
1922	1959	111	196	15	184	11	198	11
1923	1573	86	172	12 ¹⁾	55	1	186	14
1924	1907	159	208	14	193	14	136	10
1925			255	14	253	10	175	10

Gemidd. van	April.		Mei.		Juni.		Juli.	
	a.	b.	a.	b.	a.	b.	a.	b.
1886—1917 . . .	174	12	149	12	153	12	145	11
1921	285	11	121	14	202	18	181	14
1922	166	13	100	8	244	13	200	6
1923	274	7	216	9 ¹⁾	50	1	235	6 ¹⁾
1924	105	9	144	10	231	16	181	18
1925	179	13						

¹⁾ Opmerkelijk weinig regendagen met zware buien.

Gemidd. van	Augustus.		September.		October.		November.	
	a.	b.	a.	b.	a.	b.	a.	b.
1886—1917 . . .	138	12	100	8	99	8	109	9
1921	135	11	241	18	60	8	233	13
1922	221	7	112	8	57	6	66	6
1923	14	2	50	3	42	5	96	5
1924	143	16	126	13	54	6	220	15

Gemidd. van	December.	
	a.	b.
1886—1917 . . .	175	12
1921	238	12
1922	215	7
1923	182	11
1924	196	13

a. Hoeveelheid regen in m M; b. aantal regendagen.

De cijfers zijn ontleend aan den te Laboeha op ± 200 M. van de kust opgestellten regenmeter. Eigenaardig zijn de cijfers voor 1923 met weinig regendagen en hooge dagmaxima. De op ± 100 M. hoogte door de Batjan-Archipel-Maatschappij te Brangkadolong aan den voet van den Sibelah opgestelde regenmeter, geeft evenals de meter in den rubbertuin van die maatschappij te Amassing veel hoogere cijfers voor den neerslag. Onder de inlanders staat het Zuidelijk gedeelte van Kasiroeta, waar geweldige slagregens kunnen optreden bekend als: «gedong hoedjan» en «hoedjan poenja mai». Een hevig onweer had gedurende mijn verblijf in de Molukken (Maart 1921—Juni 1925) niet plaats; de bewoners deelden mij mede, dat donderbuiën zeer zelden voorkwamen.

Vulkanische uitbarstingen zijn op Batjan onbekend; aardbevingen komen van tijd tot tijd voor; in April 1925 van een sterkte en veelvuldigheid als er sinds de groote aardbeving van 1902, waarbij deelen van de Noord- en Westkust van Kasiroeta in zee verdwenen en te Laboeha warm water uit den grond spoot, niet meer voorkwamen.¹⁾

II. Bevolking.

Sterkte.

De Batjangroep is steeds dun bevolkt geweest; reeds in Valentijn's tijd (begin 18de eeuw) wordt geconstateerd, dat het aantal bewoners «vroeger» veel grooter is geweest; zonder op-

¹⁾ Als typisch feit kan hierbij nog worden vermeld, dat door Mohammedaansche en Christelijke hoofden naar aanleiding van de aardbeving in April 1925 aan den Controleur verzocht werd een man, die met zijn dochter in

gave wat onder «vroeger» moet worden verstaan. Toeneming had tot aan het laatste derde deel van de 19de eeuw slechts weinig plaats; vermoedelijk hebben talrijke pokkenepidemieën hier een funesten invloed gehad. De vorsten van Batjan uit het midden der 19de eeuw trachtten wel bewoners te lokken; tot het van waarde worden van damar, waardoor damarhalers werden aangespoord over te komen, echter zonder succes. Een tweehonderdtal in 1847 van Bonoa, een eilandje bij Seram, naar Batjan verhuisde huisgezinnen, werden op last van den gouverneur der Molukken, Cleerens, weer naar hun land teruggebracht. Ook de Tobeloreesche zeerovers schijnen de vestiging van vreedzame landbouwers te hebben belemmerd.

Gilles Zeist, een der eerste Hollanders, die op Batjan woonde (1625), had gaarne een volksplanting van 800 tot 1000 «manspersonen met hun gezinnen op het eiland gevestigd gezien, opdat daar even veel en nog meer kruidnagels dan van Makian en Amboina zou kunnen halen». Dichtbevolkt was dus de groep in zijn tijd niet.

Volgens Valentijn woonden in 1706 10.000 à 12.000 menschen op de eilanden; in 1907 na een (pokken) epidemie slechts 2000, na eenige jaren heetten er slechts 200 man over te zijn. Omstreeks 1850 schat men het aantal bewoners op 1000, voor 1848 vind ik 1010, voor 1852 2862 (ongetwijfeld te hoog), voor 1855 1633 opgegeven. In 1860 is het aantal bewoners tot 5976 gestegen, in 1880 tot 5409, in 1910 tot 9021; de volkstelling van 1920 gaf 10767, cijfers over 1955 vermelden 11297 bewoners. De sterkste stijging ligt dus tusschen de jaren 1860 en 1910, na dien gaat het aantal menschen langzamer naar boven.

Indeeling, stammen.

De bewoners der eigenlijke Molukken kunnen verdeeld worden in twee groepen, die van geheel verschillende afkomst zijn, hetgeen zich minder in levenswijze en adat uit, dan in taal en soms in lichaamsbouw. De scheidslijn der beide groepen loopt van West naar Oost dwars over Makian, waarbij de bewoners van West-Makian tot de Noordelijke, die van Oost-Makian tot de

bloedschande heette te leven, te straffen, aangezien zijn daden ongetwijfeld de oorzaak van een aanstaande ramp zouden zijn; de herhaalde aardbevingen waren de voorboden hiervan; dit geloof vindt men overal in de Molukken terug.

Zuidelijke groep behooren, en verder over Halmaheira, hierbij de grens tusschen de districten Oba en Waisile eenerzijds en Weda en Maba anderzijds ongeveer volgend, zóó dat alles wat ten Zuiden van die lijn ligt tot de Zuidelijke groep behoort.

De talen der Noordelijke groep (het Ternataansch, West-Makiansch, Tidoreesch, Tobelosch, Galelareesch enz.), behooren niet tot den Maleisch-Polynesischen taalstam (vgl. dr. v. d. Veen's dissertatie); die van de zuidelijke groep (Batjansch, Oost-Makiansch, Kajoareesch, Boelisch, Mabasch, Patanisch, Weda's, Ganésch) behooren er wel toe. De Westelijke talen van deze groep, dus het Batjansch en het Oost-Makiansch, nauw verwant aan het Soelasch en aan het Banggaaisch, hangen daardoor samen met de talen van Midden-Celebes; de Oostelijkste vertoonen overgangen tot de Melanesische talen van Noord-West-Nieuw-Guinee (vgl. Adriani-Kruyt dl. 3).

Wat den lichaamsbouw aangaat, vindt men onder de Alfoeren ¹⁾ van Noord-Halmaheira, vnl. onder hen die het minst den invloed der hierheen van oudsher ter wille der begeerde specerijen in talrijke mate toestroomende vreemdelingen hebben ondergaan, (dus onder hen, die het verst in het binnenland wonen, en wel speciaal onder den stam der Madole's) typen, die in het geheel geen Maleischen indruk maken; lange, gespierde menschen, met vaak Grieksche profielen, met oogen die een eigenaardige «wilde» uitdrukking hebben en vaak met zeer sterken baardgroei (vgl. over dergelijke figuren op Celebes, D. de Jongh in Tijdschr. Kon. Bat. Gen. 1924, blz. 587, die hen met Indianen vergelijkt). Het type is geheel anders dan dat der eenigszins op Papoea's gelijkende bewoners van Seram, die men ook Alfoeren noemt, zonder dat zij vermoedelijk met de bewoners van N.W. Halmaheira verwant zijn. De volken van de Zuidelijke groep wijken in lichaamsbouw niet van de Maleiers af.

Of de Noordelijke groep autochthoon is, waag ik niet te zeggen; het komt mij zeer onwaarschijnlijk voor (somatologische onderzoekingen hadden, voor zoover mij bekend, niet plaats); de Zuidelijke groep is het zeker niet, vermoedelijk zijn de stammen tot deze groep behoorend over de Soela-eilanden van het Westen in deze streken gekomen en doorgedrongen tot aan Misool en tot aan de Noordkust van Seram toe.

¹⁾ Onder Alfoeren wordt hier verstaan: niet-Mohammedaansche en niet-Christelijke inlanders.

De Noordelijke stammen hebben in de Molukken steeds door energie uitgemunt, de rijken van Ternate en Tidore hebben hiervan getuigd; thans zijn vooral de Ternatanen sterk gedegene-reerd. Tidoreezen kan men door de geheele Molukken nog als handwerkslieden terugvinden; steeds keeren ze echter naar hun land terug. De roof- en zwerflust van Tobeloreezen en Galelareezen was tot Celebes en Timor toe berucht. De leden der Zuidelijke groep vertoonen weinig eigenaardigs, een rol van beteekenis hebben ze, zoover bekend, niet gespeeld.

De vorsten van Batjan hadden blijkens hun oude verhalen vroeger betrekkingen met Misool, Noord-Seram, Banggai; of werkelijk hun rijk zich vóór de komst der Europeanen zoover uitstreckte, en zij dus eerder dan de Ternataansche vorsten beheerschers van een machtig Molukkenrijk waren, zooals zij gaarne beweerden en beweren, zal wel een open vraag blijven (vgl. Tijdschr. Bat. Gen. dl. LXIII, blz. 478).

De vorsten van Batjan hadden hun zetel oorspronkelijk op Oost-Makian (waar thans nog een volk woont, behoorend tot de Zuidelijke groep); daarna op Kasiroeta, sinds de komst der Portugeezen en wellicht in verband daarmee zijn ze te Amassing op Groot-Batjan gevestigd. Vermoedelijk behoorden ze wel tot de Zuidelijke groep; voor alle adathoofden had men ten minste eigen Batjansche namen, die pas later door die van Ternate, het toon aangevende der Moluksche rijken, zijn vervangen. Het eigenlijke volk behoort zeker tot de Zuidelijke groep. Bij hun komst van Makian (mogelijk een gevolg van het opdringen van de noordelijke stammen), vonden de eerste vorsten de geheele groep bewoond door verschillende stammen (soanang) elk met eigen gebied, en die onder eigen hoofden stonden (nl. ambasaja's en datoe's, later onder Ternataanschen invloed ngofamanjira's, kimelaha's, sengadji's, gezamenlijk bobato's genoemd).

Bij de komst der Portugeezen was Batjan slechts het derde of vierde der Moluksche rijken (1. Ternate, 2. Tidore, 3. Djailolo, 4. Batjan, of de laatste twee andersom); en sedert is het rijkje nog voortdurend achteruitgegaan, het aantal bewoners tot het midden der vorige eeuw voortdurend afgenomen. Omstreeks 1850 was het aantal echte Batjanners nog slechts 400, allen in de kampong Amassing wonend. Het soenangverband bleef, althans in naam, nog tot in het begin van deze eeuw bestaan; de bobato's woonden ter hoofdplaats en gingen van tijd tot tijd

naar het gebied waar de soms geheel uitgestorven stam, wier nominaal hoofd ze waren, gewoond had om van de vreemdelingen, die er zich gevestigd hadden, de ngasé (schatting) voor de verschillende producten te eischen. Waren ze oudtijds erfelijke hoofden, later werden ze door den sultan benoemd en waren slechts personen, aan wie de vorst het niet onvooroordeelg baantje van ngasé-inner had opgedragen. Waren de bobato's dus oorspronkelijk stamhoofden, in den lateren tijd waren ze niet anders dan territoriale hoofden. Sedert is het aantal Batjanners, die zich vrij sterk met de toestroomende vreemdelingen hebben vermengd, o.a. met afstammelingen der naar de Molukken verbannen Palembangsche vorsten, weer tot $\pm$ 1600 gestegen; het overschot der geboorten boven de sterfgevallen is groot.

Men onderscheidt drie standen. 1°. Den vorst en zijn familieleden. De vorst, oudtijds Kaosa ompoe geheeten, voert den titel van sultan en wordt gewoonlijk djoë kolano (Ternataansch = heervorst) genoemd. Zijn mannelijke afstammelingen in den eersen en tegenwoordig ook in den tweeden graad noemt men prinsen, de verdere mannelijke en vrouwelijke afstammelingen dano's (Ternataansch = kleinzoon). Vrouwelijke verwanten van den eersten en tweeden graad heeten boki's. Verwanten van den vorst, die een ambt bekleeden, spreekt men aan als dédé. De hoofdvrouw van den vorst is de Toean Poetri, de bijvrouwen worden Toean Perempoean genoemd.

2°. Het eigenlijke volk; de anak bala, nakomelingen der vroegere soanang-genooten. In navolging van Ternate, waar de leden van de toonaangevende families van niet vorstelijken bloede, behoorden tot de soa sio (= negen stammen), noemt men deze personen orang soa sio. Het aantal soanangs was oudtijds tien; dat men niet van de soa njagimoi (tien soa's) spreekt, is hieruit te verklaren, dat de Alfoeren zich steeds als soa njagimoi aanduiden, in tegenstelling tot de soa sio, waarmee zij de Mohammedaansche stammen aanduiden.

3°. De soa ngongaré (ngongaré is Ternataansch voor boedjang) afstammelingen van slaven (meest van Papoesche afkomst) en vreemdelingen, menschen, die, hoewel reeds van ouder tot ouder op Batjan gevestigd, geen ambt konden krijgen en die tot op heden nog als hofbedienden gebruikt worden (op Ternate en Tidore kent men dergelijke menschen ook). In 1878 werden op Batjan 152 slaven vrijverklaard, waarvan 42 aan den

sultan behoorden. Aan schadevergoeding werd door het Gouvernement f 8840 uitbetaald.

Een eigenaardigen tusschenstand vormen de personen met den titel ompoe. Ompoe (heer) was oorspronkelijk de titel voor allé leden van het vorstenhuis, later echter prefereerde men de bovengenoemde Ternataansche titels. Personen, die thans den titel ompoe voeren, verklaren nimmer graag, waarom zij zoo genoemd worden; gewoonlijk beweren zij af te stammen van zeer lang geleden geregeerd hebbende vorsten. In werkelijkheid zijn zij nazaten van mannen uit den soa sio-stand en vrouwelijke dano's; een dergelijke verbintenis was eigenlijk verboden en kwam te Ternate en te Tidore hoogst zelden voor (op Tidore kent men den term dano kéné, «kleinen dano», voor een afstammeling van een dergelijk huwelijk), op Batjan bij het gering aantal inwoners vrij veel. Een bewijs leveren de mij door ompoe's getoonde stamboomen. De ompoe heeft eigenaardige voorrechten boven leden van de andere standen. De djogoe (= rijksbestuurder) b.v. moet tot de soa sio behooren; bijna steeds is hij echter een ompoe, die dus hier als soa sio-man optreedt en die dan ook den gekleurden lenso (hoofddoek) daagt, die hem toekomt. Een particulier ompoe draagt echter een witten hoofddoek, een onderscheidingsteeken uitsluitend toekomend aan vorstentelgen. Aan sommige personen wordt bovendien de ompoe-titel wel verleend, zoo aan echtgenooten van vreemde afkomst van prinsen, aan aanzienlijke vreemdelingen enz.

De verschillende standen onderscheiden zich door hun kleeding (kleur en vorm van hoofddoek, van baadje enz.), door het bedrag van den bruidschat, door den rang van den huwelijksbeambte (voor den vorst en de prinsen «de kadlé», voor dano's, ompoe's en bobato's een imam, voor leden van de soa sio een ehatio, voor leden van de soa ngongaré een modin, enz.). Vrouwen van een hooger stand mogen eigenlijk niet met mannen uit lageren stand huwen; andersom mag het wel; toch zijn de nakomelingen van sultan en vrouwen uit den ngongaré-stand niet gerechtigd tot den troon, feitelijk ook niet bevoegd een ambt te bekleeden. (Toen in 1904 de laatste sultan van Tidore overleed, werd beweerd, dat zijn eenige zoon als afstammeling van een vrouw met slaven-(Papoea) bloed, niet mocht opvolgen; men had echter vroeger, bij het leven van den vader, geen bezwaar gemaakt hem tot kapitan laoet te verheffen; volgens den sultan van

Batjan een bewijs, dat de bewering van 's mans onzuivere afkomst onjuist is.)

De Batjanners schijnen op vrijwel alle bezoekers een onaangename indruk gemaakt te hebben; Valentijn reeds zegt van hen: «ook zijn de inwoners zeer lui, geen werk als van hun wellusten en dartelheden makende». Inderdaad, deze menschen zijn door de natuur zoo zeer begunstigd, dat arbeid voor hen nagenoeg overbodig is, terwijl hun ontwikkelingsgraad hen hun vrijen tijd niet dan met wellusten en dartelheden kan doen vullen. Ze zijn bezitters van talrijke sagoboomen¹⁾ die hun voeding, dakbedekking (katoe) en huisomwanding (gaba-gaba) leveren; de goede vischsoorten zwemmen hun bijna in den mond; goed hout is overvloedig voorhanden, de strijd om het bestaan dus onbekend. Kan men dan van deze menschen voor wie arbeid vrijwel overbodig is, veel ijver verwachten? Het westersche begrip: lui, mag men hier niet gebruiken. De kleine man, die in zijn manier van doen bijna niet van den Makianner is te onderscheiden, klopt zijn sago zelf en vischt wat; de hogere standen (en daartoe behooren velen!) zijn daarvoor veel te deftig; zij laten liefst door anderen sago van hun boomen kloppen, waarbij 30 % van de opbrengst voor hen is, en trachten in de vele baantjes, die voor hen openstaan: vroeger als bobato's, hofbeambten enz., thans als kamponghoofden en damaropzichters, naast hun traktement zich op gemakkelijke wijze klappertuinen te verschaffen. Zij achten zich de heeren des lands, wat ze trouwens zijn, en laten den vreemdelingen, vooral natuurlijk den Alfoeren, hun meerderheid zeer voelen. Als ijverige Mohammedanen voelen zij zich boven de rest van de bevolking verheven; ook godsdienstige baantjes versmaden zij lang niet. Hun verhouding tot de Alfoeren is zooals deze overal is, waar een primitieve bevolking met Maleische kustvorstjes in aanraking komt, hier mogelijk met een schijn van recht; de Alfoeren toch zijn niet de oorspronkelijke bewoners van Batjan en daar pas kort gevestigd. In den allerlaatsten tijd beginnen enkele dano's als handelaartjes, metselaars enz. weer iets uit te voeren; bij het toenemen van de bevolking zal dit wel moeten. De kleine man drinkt veel sagoeweer; de dano, zoo hij den vorst niet

¹⁾ Vgl. Bijlage A, waaruit blijkt, dat den bewoners van Amassing, dus den eigenlijken Batjanners, meer dan de helft der sago-ifeo's (ifeo = stoel) behooren.

vreest, ook en bovendien als hij ze krijgen kan, alcoholica uit het Westen.

Naast de Batjanners vindt men nog een tweede groep van eigenlijke bewoners, nl. de Christen-Laboehareezen, de afstammeligen der oude bewoners van Seki, die gaarne beweren dat het eiland Batjan hun toebehoort en niet den sultan, die zich dat gezag volgens hen langzamerhand zou hebben aangematigd. Bij een complot in 1627 om de Hollanders van het fort Barneveld bij Laboeha te vermoorden, welk complot volgens hen door den toenmaligen sultan zou zijn opgezet en vervolgens aan de Hollanders verraden om hen er onder te krijgen, zijn zij naar het binnenland gevlucht. Degenen die niet naar de kust terugkeerden, zijn in apen veranderd¹⁾, en men kan hun nakomelingen in de bosschen thans in dien vorm nog tegenkomen. De weer naar de hoofdplaats teruggekeerden kwamen rechtstreeks onder de Compagnie onder een hoofd met den titel van sengadji. Nog thans staan deze personen onder hun eigen hoofden en wonen op Gouvernementsgebied (Laboeha). Als Christenen en personen met een «fan» (= van, achternaam, b.v. Klavert, Marcus, Kabenti) achten zij zich veelal te deftig om te werken; wat sago kloppen, wat visschen, wat sagoeweer verkoopen (en de rest zelf opdrinken) is alles wat zij doen, zoo zij geen mandoersbaantje bij de Batjan-Maatschappij kunnen machtig worden. Zij voelen echter veel voor onderwijs en voldoen vooral als zij eenmaal uit hun land zijn, als klerken enz. zeer goed. Hun aantal is mede zeer gedaald; zij hebben zich sterk met Ambonneezen en Menadoneezen vermengd. Hun standsgevoel is zeer ontwikkeld, evenals bij de Batjanners. Noem den vaccinateur niet njong, hij is menèèr, de dengadji vindt, dat men hem wel toewan kan noemen (njong heet de gezeten Inlander, menèèr de gelijkgestelde en de Inlandsche ambtenaar, toewan heet enkel de Europeaan of een aanzienlijk hoofd); de vrouw van den godsdienstleeraar, een echte Ambonsche njora (vrouw van een «orang borger») vindt dat de vrouw van den sengadji, een Ambonneesche van mindere afkomst, op den njora-titel geen recht heeft.

Naast en tusschen deze rudimenten van een eigenlijke bevolking, vindt men vreemdelingen en afstammelingen van vreemdelingen afkomstig uit alle deelen van Ned.-Indië; sommige in talrijke

¹⁾ Volgens de Mohammedanen zijn de apen de nakomelingen der vroegere bewoners van Obi,

groepen, anderen slechts als enkele individuen (Atjehsche bannelingen, nakomelingen van Palembangsche vorsten en landsgrooten, Padangsche kooplui, Javaansche ex-gestraften of volgelingen van den «Dipo-Negoro», die te Ambon verblijf houdt, Bandjareezen, enkele Baliërs, o. w. iemand van hooge kaste met den titel «Ida Bagoes»). Kwamen oudtijds velen hier ter wille van de begeerde specerijen, in latere jaren was het voornamelijk voor het zoeken van boschproducten en als koelie, dat men naar Batjan trok.

De talrijkste groep der vreemdelingen vormen de Alfoeren van Noord-Halmaheira nl. 1^e. Galelareezen, 2^e. Tobeloreezen, 3^e. Waioli's, 4^e. Tabaroe's. Voor een beschrijving wordt verwezen naar de bovengenoemde werken, vnl. naar Hueting's interessante artikel: De Tobeloreezen in hun denken en doen (Bijdr. Kon. Inst. dl. 77 en 78). In hunne gebruiken vertoonen deze stammen onderling veel overeenkomst, toch bestaat er behalve het verschil in taal nog wel ander onderscheid. De Galelareezen, de talrijksten der Alfoeren op Batjan, zijn gedweeër dan de Tobeloreezen; zij gaan eerder tot den Islam over en assimileeren zich dan met de andere Mohammedanen; hoewel zwerflustig, zijn zij er wel toe te krijgen voor vrij langen tijd ergens vast te gaan wonen; de Tobeloreezen, voor een groot deel afstammelingen van oude zeeroovers, wonen meest zuidelijk van het Sibelah-gebergte en bij Babang; zij zijn van de genoemde stammen het «wildst» en zwerflustigst; vaste woonplaatsen kiezen zij zelden; de Waioli's wonen in hunne vrij oude kampongs (te Batoeawi op het eiland Mandioli; op de Lata-Lata-eilanden en te Imboe-Imboe op Kasi-roeta) in hun groote huizen zeer afgezonderd van andere stammen; zij zijn als vlijtige landbouwers en prauwenmakers tot eenigen welstand gekomen; voor het bestuur zijn zij zeer gemakkelijk; belasting betalen zij prompt, waarvoor zij dan ook van het Gouvernement verwachten, dat het zich zoo weinig mogelijk met hen bemoeit; de niet talrijke Tabaroe's hebben als twistzoekers een slechten naam. (Het geloof, dat het gouvernement voor de bevestiging van zijn gezag elk jaar een menschenhoofd noodig heeft leeft nog krachtig bij deze Tabaroe's).

Grootendeels zijn zij hier gekomen als damarhalers; wie wilde trouwen, ging van uit zijn land naar Batjan om met damar zoeken den bruidschat bijeen te brengen; velen echter kwamen ook herwaarts wegens een in het stamland begaan misdrijf of om aan den druk van uitzuigende Ternataansche hoofden te

ontkomen. Over het algemeen zijn zij eenvoudige, eerlijke, zwerflustige, natuurmenschen, die echter tegen een moord niet opzien. Men bedenke wel, dat het veelal niet de gunstige individuen van den stam zijn, die uitwijken. Oude adatinstellingen leven onder hen minder sterk dan in hun eigen land. Zoo langzamerhand gaan zij naast het damarhalen ook ander werk verrichten en komen zij thans als klapperplukkers gemakkelijker aan den kost dan met het zware damarhalerswerk. Het zoeken van boschproducten heeft wel vele menschen naar Batjan gebracht, maar eerst nu de damar zoo langzamerhand opraakt, komen de Alfoeren tot vestiging; het boschproducten zoeken heeft op de toch al zwerflustige menschen een verruwend invloed; bovendien ontleemt het hun den tijd, noodig voor het aanleggen van bouwvelden en voor het oprichten van duurzame woningen.

In talrijkheid nemen onder de vreemdelingen de Makianners de tweede plaats in; naar taal en afkomst (zie boven) zijn zij te onderscheiden in menschen van Makian diloea (west) en Makian didalam (oost); de beide groepen kunnen elkaars taal niet verstaan en moeten met elkaar Ternataansch — de lingua franca der Molukken — spreken; overigens is hun aard niet verschillend; de hier minder talrijke Makianners diloea (wonend op Moari en te Makian-Tomori) zijn iets geslotener en vermengen zich minder met anderen dan die van Makian didalam. De Makianners zijn stugge, merkwaardig leelijke menschen, die in den loop der eeuwen steeds door Ternate onderdrukt zijn en die tegenover elken vreemdeling een gevoel van wantrouwen koesteren, wat niet te verwonderen is als men weet, wat ze zoo al van hun burens en vooral ook van de extirpatie-practijken van de O. I. C. hebben te lijden gehad. Men vindt hen overal op Zuid-Halmaheira en op de Batjangroep (daar het kleine, weinig vruchtbare Makian, niets dan een $\pm$ 1300 M. hooge vulkaan, hun geen voedsel genoeg oplevert en door de talrijke uitbarstingen vaak hun leven in gevaar brengt) als ladangbouwers (tabak), visschers en damarhalers werkzaam. Allen zijn Mohammedanen; het aantal hadji's onder hen is zeer groot. De wat minder stugge Kajoareezen zijn nauw verwant aan de Makianners didalam.

Minder talrijk zijn Ternatanen en Tidoreezen. De laatsten, die als rondreizende smeden, visschers in het groot, kalkbranders, en bouwers van groote prauwen, in het Inlandsche leven van veel belang zijn, komen gewoonlijk met hun prauwen bij het door-

komen van den Noordmoesson, om een half jaar later meestal met een flinke geldsom naar hun land terug te keeren.

In de kampong Tomori vindt men Moriërs, afstammelingen van in 1856 na een strijd tusschen het door het Gouvernement gesteunde rijk van Ternate en de vazalstaat Boengkoe hierheen verbannen personen uit Oost-Celebes. Onderscheidden zij zich gedurende den eersten tijd van hun verblijf op Batjan als vlijtige landbouwers, langzamerhand zijn zij geheel gedegenereerd. Sedert hun overgang tot het Christendom in 1879 voelen ze zich te deftig om te werken; aan sagoeweer gaan ze zich voortdurend te buiten; mede door het steeds trouwen onder elkaar (of met afstammelingen van ongunstige koelie-elementen) zijn ze fysiek en psychisch sterk achteruitgegaan en vormen thans het onsympathiekste deel van de bevolking. Hun oorspronkelijke levenswijze in Oost-Celebes vindt men beschreven in dl. 80 van de Bijdr. van het Kon. Instituut (J. Kruij, De Moriërs van Tinompo).

Sympathieker zijn de Badjo's, een zeevarend en vischvangend volkje, dat een vestiging boven de kalme straat tusschen Obi en Batjan heeft gebouwd, waar zij thans al een vijftig jaar wonen; langzamerhand schijnen ze hun zwerversaard af te leggen. Hoewel tamelijk werkzame menschen beginnen zij in de laatste twintig jaar veel van hun energie te verliezen; het sagoeweer gebruik schijnt bij hen toe te nemen. Zij zijn voornamelijk werkzaam als visschers van tripang, doejoeng, schildpad en van visch voor dagelijksche consumptie, ook wel als klapperplukkers.

De thans volgende groepen: Gorontaleezen, Boetonners (Binongko's), Talauters zijn meest vroegere contractkoelies, die zich hier blijvend hebben gevestigd of afstammelingen daarvan. De Batjan-Archipel-Maatschappij heeft hen inderdaad aangeworven, maar hen niet als contractkoelies kunnen of willen houden. Over het algemeen zijn zij geen gunstige elementen. Allen zijn aartsdobbelaars, de Gorontaleezen bovendien sagoweerdrinkers, de Boetonneezen opiumschiivers. De Gorontaleezen blijven veelal als vrije koelies werkzaam, de Boetonneezen leggen zich ladangs aan of verhuizen naar Obi, waar zij, aan den blijkbaar van Batjan uitgaanden verslappenden invloed ontkomen, als landbouwers flink werkzaam zijn; de Talauters (en Sangireezen) gaan naar hun land terug of blijven in de kampong Tomori hangen; enkelen legden tuinen aan nabij de kampong Kepoatoesan. Soelareezen en Serammers zijn vaak als vrije koelies werkzaam maar

vestigen zich niet blijvend; een dergelijke plaats, vooral aan de Oostkust van Groot-Batjan, nemen bewoners van Zuid-Halmaheira, vnl. Sakèta'ers in.

Van Vreemde Oosterlingen zijn te noemen de Chineezzen en de Arabieren. De laatsten worden door de vrome Mohammedaansche vorsten met wie zij veelal verzwagerd zijn zeer geholpen. De Chineezzen nemen als copra- en kleinhandelaren een economisch gewichtige en voortdurend in belang toenemende plaats in. Dat men voor hen in dit op titels verzotte land speciale titels heeft, spreekt van zelf. De singkeh Chinees wordt aangesproken met indjè (het Maleisch entjik; op Batjan worden zoo ook Sumatranen genoemd), de paranakans met njong; de Mohammedaan van Chineesche afkomst heeft het predicaat kho.

Dat al deze bewoners zich onder elkaar weinig vermengen, spreekt vanzelf; de groote verschillen in godsdienst en adat en de uitgestrektheid van de eilandengroep, waardoor het gescheiden wonen van andere stammen mogelijk is, houden samensmelting tegen. De sinds eeuwen naast elkaar wonende Christen-Laboehaërs en Mohammedaansche Batjanners van Amassing hebben weinig met elkaar te maken; spreken andere talen, volgen een andere adat; dat de eersten landsonderhoorigen, de laatsten sultansonderhoorigen zijn kan hiertoe hebben mee gewerkt.

Het aantal Europeanen bedraagt een twaalfstal, de samenleving is, ondanks of misschien door dit kleine aantal, zeer gezellig.

Kampongs, woningen en gebouwen.

Zooals reeds vermeld is, was tegen het midden van de vorige eeuw de bevolking van Batjan zoo geslonken, dat slechts één kampong was overgebleven, nl. Laboeha-Amassing. Sedert steeg het aantal bewoners weer; aanvankelijk vnl. door het van waarde worden der damarbosschen, wat vele boschproductenzoekers aantrok. Deze menschen vestigden zich hier en daar, liefst op terrein, waar ze een tuin konden aanleggen niet te ver van de «damarpost» het punt van de kust, vanwaar zij de damarbosschen introkken en tevens zóó dat stamverwanten op beschreeuwbaren afstand woonden. Toen ook andere personen zich kwamen vestigen, zetten ook deze zich neer, waar het hun maar goed voorkwam, zoodat tegen het einde van de 19^e eeuw overal zeer kleine nederzettingen langs de kust waren ontstaan, waarvoor het woord «kampong» nog te grootsch was. Een gunstige uit-

zending maakte het paaldorp der Badjo's in zee vóór het eiland Obi gelegen.

Sedert de vestiging van een Bestuurs-ambtenaar, dus sedert het laatste tiental jaren, wordt echter voortdurend getracht de menschen tot samenwonen te vereenigen; hygienische, politieke en andere eischen (veiligheid, puttenbouw, dorpsschool, gelegenheid de menschen te spreken te krijgen, enz.) maken een vestiging in kampongs noodzakelijk. De bestuursambtenaar dient hierbij echter voorzichtig te werk te gaan; hij moet de bevolking niet te zeer met perintahs lastig vallen; wel is waar ontstaan dan onder dwang vaak uiterlijk zeer goede kampongs, maar deze worden in werkelijkheid niet bewoond. Wanneer men rekening houdt, behalve met den afstand der bouwvelden en de uit hygiënisch oogpunt noodige eischen, met de verlangens der bevolking betreffende de wijze van vaststelling van de te bebouwen plek (zondig hierbij vooral niet tegen de adat!) met de wijze en tijd van den huisbouw, de soort en de bewerkingswijze van het materiaal; wanneer men verder let op een billijke verdeeling der woonerven, en aandacht geeft aan het niet te groot opzetten der huizen en de werkzaamheden dikwijls controleert, dan ziet men na verloop van (veel) tijd een kleine, maar bruikbare kampong ontstaan met stevige houten huizen, voorzien van goede, soms zelfs gecementeerde vloeren, waarin de bevolking zelf plezier heeft. Zorgt men bovendien voor den aanleg van (de zeer begeerde) kampongputten, voor het oprichten van (soms wel, soms niet gewenschte) volksscholen en ook voor langgars in de Mohammedaansche kampongs, wijdt men verder de kampong met een behoorlijk feest in, dan komen de menschen uit naburige, minder goed opschietende, kampongs wel kijken en spannen ze zich in den achterstand in te halen; want geen der bevolkingsgroepen wenscht voor een ander onder te doen.

De voor woningen noodige materialen als timmerhout, gaba-gaba (nerven der sago-palmen) en planken voor omwanding, katoe (sagobladeren) voor dakbedekking, zijn overvloedig voorhanden en het zoeken van voedingsmiddelen kost slechts weinig tijd, zoodat een ieder gelegenheid heeft zich een goed huis te bouwen. Door verstrekking van timmergereedschap en spijkers, betaald uit de kampongekassen, kan men de menschen zeer helpen.

Zoo zijn thans op Batjan-Seki als behoorlijke kampongs te noemen: Laboeha, Amassing, Tomori, Koepal (in aanbouw),

Babang, Way-Sebatang (in aanbouw), Loid, Indari, op Kasiroeta: Bissori en Palamea; op de kleinere eilanden: Badjo, Parapakanda, Talisé—Toendoek (in aanbouw), Wiring, Nanoang (in aanbouw), Bosoea. De verdere nederzettingen zijn of zeer klein of de woningen liggen zoo verspreid, dat ze den naam kampong niet verdienen. In het algemeen zijn, tenminste in de nog niet aangelegde kampongs, de huizen der Alfoeren het primitiefst, vaak, niet meer dan afdaken, aan alle zijden open; hunne erven zijn echter goed onderhouden, terwijl de erven der Makianners steeds het vuilst zijn. De boven de zee gebouwde huizen der Badjo's uit hygienisch oogpunt te verkiezen, vinden, vooral onder de Makianners, wel navolging. Een Alfoer is er echter niet toe te krijgen boven het water te gaan wonen.

Bij het oprichten der kampongs werd aan de menschen zooveel mogelijk de gelegenheid gelaten woningen volgens hun eigen model te kiezen; wel werd er zeer op gelet, dat duurzaam materiaal werd gebruikt.

De plattegrond van het huis der Batjanners en van dat der meeste Mohammedanen ziet er als volgt uit:

3. gandaria di belakang = achtergalerij.

4. «foris» = (voorhuis)binnengalerij.

1 en 2. «kamers» (slaapkamers).

5. «stoep» = voorgalerij.

Een dergelijke woning wordt door één of twee gezinnen gebruikt.

De Makianners di loear hebben de gewoonte zeer groote huizen te bouwen, die dan voor drie, vier of vijf gezinnen dienst doen. De plattegrond van een driegezinswoning ziet er ongeveer als volgt uit:

1. is de eigenlijke woonruimte;

2, 3 en 4 zijn de slaapkamers.

De voordeur is een naar boven en naar buiten openslaande klap van gaba-gaba; voor het huis vindt men enkel een paar palen om het voorgalerijtje aan te duiden.

Het Alfoersche (en wel speciaal Galelareesche) huis is van buiten gezien achzijdig, de eigenlijke woning, de verhooging in het midden, waar ook de huisgeesten wonen, wordt door 4 palen omgeven; aan de achterzijde en aan de zijkanten voor zoover het voor het gezin met de inwonende schoonzoons noodig is, vindt men de slaapkamers; aan den voorkant en aan de zijkanten voor zoover daar geen kamers zijn, heeft men de bank (dégo-dégo) waarop en waaromheen het dagelijksch leven zich afspeelt. Om het huis heen vindt men afzonderlijke gebouwtjes voor keuken, bergplaatsen, enz.

Plattegrond van een huis met twee slaapkamers:

1. hooge bank met geesten-
woonplaats (pola).
- 2 en 3. slaapkamers.
- 4 en 5. eet- en zitbanken of
tafels (dégo-dégo).
6. bergruim.

Een uitvoerige beschrijving van een Tobeloreesch huis van iets ander type vindt men in het bovenaangehaalde artikel van Hueting (pag. 236).

De Badjo's wonen voor de kust in groote huizen op palen

waar meer dan één gezin inwoont en waar omheen een overdekte galerij loopt; aan de zeezijde heeft men daarvóór een open plat. Tusschen de verschillende huizen zijn loopbruggen aangebracht; bij wijze van tuintjes hebben de Badjo's bij hun huizen met grond gevulde oude prauwen, waarin ze bloemen en kool verbouwen, op de loopbruggen geplaatst.

De Tidoreezen bouwen zich vaak huizen, die men als fola-fargol (fola = Tidoreesch huis, fargol = verguld) aanduidt. Voor de hoek- en andere palen gebruikt de Tidorees goed timmerhout; tusschen de palen bevestigt hij horizontale bamboelatjes, waarop en waartusschen hij steenen en zand stapelt; vervolgens worden de buitenzijden van den zoo ontstanen muur met kalk gewit. Een dergelijk huis maakt dus den indruk met steenen muren te zijn omgeven. De indeeling van het Tidoreesche huis wijkt af, naar gelang van den stand van den eigenaar, maar komt in het algemeen overeen met die van het Batjansche huis.

De reeds ingerichte kampongs vertoonen alle een of meer

Situatie
van het
fort Barneveld en de
kampongs Laboeha en Amassing.

Schaal 1:4.000.

----- Vastgestelde grens v/h Gouvernements gebied.

aan de kust evenwijdig loopende wegen met rechthoekig daarop uitkomende dwarswegen. De huizen liggen elk op een afzonderlijk erf (kintal) met den voorkant naar den weg toe. Vaak treft men er behalve de woonhuizen aan een langgar en een volks-school. In de kampong der Waioli's op de Lata-Lata-eilanden vindt men een seboeah, een soort loods, waar de menschen bij feesten samenkomen, een soort dorpstempel tevens (vgl. Hueting t. a. p. hoofdstuk 8; dorpstempels, o halu). Elders trof ik op de Batjan-eilanden een dergelijk gebouw bij de Alfoeren niet aan; het is een bewijs, dat de Waioli kampong al vrij oud moet zijn.

Een korte beschrijving van de hoofdplaats Laboeha-Amassing moge hier volgen:

De kampong Amassing, het hoofddorp van het sultanaat, ligt op het schiereiland, dat gevormd wordt door de baai van Laboeha en de rivier Inggoi; vlak er naast, enkel er van gescheiden door een open plein, waarachter de controleurswoning, is de Christen-kampong Laboeha gelegen. Amassing, waarvoor ik den naam Moro (vgl. Encyclopaedie van Ned.-Indië i. v. Batjan en Laboeha) nooit hoorde gebruiken, ligt voldoende hoog en is door een gotensysteem afvloeibaar. Te Laboeha ligt de kuststrook iets hooger dan het achterland; men zou van een zeer laag duintje kunnen spreken; er achter vindt men een drassig land, dat zeer moeilijk is af te wateren en dat na zware regenbuien vaak lang onder water staat. Achter de kampong Laboeha op ongeveer 1000 M. van de kust ligt op een zeer moerassige plek het fort Barneveld; door de Spanjaarden werd op deze plaats, toen nog aan zee gelegen, omstreeks 1525 een vierkant fort gebouwd, dat in 1609 door de Hollanders onder Simon Jansz. Hoen werd veroverd; hij versterkte het fort met vier bolwerken en gaf aan de versterking den naam «Barneveld» vermoedelijk als pendant van Matelieff's versterking «Oranje» op Ternate. De ingang van het, door op de Inggorivier loozende grachten omgeven, fort ligt aan de landzijde. Na een zware toegangspoort (waarin verschillende versierde steenen zijn aangebracht, nl. één met hetzelfde gecompliceerde wapen, dat te vinden is in het fort Tolocco te Ternate ¹⁾ één met het wapen van prins Maurits, één met een Hollandschen leeuw met een schip in den rechter be-

¹⁾ Zie Dr. M. Neyens, Van een oud fort en een ondeugend opschrift. Tijdschr. Bat. Gen. Dl. 61 (1922) blz. 611—613. Hierin de mededeelingen over

nedenhoek, en één met een Latijnsch opschrift en het jaartal 1613, te zijn doorgegaan), komt men langs een ± 4 M. hooge trap op een platform, waar de verschillende gebouwen zijn te vinden, die tot het einde van de 19de eeuw als woonplaats van de kleine, onder een sergeant staande, bezetting dienst deden. Thans wordt enkel een der bijgebouwtjes als buskruitbergplaats gebruikt. Vlak bij het fort, dat bij de bevolking als woonplaats van booze geesten berucht is, vindt men een kleine, thans niet meer gebruikte Europeesche begraafplaats, waar de grafsteen van den in 1883 overleden hoofdadministrateur van de Batjan-Maatschappij, Jhr. M. E. F. Elout van Soeterwoude opvalt. De kampong Laboeha en het fort Barneveld met de omliggende gronden zijn Gouvernementsgebied. Niet ver van het oude fort vindt men de overblijfselen van de kedaton van «Djoë kolano roné loeti» (den aan pokken overleden heer sultan, nl. den ± 1860 overleden sultan Hajatoedin Cornabée, grootvader van den huidigen vorst). Elke sultan had nl. de gewoonte een eigen kedaton, een groote versterkte woning naar den trant van het bekende Ternataansche sultanspaleis, maar dan kleiner, te bouwen. De overblijfselen van de kedaton van den sultan Kamaroellah, vader van Hajatoedin Cornabée, liggen achter de controleurswoning. Van de woonplaats van den vorigen sultan Mohamad Sadik, die gelegen was in de kampong Amassing naast de controleurs-

overeenkomst van wapens uitgekapt in de muren van fort Tolokko (bl. 613) en fort Barneveld. (eil. Batjan).

Van de op Batjan en de Obi-eilanden betrekking hebbende publicaties zijn nog te vermelden.

1. G. J. Bernelot Moens. Topographische schets van het eiland Batjan. Nat. Tijdschrift N. I. XII, 1856—57 blz. 303—344.

2. F. S. A. de Clercq, Het Maleisch der Molukken. Batavia 1876.

3. Guido Cora, Le isole Bateian e Obi. Cosmos IV, 1877, blz. 145—147. Een beknopte beschrijving der opneming van Obi en Batjan door de Italianen Cerruti en Di Lunna in 1867/70.

4. S. P. Ham, Over damarwinning op Obi. Tectona IV, 1911, blz. 205—238, 301—339.

5. De handel in gom-copal en gom-damar in het Sultanaat Batjan. Korte Berichten van Landb., Nijv. en Handel, II, 1911—12, blz. 136—138.

6. Dr. H. A. Brouwer, Reisbericht omtrent geologische verkenningstochten op verschillende eilanden der Molukken. III. Tijdschr. Aardr. Gen. 2° S., XXXIII, 1916, bl. 83—89.

De in de noten vermelde literaturopgave is van de hand van den archivaris van het Molukken-Instituut W. Ruinen.

woning is niets meer te vinden. De tegenwoordige vorst, sultan Mohamad Oesman Sjah, heeft geen eigenlijke kedaton; het in de kampong Laboeha, dus op Gouvernementsgebied, gelegen zóó genoemde gebouw is slechts een zeer groote woning van het gewone Batjansche model met daarachter gelegen paséban. In de kampong Laboeha vindt men verder de woning en het kantoor van den controleur, een zeer ruime steenen gevangenis, een houten kerk, een Inlandsche school, een douaneloods, en een kleine werf toebehoorende aan de B. A. M. Te Amassing treft men de sultansmoskee en de landschapspasar aan, waar dagelijks groenten en visch worden verkocht. In Laboeha vallen de talrijke erven, waar men steenen fundamenteen van vroegere groote huizen vindt, en die thans óf geheel onbewoond zijn óf slechts een klein huisje bevatten, op. Te Amassing daarentegen neemt de bevolking zeer toe, geen erf is onbewoond.

Aanslibbing heeft voor de kust te Laboeha zeer sterk plaats. Een merkwaardigheid is de thans ongeveer een halve eeuw voor de kust liggende romp van de „Earl of Leicester”, een zeilschip dat met een lading rijst op weg van Hongkong naar Singapore, aan de Oostkust van Halmaheira op een klip is geloopt (werd deze mijl-op-zeven-route door zeilschepen meer gevolgd?) en vervolgens naar Laboeha gesleept, waar alles wat eenigszins waardevol was er af werd gehaald. Bij naderen van de vastenmaand staat het boven water uitstekende deel van het wrak vol menschen om de nieuwe maan te zoeken; de laatste dag voor de vasten wordt als een soort picnicdag beschouwd.

Het aantal inwoners van Laboeha-Amassing bedraagt $\pm$ 2000.

Godsdienst.

a. *Christendom.* De bewoners van Laboeha zijn reeds van vóór de vestiging der Hollanders, dus het begin van de 17de eeuw Christenen; voor onze komst waren ze meestal katholiek na dien echter protestant.

De Batjan-groep behoort niet tot het zendingsterrein, maar wordt godsdienstig verzorgd door den te Ternate als fungeerend predikant wonenden hulpprediker van Batjan die gewoonlijk eens in de twee à drie maanden voor dienstwerk overkomt. De gewone dienst in het houten kerkje te Laboeha wordt door een Inlandsch leeraar waargenomen, die voor de gemeente Tomori, waar ook een kerkje staat, wordt bijgestaan door een

goeroe djama'at. Christenen zijn behalve de Laboehaërs, de Tomoriërs en enkele verspreid wonende Amboneesche volksonderwijzers en een paar in hun stamland reeds tot het Christendom overgegangene Tobeloreezen. Hun aantal gaat niet vooruit; de flinken onder de Laboehaërs trekken weg, de Moriërs degenereren. Huwelijken met Mohammedanen, hoewel niet talrijk, doen de menschen tot den Islam overgaan; het omgekeerde heeft niet plaats. Het kerkelijk leven is niet zeer opgewekt; het zedelijk peil, waarop de Christenen staan, is laag. Dat het uiterlijk streng rechtzinnige Christendom in het dagelijksche leven doorspekt wordt met allerlei animistische gebruiken, behoeft voor deze Molukkenbewoners wel geen betoog. De bewering als zou onder de Alfoeren op Batjan een trek naar het Christendom bestaan komt mij voor geheel onjuist te zijn. Over het algemeen zijn de Alfoeren tegenover de Christenen, van wie zij in levenswijze niet ver afstaan, minder gesloten dan tegenover de Batjanners, die op de onbesneden varkenseters neerzien. Gevallen dat Christenen in een Alfoerkampong als Alfoer gingen leven, komen voor; het tegendeel echter niet. Het aantal Christenen dat voor 1910 als 643 te bedragen wordt opgegeven is thans niet grooter dan $\pm$ 450.

b. *Islam*. Wanneer de Islam zijn intrede te Batjan heeft gedaan, is niet met nauwkeurigheid te zeggen; reeds sinds eeuwen worden de Molukken om hun specerijen door allerlei vreemdelingen bezocht en door Mohammedaansche kooplieden werd, evenals zulks elders in den archipel het geval was, hun godsdienst langzamerhand overgebracht. (Vgl. Dr. B. O. Schrieke: Het boek van Bonang). Bij de komst der Spanjaarden waren de vorsten reeds Mohammedaan, omstreeks 1550 moet een sultan van Batjan, waarschijnlijk tijdelijk, tot het Christendom zijn overgegaan.

Thans heerscht onder de eigenlijke Batjanners, mede onder invloed van den zeer vromen sultan, die zich, nadat hij in 1910 de korte verklaring had geteekend, voornamelijk nog slechts met godsdienstzaken bezig houdt, een vrij opgewekt godsdienstig leven.

Van de dagelijksche sembahjangs worden er althans enkele, vnl. de salat magrib, door tamelijk veel personen vrij trouw volbracht; aan den vrijdagsdienst wordt door velen deelgenomen, evenzoo aan het vasten in de maand Ramelan. Bijna ieder vast ten minste drie dagen van de maand, om dan (saja rasa terlaloe «swak») met een gerust geweten den last weer af te werpen.

Ela-ela noemt men de laatste dagen voor het einde van de vastenmaand, gedurende welke voor alle huizen damar wordt gebrand, niet alleen op de laatste vijf oneven nachten van de maand (lailat'al kadar). De pitrah wordt algemeen getrouw opgebracht (vgl. voor een opbrengst door de Alfoeren, die met de pitrah valt te vergelijken, Korn's aangehaald opstel blz. 285). Door den sultan en de grooten worden ook bij andere feesten giften aan de geestelijken gedaan. De hadj wordt vrij weinig volbracht; alleen onder de Makianners treft men vele hadji's aan. Van de volwassen bewoners van de op Makian gelegen $\pm$ 500 inwoners tellende kampong Ngofagita is zeker een derde hadji. De Makianner leidt een uiterst sober leven om maar geld voor den hadj te kunnen besparen. De beide groote feesten en verder de Mauloed en de Asjoera-dag worden algemeen gevierd op Batjan.

Te Amassing vindt men een groote moskee, een flink, nog nieuw maar reeds weer vervallen gebouw met vlak er achter een overdekte ruimte met graven van leden der vorstelijke familie en er naast een ruim bassin, dat door een bron wordt gevoed en in de rivier afvloeit. In de meeste kampongs verzezen in de laatste jaren langgar's, eenvoudige bedehuizen, die vaak eerder gereed zijn dan de woonhuizen, maar die ook weer het wonen in de kampong bevorderen; aparte modins zijn daar meestal aangesteld.

De sultan staat zeer onder den invloed van Arabieren, doch weet tegen sommige van hen zoo noodig flink op te treden. Van fanatisme merkt men weinig; zeer vaak hoorde ik, hoe men onder elkaar sprekende het er over had, dat de bevelen van het Indische Gouvernement zoo goed overeenkwamen met de voorschriften van den Islam (het is natuurlijk lang niet uitgesloten, dat men mij in de nabijheid wist).

De kennis van de instellingen van den Islam gaat, hoewel ze nog niet groot is, vooruit; talrijke godsdienstleeraren treft men aan; veel verder dan het gewone koranreciet komt men gewoonlijk niet; verdere studie geschiedt uit de ook elders in Ned.-Indië bekende werken, die men hier noemt Oesoel Safinah (Salim C. A. bin Samir's Safina al nadjah), Akait, Nahoe, Toepah, (Ibn Hadjar's Toefah). Mystieke secten komen niet voor.

De sultan staat aan het hoofd van den godsdienst (vgl. zijn titel Amiroedini) de kadli is zijn wakil (vervanger); onder dezen staan 4 imams, 8 chatibs en 16 modins, vroeger 40, maar daar dit groote aantal te veel heerendienstplichtigen ontrok, is

het verminderd. Van de laatste categorieën doet elke maand een vierde bij toerbeurt dienst (imam djaga enz.). De hakim sjaarah, die ook de godsdienstzaken voor Mohammedaansche landsonderhoorigen afdoet, bestaat uit den kadli als rechter en den imam djaga en chatibs djaga als bijzitters; de voorgebrachte zaken hebben meest betrekking op huwelijk, echtscheiding, en boedelscheiding. De moskeekas ontvangt als inkomsten 1°. de oedjah (10 $\frac{3}{4}$ % van elken verdeelden boedel), 2°. bij elk huwelijk f 5 en bij elke echtscheiding f 2, 3°. een deel van de pitrah, 4°. de opbrengst van een elken vrijdag door een modin gehouden collecte. Het beheer is zeer primitief.

Bij huwelijken bestaat steeds de gewoonte van ta'liq (voorwaardelijken talak), die de positie der vrouw zeer versterkt; de voorwaarden waarbij een talak valt (wanneer de vrouw ten minste komt klagen bij den hakim sjaarah) zijn gewoonlijk mishandeling en afwezigheid gedurende zes maanden van den man zonder onderhoudsgeld te zenden. De huwelijksgift (maskawin), voor dano's f 300, voor ompoe's 100 realen, voor orang soa sio 50—100 realen, voor leden van de soa ngongaré en daarmee gelijkgestelde Makianners en bekeerde Alfoeren 30 realen (1 Molukken reaal = f 1,60) wordt slechts voor een klein gedeelte bij het sluiten van het huwelijk betaald, de rest bij de scheiding. Het voor de ouders der bruid bestemde vóór de huwelijksvoltrekking betaalde wang belandja heeft geen vaste grootte, maar is afhankelijk van stand en rijkdom der huwenden. De gewoonte, dat bij huwelijk onder de familieleden de huwelijksgift slechts f 12,50 behoeft te bedragen, doet huwelijken tusschen bloedverwanten veel plaats vinden. Bigamie komt vrij veel voor, vooral onder de hoogere standen; verstooting onder de echte Batjanners, die bijna allen familieleden zijn en waar dus de huwelijksgift laag is, evenzoo. De wijze van huwelijksvoltrekking komt vrijwel overeen met die welke in Adatrechtbundel VII blz. 193 voor landsonderhoorigen te Ternate wordt beschreven.

c. *Heidendom*. Hiervoor zij verwezen naar het meermalen aangehaalde opstel van Hueting, naar dr. Kruyt's Animisme en naar de daar en in het over Halmaheira handelende deel der publicaties van het Encyclopaedisch Bureau genoemde literatuur. Hier zij enkel opgemerkt, dat de opvatting als zou de hooge bruidschat, die voor de Alfoeren in Makassar-realen à f 2 wordt berekend, van de vrouw een verwend poppetje maken, absurd is.

De man doet behalve boschproducten zoeken en openhakken van ladangs niets dan wat visschen en jagen; de vrouw is het, die het gezin van landbouwproducten voorziet. Haar toestand is overigens niet slecht te noemen. Ook de bewering, dat de sexueele zeden der Alfoeren rein zijn en venerische ziekten weinig voorkomen, lijkt mij zeer aanvechtbaar. Een poging van resident James om den bruidschat te verlagen, is zonder enig gevolg gebleven; de huisvader, die indertijd een hoog bedrag voor zijn vrouw heeft moeten betalen, wil de voordeelen, die een huwbare dochter hem thans oplevert, niet missen.

Verder zij er nog op gewezen, dat gebruiken als idoe-idoe, salai djin enz., behalve bij zeer puriteinsche Batjanners ook bij de Mohammedanen algemeen zijn; het geloof aan swangi's, méki's en dgl. vindt men zoowel bij Christenen, als bij Mohammedanen en heidenen.

Taal.

Elk der bovengenoemde talrijke volkjes spreekt zijn eigen taal, als omgangstaal der verschillende stammen doet tusschen de echte Molukkenbewoners het Ternataansch dienst, waarnaast het Molukken-Maleisch door den toevloed van niet-Molukkenbewoners en door het toenemen van onderwijsgelegenheden met veelal Ambonneesche goeroe's een steeds in belang toenemende plaats is gaan innemen. Onder de Alfoeren en onder de Makianners treft men wel personen aan, die buiten de eigen taal slechts Ternataansch verstaan; onder de vrouwen zijn er die ook deze taal niet begrijpen.

Over het Batjansch, door Dr. Adriani een voorbeeld van een mengtaal genoemd, wordt gehandeld in dl. III van «De Bare'e sprekende Toradja's» op blz. 298, 299. De woordenlijst, die hiervoor als grondslag gediend heeft, bevatte echter nogal wat fouten. ¹⁾

¹⁾ Ik zou de volgende veranderingen willen aanbrengeu:

op blz. 295 r. 11 v. o. lees i. p. v. „nabala” — „napiak”.

op blz. 296 r. 6 v. b. „ „ „tolo-tolo” (kruin) — „tolo” (kruin. „tolo-tolo” = (slaan).

r. 20 „ „ „ „oroe-oroe” (dal) — oroe-oroe (kiel, onderstuk van een prauw).

r. 17 v. o. het woord „kalimombang” wordt thans niet meer begrepen, men gebruikt steeds „koepoe-koepoe”.

r. 10 v. o. lees i. p. v. „sambei (leenen)” — „sambei (ruilen)”, leenen is in het Batjansch „mindjáng”.

Een door mij ingevulde woordenlijst, systeem Holle, berust in de bibliotheek van het Bat. Gen. Zeer veel woorden in het Batjansch zijn aan andere talen ontleend, voor een belangrijk deel aan het mengsel, dat Molukken-Maleisch wordt genoemd, verder aan het Ternataansch, het Javaansch, het Soendaneesch. Nog gebruikte woorden van Oudbatjanschen oorsprong — het Oudbatjansch wordt thans door niemand verstaan — heeft men o. a. in de namen der verschillende vischsoorten en de woorden voor de vischgereedschappen, verder in de woorden van bevestiging (olé tegen gelijken; lim tegen ouderen; het nederige woord: papoea, dat men tegenover den vorst gebruikt, is te vergelijken met het Maleische hamba, papoea is een woord voor slaaf, daar slaven meest van Papoea-oorsprong zijn), van ontkenning (mojo = tidak; tjé-tjé = djangan) en enkele andere.

Voor tamelijk veel uitdrukkingen heeft men aparte woorden, die enkel tegenover den vorst gebruikt worden. De Laboeaërs spreken evenals de Moriërs, die hun eigen taal verloren, het

- op blz. 297 r. 1 v. b. en 4 v. o. lees i. p. v. „atoal” — „tatoal”.
 r. 10 „ lees i. p. v. „soesoe mata” — „soesoe matana”.
 r. 15 „ „ „ „tangan ati” — „tangan atina”.
 r. 16 „ „ „ „tangan ina” — „tangan inana”.
 r. 16 v. o. „ „ „dantjana” — „dantjanak”.
 r. 5 „ „ „ „arangat” — „aranga” het voorbeeld ver-
 valt.
 op blz. 298 r. 1 v. b. „ „ „rowoet” — „roemoek” het voorbeeld te
 verplaatsen onder b.
 r. 3 „ „ „ „taping” (asch) — „taping” (keuken.
 r. 9 „ „ „ de verklaring van paisoe vervalt; isoe be-
 teekent bevelen; strijken, wrijven, schuren
 is „asa”.
 r. 10 „ „ „ „tangan ina” — „tangan inana”.
 r. 23 v. o. „ „ „nggoeka” (pisang) — „ngaëka” (pisang).
 r. 19 „ „ „ „bobootja” (rheumatiek) — „bobootja” (een
 vischsoort).
 r. 18 „ het woord paposong wordt thans niet meer gebruikt.
 r. 12 „ lees i. p. v. „panaliang” — „panoeliang”; taoli = helpen.
 op blz. 299 r. 15 v. b. „ „ „badoja” (vertrekken), waarschijnlijk van
 „baloja” — „baloja” = (vertrekken).
 r. 19 „ „ „ „bakakedoe” (krom) vervalt; krom is ka-
 kedoe.
 r. 22 „ „ „ „bapada” (malen) — „bapada” (stampen)
 malen is toetoe.
 r. 23 „ „ „ „bapagoenaan” (landbouwen) — „bapa-
 goenan” (werken).

Molukken-Maleisch, waarvan de voornaamste woorden te vinden zijn in F. S. A. de Clercq's *Het Maleisch der Molukken*. Van de talen der genoemde Alfoerenstammen zijn het Tobeloreesch en het Galelareesch goed bekend door den arbeid der zendelingen van Baarda, Hueting, Fortgens e. a. Ook Ternataansch en Tidoreesch zijn vrij goed bekend. Met het Badjosch en de beide soorten Makiansch is dit niet het geval. Het Makiansch diloeaar is zelfs geheel onbekend gebleven (zie kaart N°. II in J. C. van Eerde: *Inleiding tot de volkenkunde van Ned.-Indië*).

Middelen van bestaan.

Men staat hier nog op een zeer primitief standpunt; eigenlijk doet men nog niet veel meer dan het verzamelen van wat land en zee aanbiedt: sagokloppen, boomenvellen, visschen, jagen. Het land bevredigt de geringe behoeften gemakkelijk; de hoogere standen vinden werken vernederend; voor den kleinen man, die eeuwen verdrukt is geworden, beteekende verkrijging van goederen verlies ervan door aspersing. Enkel om den bruidschat bijeen te brengen getroostte men zich wat arbeid. Toch heeft men al wel wat primitieven landbouw. Deze heeft alleen plaats op ladangs. Wanneer het oerbosch geveld is doordat men in de zware stammen rondom met een bijl een cirkelvormige holte heeft gekapt en door branden den boom aan het vallen heeft gekregen, plant men in het eerste jaar tegen den tijd, dat het zevengesternte (bintang pariamas) bij zonsondergang in het Oosten zichtbaar is, de rijst of de maïs uit, die na vijf à zes maanden geoogst kan worden. Vervolgens plant men gedurende anderhalf à twee jaar op de ladang cassave (kasbi), mais (Tern. = kastela, Batj. = miloe), pisang (Tern. = koi; Batj. = ngaëka), bataten (batatas) terong, kladi (Tern. bété), soms ook tabak (vnl. de Makianners), en laat vervolgens het dan djoramé genoemde veld liggen, totdat het weer met kreupelbosch bedekt is; dit kapt men dan vaak weer om de beplanting te herhalen; dan gaat gewoonlijk de alang-alang (Mol. Maleisch = koesoe-koesoe) overheerschen. Gewoonlijk echter komt het zoover niet; de grond is nog voor 95 % met bosch bedekt; herplant men niet, dan treedt het bosch weer op. Tegenwoordig echter plant men na den eersten - dus den rijstoogst, kokospalmen, die dan tegen den tijd, dat het land voor de voedselproducten minder bruikbaar wordt, de moeilijke eerste twee jaar, gedurende

welke ze veel te lijden hebben van de talrijke wilde zwijnen, achter den rug hebben. Om die zwijnenplaag te ontgaan, legt men ladangs graag op kleine eilanden aan. Het aantal kokospalmen neemt zoo steeds toe; de copra is reeds verreweg het belangrijkste uitvoerartikel geworden. Het aantal vruchtdragende boomen is opgegeven in bijlage A, de copra-uitvoer in bijlage C. Hierbij is echter te vermelden, dat vrij veel copra van Zuid-Halmaheira en van de Goeraitji- en Kajoe-eilanden wordt uitgevoerd van Laboeha. Een boom levert gemiddeld niet meer dan 40 à 50 vruchten, waarvan er niet minder dan 300 à 400 noodig zijn voor een picol copra. De prijs bedroeg hiervan in 1924 12 à 13 gulden. De eigenaar van een klappertuin kan dus ten minste (de gemiddelden zijn op zijn ongunstigst genomen) per jaar f 1.25 per boom maken. Vaak echter verkoopt hij de vruchten aan den boom aan de opkooopers en ontvangt dan voor 5 of 6 vruchten 10 cent. Maakt hij zelf copra, dan geschiedt het drogen meest op de para-para (droogrekken), waaronder vuur wordt gebrand. Steeds wordt de copra daarna in zeewater gelegd om het gewicht te verhoogen. Het verschil in marktprijs der verschillende qualiteiten van de copra te Makassar is zoo gering, dat het voor de handelaars in verband met de hooge koelieloonen niet voordeelig is de copra te laten sorteeren. In totaal heeft in 1924 de copracultuur ten minste f 125.000 in handen der inlandsche opkooopers en tuinbezitters gebracht. Van systematisch aanplanten en onderhouden is geen sprake; wat er van de boomen terechtkomt, beschouwt men als winst; door het aanleggen van model kampongthuinen, en het verstrekken van varkensvergift, het leveren van goede bibit en het toezicht houden op den aanplant, wordt getracht van bestuurswege de klappercultuur te bevorderen. De beste landbouwers zijn nog de Makianners en de Boetonneezen. De eersten maken goede prijzen voor hun tabak. Een poging van een bestuurs-ambtenaar onder dwang sawah-rijstbouw in te voeren leverde goede oogsten, maar liep, toen de dwang verdween, op niets uit. Dergelijke voorstellen van den sultan zijn wegens hun onpractischheid en den tegenzin der bevolking voorsnog onuitvoerbaar.

Als voedingsmiddel is de sago van overheerschend belang; in streken waar de sagopalm minder voorkomt, eet men cassave, bataten en pisang; mais en rijst wordt vnl. bij feestelijke gelegenheden genuttigd, het rijstgebruik neemt echter in verband

met de stijgende welvaart (coprauitvoer) toe. De sagopalm, waarvan men vele soorten onderscheidt, levert tegen den bloei op 10 à 15 jarigen leeftijd van 4 tot 10 toemangs (of fardoes) sago; de toemang wordt tegenwoordig voor f 2 verkocht; men kan er ongeveer 200 lempengs (sagokoekjes) van bereiden, waarvan een flink eter er 7 per dag met wat visch verwerkt. De lempeng wordt voor 2 cent verkocht. Over de sagobereiding vergelijke men het werk van J. Fortgens; Sagoe en Sagoepalmen (Haarlem Bullet. Kol. Mus. No. 44. 1909). Zoowel wat qualiteit als quantiteit aangaat, staat de sago van Batjan gunstig bekend.

Bij het zoeken van boschproducten neemt de damarwinning de eerste plaats in. In het bovengenoemde artikel van Dr. V. E. Korn wordt het damarbedrijf op Batjan behandeld, waarom het niet noodig is er hier nogmaals op in te gaan. Door Korn wordt echter het belang van het bedrijf overschat; zooals uit bijlage B blijkt, is de opbrengst der bosschen sinds 1912 geregeld gedaald (de cijfers over de jaren 1917—1919 zijn abnormaal laag, tengevolge van den grooten oorlog, die het bedrijf door de verscheepsmoeilijkheden deed wegwijnen). De netto winst van het bedrijf voor het landschap is zoo gedaald, dat het niet meer is «de kurk waarop de landschapskas drijft». (Korn t. a. p. blz 289).

De door Korn voorgestelde maatregelen zijn te laat ingevoerd; gedurende 25 jaren zijn de boomen veel te zwaar aangetapt, zoodat de oude boomen grootendeels zijn verdwenen en de jonge — aantapping is pas toegelaten bij een omvang van 1.75 M. d. i. een leeftijd van $\pm$ 60 jaren — beneden de maat aangetapt en niet talrijk voorhanden. Door den in 1918 aangestelden damar-beheerder werden de bosschen van tijd tot tijd geïnspecteerd; door mij persoonlijk werden de volgende damargebieden doorkruist: Kasiroeta, Loid, Koesoe, Bibit, Indari, Kepoetoesan; overal vond ik, dat de oude boomen grootendeels waren verdwenen, dat verder de jonge boomen waren aangetapt. Op sommige der door mij bezochte posten had geen enkele der aangetapte boomen den vereischen omvang. De achteruitgang van het bedrijf is naast het minder talrijk worden der te zwaar of te jong aangetapte boomen ook te wijten aan de omstandigheid, dat de damarhalers als klapperplukkers of klappertuinbezitters beter aan den kost kunnen komen. De damarhaler ontvangt per picol van 100 kati damar radja (de meest voorkomende soort) slechts f 5.— van het landschap, dat zelf de picol verkoopt aan de

handelaren voor f 7.— à f 7.40 volgens contract. Na aftrek der onkosten blijft voor het landschap slechts een jaarlijksche winst van $\pm$ f 8000.— (met inbegrip van de ngasé) over; zoo het landschap slechts f 1.— per picol meer aan de damarhalers betaalde, dan zou de winst nog veel geringer worden, en voor het landschap de moeite niet meer loonen. Maken de handelaren een zoo kleine winst op het bedrijf, dat verhooging van hun betaling aan het landschap en daardoor hoogere betaling door het landschap aan de damarhalers onmogelijk is, dan zal het damarbedrijf vanzelf verdwijnen. Voor de ontwikkeling van de streek en vnl. van de damarhalers is dit niet te betreuren, gelet op den slechten invloed dien het boschproducten zoeken op de menschen heeft (vgl. hierover o. a. het in het Koloniaal Tijdschrift van Maart 1925 verschenen artikel van den heer Grijzen). De personen, die thans als damarhalers werken, zullen zoo langzamerhand gezeten landbouwers worden. Nieuwe damarhalers komen in verband met de thans gunstiger toestanden op Halmaheira van daar niet meer over.

Van de veeteelt kan slechts gezegd worden, dat ze van miniem belang is. De bevolking houdt slechts enkele geiten; de sultan en enkele van zijn verwanten bezitten gezamenlijk een honderdtal runderen en een paar paarden. Langs de hellingen van het Sibelah-gebergte zwerven verwilderde runderen rond, afstammelingen van door de Batjan-Maatschappij en vorige sultans ingevoerd vee.

De handel is grootendeels in handen der Chineezzen, die door het importeeren van rijst, petroleum, kains, kramerijen enz. en het verleenen van voorschotten steeds de Inlandsche klapper-tuinbezitters in de schuld trachten te houden; sinds 1923 koopt ook de Batjan-Archipel-Maatschappij copra op met het gevolg, dat bij de bestaande concurrentie de Inlanders voor hun copra goede prijzen maken en anderzijds door de hun bijna opgedrongen voorschotten hoe langer hoe meer in de schuld raken. Voor den opkoop van copra doen eigenlijke Batjanners dienst. Om voor de Inlanders goede prijzen te verkrijgen is met medewerking van den sultan een Inlandsche coöperatieve vereeniging voor opkoop van export van copra opgericht, die door gebrek aan kapitaal en onbetrouwbaarheid der bestuursleden maar matig succes heeft. De damar wordt door het landschap geleverd aan de B. A. M. en aan een particuliere opkoopster (firma J. W. C.

Diepenheim) en wel voor de laatste geheel, voor de eerste gedeeltelijk op grond van drie-jaarlijksche contracten; het andere gedeelte van de aan de B. A. M. geleverde damar op grond van het onder te noemen zg. groote contract met die Maatschappij. De vischhandel is grootendeels in handen van Tidoreezen (zie onder Obi).

Ter hoofdplaats en in de belangrijkste andere kampongs vindt men toko's, meest van de Chineezzen. De te Amassing dagelijks gehouden (landschaps)passar wordt geregeld bezocht. Het passarwezen is in de Molukken nog weinig ontwikkeld; op Ternate heeft men een vrij groote dagelijksche passar, op Tidore de groote Zondagspassar van landbouwproducten te Roem, de Vrijdagspassar te Soa-sio en de kleine Zaterdagspassar te Tongowai. Verder heeft men alleen nog passars te Tobelo en te Wéda.

De jacht vindt vnl. plaats op herten en zwijnen; sinds den in 1915 te Djailolo (Halmaheira) op controleur Agerbeek gepleegden moord zijn in de afdeeling Ternate de talrijke geweren, die vnl. in handen der Alfoeren waren, ingenomen. Toch vindt men thans nog vaak ongeregistreerde geweren van oud model; in 1924 werd alleen op Batjan nog een honderdtal in beslag genomen. Het gevolg hiervan is het in aantal zeer sterk toenemen van voor de klappercultuur hoogst schadelijke wilde zwijnen. Teneinde deze plaag te bestrijden zijn in alle kampongs aan betrouwbare personen van landschapswege geweren in leen gegeven ($\pm$ 60 totaal), terwijl verder geregeld varkensvergift wordt verstrekt. Thans wordt de jacht weer meestal met honden, speren (niboer's) en sabels (pèdah's) uitgeoefend; ook strikken worden veel gebruikt. Vnl. Kaboehaërs, Moriërs en Alfoeren houden zich met de jacht bezig. De jachtproducten dëndèng (gedroogd hertenvleesch) babi foefoe (gerookt varkensvleesch), hertshoorn worden voor uitvoer verkocht.

De visscherij en de rol, daarbij door Tidoreezen gespeeld, zal uitvoerig onder Obi besproken worden. De Batjansche wateren zijn zeer rijk aan visch; men heeft hiervan echter weinig voordeel weten te trekken; men vischt bijna alleen voor eigen gebruik; alleen de Badjo's verkoopen hun vangst geregeld aan Batjansche opkoopters (diboe-diboe), die de visch op de passar te Amassing van de hand zetten. Schildpad, tripang, haaienvinnen worden aan Chineezzen verkocht. De Alfoeren brengen vrij veel schelpen (troca, lola) aan de markt. Door de B. A. M. wordt vnl. op de

parelbanken in de straten Obit, Herberg en Sambiki naar pareloesters gedoken.

De industrie is hoogst onbelangrijk. De Batjansche vrouwen maken enkel wat zeefjes (aja-aja), die ze zeer duur verkoopen als men er bepaald om vraagt (f 15 per nest van 9 stuks) en smakelooze papieren roosjes en parasolletjes. Makiansche vrouwen weven van gekochte katoenen garens stevige doeken van eenvoudig maaksel op de overal in Ned.-Indië gebruikelijke wijze; het aantal weefsters vermindert echter voortdurend. De Alfoeren maken fraaie matten (tikar's en kokaja's), hoeden, schilden (salawako's), sirihdoosjes, vuurtangen, vuurwaaiers enz. (zie Dr. A. W. Nieuwenhuis: *Die Veranlagung der Malaiischen Völker* usw. S. 47). Een poging hen te bewegen voor verkoop aan passagiers der K. P. M. booten te werken, die genoemde artikelen steeds graag willen koopen, liep op niets uit. Door de Galelareezen worden in hun stamland zeer fraaie boomschors-kleedingstukken vervaardigd (vgl. Prof. Kukenthal, *Im Malayschen Archipel*); deze «höchste künstlerische Vollendung bekundenden Rindenkleider» maken ze op Batjan echter niet. Rondreizende smeden van Toloa (Tidore) verdienen als grofsmeden goed geld, ook als prauwenmakers, waarbij ze in de Waioli's concurrenten vinden. Goudsmeden van Tidoreeschen (kampong Soa-sio), Ambonneeschen en vnl. Chineeschen landaard kunnen steeds volop werk krijgen. Ook nijvere Chineesche meubelmakers, schoenmakers, enz. kunnen zeer goed aan den kost komen, De damarsorteerders en mandenmakers van de B. A. M. en de onderneming Diepenheim kan men nog onder de industrieoelies noemen.

Mijnbouw wordt niet meer uitgeoefend; zoowel de goudwascherij aan de Poan-rivier als de steenkoolwinning aan de Mambia leverden geen voordeel op; of petroleum voorkomt is onbekend (vgl. *Meded. Encycl. Bureau* afl. 1).

Ondernemingen: In 1881 werd door Jhr. Mr. M. E. F. Elout van Soeterwoude e.a. met den sultan van Batjan en zijne landsgrooten een contract gesloten, goedgekeurd bij Gouvernementsbesluit van 1 Juli 1881 No. 9, bijbl. 3726 (vgl. bijbl. 7338 en 7777), waarbij de laatste aan de concessionarissen en hunne rechtverkrijgenden voor een tijdvak van 75 jaar het uitsluitend recht verleenden tot exploitatie van alle delfstoffen, bosschen, woeste gronden en parelbanken in het gebied van Batjan met dien verstande dat 1e. bepaalde in het contract genoemde damar-

bosschen (en parelbank tot een contractwijziging in 1910) ter beschikking van den sultan bleven, dat 2e een voldoende uitgestrektheid woeste gronden ter beschikking van de bevolking wordt gelaten voor de verwisseling en uitbreiding van hare aanplantingen, voor het weiden van vee zoomede voor hare begraafplaatsen, en dat 3e. aan de Inlandsche bevolking wordt vrijgelaten *a.* om ook andere dan de sub 2e. bedoelde woeste gronden, zoolang ze nog niet door de concessionarissen in exploitatie genomen zijn, hetzij voor eigen behoeften in ontginning te brengen en in het bezit te houden, hetzij tijdelijk te bezigen voor het weiden van vee; en *b.* om tot eigen gebruik hout te kappen, en rottan en andere boschproducten te verzamelen in bosschen, die nog niet door ondernemers in exploitatie genomen zijn. De ondernemers betalen aan den sultan een vasten jaarlijkschen cijns van f1500 en voorts een pachtsom van f1 per bouw over de uitgestrektheid, die door hen in exploitatie is genomen.

Dit contract vormt den grondslag voor de Batjan Maatschappij, thans Batjan Archipel Maatschappij geheeten. Door den wel wat optimistischen oprichter werd over zijn Maatschappij gesproken als van een nieuwe Oost-Indische Compagnie, terwijl Batjan een tweede Deli zou zijn. Deze hooggespannen verwachtingen zijn in geenen deele in vervulling gegaan; de B.A.M. heeft nooit tijden van veel succes gekend; haar niet opwekkende geschiedenis vindt men uitvoerig beschreven in aflevering I van de Mededeelingen van het Encyclopaedisch Bureau blz. 29 en vgl. De voornaamste reden van de mislukking is wel te zoeken in de moeilijkheid in het afgelegen Batjan voldoende arbeidskrachten te verkrijgen. In de allerlaatste jaren, nu de B.A.M. zich onder leiding van een energiek hoofdadministrateur meer op het gebied van den opkoop van copra begeeft, wordt de toestand iets gunstiger. De bewering, dat Batjan zonder de Maatschappij economisch verder zou zijn geweest dan thans, betwijfel ik ten zeerste; zijn de omliggende streken Batjan in dit opzicht zoo ver vooruit? De Batjan Maatschappij verschaft aan velen als mandoers, klerken, parelprauwkoelies enz. een behoorlijk bestaan; ook weet ze tegen de veelal samenwerkende Chineezen concurrende als opkoopster de prijzen op peil te houden.

Van hare inkomstbronnen vallen te noemen:

- 1°. een mooie, nog jonge klappertuin te Panemboang van $\pm 30,000$ boomen die jaarlijks ongeveer 4000 picol copra levert;

- 2°. koffietuinen te Brankadolong (Java-, Robusta-, minder goed Liberia); deze tuinen geven ongeveer eens in de 5 jaar een veel grooteren oogst dan gewoonlijk, zoo in 1916, 1920 en 1925. In 1924 was de opbrengst $\pm$ 750 picol!
- 3°. een onbelangrijke heveatuin te Amassing, die niet (althans tot Juni 1925) wordt aangetapt;
- 4°. het langzamerhand achteruitgaande damarbedrijf, dat in 1924 bruto 3407.15 picol leverde;
- 5°. de parelduikerij, die in 1919 t/m 1921 met matig, in 1924 zonder succes is uitgeoefend met 3 of 4 loggers op elk waarvan 1 duiker aanwezig was;
- 6°. de steeds grooter wordende opkoop van copra vnl. van Moti, Makian, de Kajoa- en Goeraitji-eilanden, van de Westkust van Halmaheira en van Batjan, gepaard gaand met verkoop van rijst en petroleum;
- 7°. het agentschap van de K. P. M.
- 8°. het agentschap van de B. P. M.

Naar ik verneem, bestaan plannen om voor mijnbouw te doen exploreeren.

Het aantal contractkoelies bedraagt $\pm$ 200, vnl. Boetonneezen en Talauters (1890 : 1330).

Moeilijkheden met de Vreemde Oosterlingen, die in het sultanaat tuinen occupeerden zijn thans opgelost in den vorm van een onderhandsch contract, waarbij het landschap met goedvinden van de B. A. M. aan die occupanten tegen een jaarlijksche pacht van f 1 per bouw voor het landschap en f 0.50 voor de B. A. M. den betrokken grond met gebruiksrecht afstaat voor den verderen duur van het contract met de B. A. M.

Behalve de B. A. M. is te Laboeha gevestigd het langzamerhand achteruitgaande damarbedrijf van de firma J. W. C. Diepenheim, dat in 1924 3690.44 picols damar opbracht.

De vrij uitgestrekte klappertuinen, vnl. om en bij Parapotan en te Mandewong, van den sultan lijden onder slecht beheer, evenals die van zijn zuster Boki Noerain te Goro-goro; deze laatste bleken onder het beheer van haar thans overleden bekwamen Arabischen kleinzoon zeer goed te kunnen rendeeren.

Gezondheidstoestand.

De bevolking lijdt over het algemeen aan malaria, verder aan huidziekten, vnl. framboesia, die onder verschillende namen als

bobento, kohéba enz. bekend staat al naar den vorm waarin ze optreedt. Het schijnt dat van Halmaheira naar het Zuiden toe de framboesia in steeds mindere mate optreedt; het aantal lijdens in de districten Morotai, Loloda enz. is veel grooter dan te Batjan. Lijders aan tuberculose treft men vrij veel aan; buikziekten komen vnl. in tijden van visch en fruit voor. Van epidemieën valt te noemen de Spaansche Griep, die in 1918 vele slachtoffers eischte en een dysenterie epidemie, van December 1923 tot Maart 1924, waaraan $\pm$ 40 personen overleden. De pokken, die Batjan vroeger geweldig teisterden, komen thans (er is te Laboeha een vaccinateur geplaatst) niet meer voor.

Dat de bevolking geen inzicht heeft in eischen van reinheid en hygiëne zal wel nauwelijks behoeven te worden vermeld. De Christenen en Mohammedanen baden zich ten minste nog geregeld, maar de Alfoeren komen enkel met water in aanraking als het bepaald niet anders kan.

Door verbetering van de watervoorziening (bamboeleidingen, gecementeerde putten) van de huizen en van den waterafvoer wordt van bestuurswege getracht den hygiënischen toestand te verbeteren; chinini, oogwater, boorzalf en dgl. worden van gemeentewege verstrekt.

Een Indisch arts is sinds 1910 niet meer te Laboeha geplaatst; de fgd. civiel geneesheer van Ternate komt van tijd tot tijd over, vnl. voor de framboesiabestrijding. De B. A. M. beschikt over een klein, maar voldoende ziekenhuisje onder leiding van een ongediplomeerden, maar handigen Indischen verpleger. Het landschap draagt per maand f 12.50 bij, waarvoor landschapsonderhoorigen gratis worden behandeld en ligging in het hospitaal kunnen verkrijgen.

Onderwijs.

De reeds geruimen tijd te Laboeha bestaande Gouvernements Inl. school 2de klasse werd 1923/1924 omgezet in een drieklassige vervolgschool. Met de van gemeentewege geopende volkscholen te Laboeha-Amassing (geopend Januari 1923), Badjo (1921), Loid (Juni 1922), Sebatang (Maart 1922) voldoet ze geheel aan de behoeften. De bevolking stelt de scholen op prijs, vooral de Christenen; het absentiepercentage is gewoonlijk klein; veel hangt echter van de onderwijzers af. Het aantal leerlingen aan de vervolgschool bedraagt $\pm$ 125, dat aan de genoemde volks-

scholen respectievelijk: 180, 40, 60, 30, 30. Een nadeel van het onderwijs is, dat de zucht tot niets doen onder de «geleerde» exleerlingen vnl. van de 2^e klasse school nog grooter is dan bij anderen; wijze lessen van meest Ambonneesche onderwijzers als: «siapa radjin bersekolah, di belakang hari djadi goeroe atau klerk, siapa malas moesti kerdja di kebon» komen mij voor niet bijster paedagogisch te zijn. Handenarbeid en tuinwerk dienen te worden bevorderd; bij onwil van den goeroe komt er echter niets van terecht. Enkele onderwijzers weten door hun fluitspel en zang- en danslessen vele leerlingen te trekken.

Economische toestand.

De economische toestand van de bevolking is, dank zij de rijke hulpmiddelen van de natuur, goed te noemen; de prijzen van de weinige producten, die men van de buitenwereld noodig heeft: rijst, petroleum, kains, kramerijen, mogen wat gestegen zijn, daartegenover staat, dat men met het uitvoerproduct, de copra, zeer goede prijzen maakt. De winst op dit product komt echter voor een belangrijk deel in de zakken der Chineezers; wel is de bevolking slim genoeg om zich bij de afrekening niet al te zeer te laten afzetten, maar ze betaalt vooral in de buitenkampongs veel te hooge prijzen voor door haar begeerde artikelen en is willens en wetens, dank zij het funeste, maar voor Indië blijkens de practijk onmisbare voorschotsysteem, steeds in de schuld. Door den bestuursambtenaar dient echter te worden gewaakt tegen het gebruik van te korten «ellen» en misleidende weeginstrumenten (datjins). Gewaarmerkte meetlatten werden aan de kamponghoofden, de handelaren en de onderwijzers uitgegeven.

De loonen der losse koelies zijn zeer hoog (f 0.50—f 0.75 p. d.); velen werken enkel op bootdagen als lossers; voor reizende gouvernementsambtenaren b. v. van den topographischen dienst zijn koelies niet te verkrijgen; zij zijn aangewezen op heeren-dienstplichtigen. Een geliefd baantje is het als «masonait» (matroos) meevaren op een prauw van een handelaar, die Batjan rondvaart. Er is weinig werk te doen en een handige baas ziet altijd nog wel kans een achterlandschen Alfoer wat af te zetten.

Voor de buitenwereld zal, wanneer de door B. A. M. gehouden mijnbouwkundige exploraties geen succes hebben, Batjan wel nooit van veel belang worden; de grond is niet bijster goed, arbeidskrachten en verschepingskosten zijn hoog.

Grondbezit.

Toean tanah, «heer van het land», wordt de sultan genoemd. Men wil hiermee aanduiden, dat het beschikkingsrecht over den grond bij den sultan berust, die hier optreedt als vertegenwoordiger van de rechtsgemeenschap, het rijk van Batjan. Ontginning van den woesten grond, nadat aan het zelfbestuur om vergunning hiertoe is gevraagd, en tegen betaling van ngasé tot aan de opheffing van deze «betaling» geeft erfelijk individueel bezitrecht, d. w. z. zoolang sporen van de ontginning zichtbaar zijn; gaat de ladang weer in het oerbosch op, dan verdwijnt het recht; vertrekt of sterft een ontginner zonder rechthebbenden achter te laten, wat nogal eens schijnt te zijn voorgekomen, dan vervalt de tuin aan den vorst (thans landschap). Nog niet zeer lang geleden was echter niet de sultan representant van het rijk, maar de stam, de soanang, de heer van den grond. In de «Kroniek van het Rijk Batjan» (T. B. G. dl. LXIII, blz. 475) wordt gezegd dat «oudtijds het soananghoofd niemands bevelen had op te volgen en dat hij had zijn eigen landstreek om te houden en te gebieden en met eigen grenzen en aspalingen, regelingen en wijze van doen». De macht van deze soananghoofden over «hun onderdanen» stelle men zich niet te groot voor. Zij waren meer familie- of stamhoofden en handhavers van de adat dan vorsten. Bij het in belang achteruitgaan en verworden der soanang indeeling, die van genealogisch, territoriaal werd, wisten de vorsten bevoegdheden der vroegere hoofden aan zich te trekken. Dat vorst en volk thans nog zeer goed weten, dat oudtijds niet de vorst maar de soanang de «heer» van den grond was, blijkt wel hieruit, dat ik verscheiden malen door den sultan hoorde zeggen, wanneer hij het over een bepaald stuk grond had, «dat stuk is mij gegeven door soanang N. N. en zijn menschen, vraag het maar aan X (een of andere oudngofamanjira)», waarop deze dan die vroegere schenking bevestigt.

Ook treft men sago- en klappertuinen aan, die niet aan het landschap, maar aan de soanang (thans «gemeente») toebehooren; hoogstwaarschijnlijk tuinen, waarvan de bezitters vertrokken zonder rechthebbenden na te laten en die aan de soanang vielen, dus waar de sultan alleen het beschikkingsrecht uitoefende. Deze sagobosschen vormen derhalve rudimenten van het oude recht der soanangs. Op Makian trof men tot voor kort bouw-

gronden aan, de z.g. èto-gronden, die aan territoriale gemeenschappen, dorpen aldaar, toebehoorden; in de eerste tien jaren van deze eeuw wisten de toenmalige dorpschoudeurs zich deze echter veelal toe te eigenen. De onder te bespreken schepping van «gemeenten» heeft overal in de afdeeling Ternate weer gemeentetuinen doen ontstaan. Op dit recht van den vorst den grond af te staan aan anderen ter ontginning berust het contract met de Batjan-Maatschappij. In verband met dit contract is het zeer noodig, dat Inlandsche ontginners, voor zij een ladang willen openhakken, vergunning daartoe vragen aan het zelfbestuur; vnl. niet-Batjanners houden zich hier echter slecht aan. Door het vervallen van het bezitsrecht kwamen groote sagobosschen en klappertuinen aan het «kroondomein», daarnaast heeft men ook sagobosschen en klappertuinen, die den vorst persoonlijk toebehooren, die nl. door hem zelf zijn aangelegd of geërfd. Het beschikkingsrecht was voor den vorst van groot belang, vóór het totstandkomen van de landschapskas toch kwamen niet alleen de baten van het kroondomein, maar ook de inkomsten uit de damarbosschen aan den vorst en zijn verwanten, aan wie hij die bosschen voor een gedeelte als apanage had afgestaan. Toen na het teekenen van de korte verklaring (1910) en de totstandkoming van de landschapskas (zie onder) aan den sultan uit deze kas een vast jaargeld werd toegekend, waartegen hij afstand deed van allerlei hem vroeger toekomende baten, is verzuimd den vorst er op te wijzen, dat inkomsten uit bosschen van het «kroondomein», waarvan het bestaan toen vermoedelijk onbekend was, voortaan aan de landschapskas zouden komen. Later zijn de inkomsten ervan als persoonlijk gunstbewijs aan den vorst gelaten, die echter met de landsgrooten heeft erkend, dat bedoelde bosschen niet hem, maar het landschap toebehooren. De inkomsten door het landschap uit de damarbosschen getrokken, worden sinds 1910 voor een aantal damarposten voor de helft aan den sultan afgestaan; van andere komt de helft aan geapanageerde landsgrooten bij wier overlijden de inkomsten echter geheel aan het landschap vervallen.

Het aantreffen van nog niet aangetapte damarboomen geeft den vinder een bewerkinsrecht, nl. een taprecht, dat echter vervalt zoo de vinder met zijn familie niet in staat is of niet wenscht te tappen volgens de van landschapswege gegeven voorschriften. Heeft een Alfoer b.v. een complex van 500 boomen

aangetroffen, dan worden, zoo hij en zijn makkers niet in staat zijn meer dan 300 boomen geregeld aan te tappen, de overige 200 aan iemand anders ter bewerking afgestaan. Gewoonlijk echter zorgt de vinder wel, dat hij zooveel helpers heeft dat hij het geheele complex aan kan. Kan hij door ouderdom niet meer werken, dan blijft het taprecht aan zijn familie. Het taprecht is echter niet verkoopbaar; toestanden als op Halmaheira, waar Alfoeren een enkele maal het bosch in gingen om zich door een kap met de bijl in den stam te geven het taprecht van duizenden boomen te verschaffen, dat zij niet zelf uitoefenden maar jaren later tegenover opkoopters lieten gelden en aan dezen duur verkochten, komen niet voor. Het taprecht vervalt dus door het niet uit te oefenen en door het niet betalen van de ngasé (zie over betaling van ngasé onder belastingen). De damarbosschen zijn het eigendom van het landschap, de damarhaler ontvangt een bedrag als werkmán, niet als bezitter van de damar.

Bestuur.

Algemeene inrichting.

De onderafdeeling Batjan staat sinds 1915 onder een controleur B.B. (1883—1903 een controleur, 1903—1915 een posthouder, sedert een controleur), die wordt bijgestaan door een klerk; verder zijn te Laboeha geplaatst een commies bij de I. en U., een hulp-postcommies, een hulpmantrie bij den opiumverkoop, een cipier tevens adjunctdjaksa, een rechercheur en drie politieagenten. Het bestuur over het rechtstreeksch gebied, nl. de kampong Laboeha, wordt gevoerd door een Inlandsch hoofd met den titel: «Sengadji van Laboeha, tevens hoofd van alle inlandsche Christenen in het Sultanaat van Batjan». Wat het laatste gedeelte van dezen titel sinds de inwerkingtreding van de zelfbestuurordonnantie van 1919 beteekent, is, in verband met artikel 14 (2) van die ordonnantie, waarbij de Inlandsche Christenen, in het landschap gevestigd, zoo niet vallende onder de daar genoemde groepen c. e. en f. (die voor Batjan geen beteekeenis hebben) tot de zelfbestuuronderhoorigen behooren te worden gerekend, verre van duidelijk. Deze van Gouvernementswege bezoldigde sengadji (f 25 per maand) is voor Laboeha districtshoofd en kamponghoofd tegelijk.

Het rijk Batjan werd vroeger bestuurd door een sultan, bijgestaan door een aantal lagere hoofden, die volgens de «atoeran negeri» in sommige gevallen geraadpleegd moesten worden. Gezamenlijk heeten deze hoofden bobato's, ze werden in drie groepen onderscheiden, nl.:

- 1°. de bobato dalem, hoofden met militaire titels (en oudtijds wel militaire functies), bestemd voor den hofdienst, nl. een majoor (steeds een dano), 2 kapitein ngofa, een dano en een kapitein-kié, een niet dano), 4 luitenants (2 luitenants ngofa en 2 luitenants kié) en onder hen alfirissen en sergeants, die de wacht van den sultan commandeerden, nl. het kleine korps kaboes, leden van de soa ngongaré die met lange gelen kabaja en zwarten hoofddoek gekleed bij sommige gelegenheden dienst deden;
- 2°. de bobato loewar, hoofden voor den bestuursdienst; allen steeds leden van de soa sio, nl. een djogoegoe (rijksbestuurder, te vergelijken met den Javaanschen patih), die bijgestaan wordt door een hoekoem (met speciaal rechtelijke functie's) en den kimelaha sapanggala, die de bevelen van den vorst overbracht aan de soanang-hoofden, welke hoofden ook tot deze groep gerekend werden en aan het hoofd van eigen onderdanen stonden;
- 3°. de bobato achirat, de godsdienstbeambten, die boven reeds genoemd zijn.

Buiten deze groepen stonden:

- a. de kapitein laoet, de hoogste dignitaris na den sultan, steeds een verwant van dezen, gewoonlijk 's vorsten vermoedelijke opvolger;
- b. de kepala bangsa, een man die de eigenlijke bevolking (soa sio) tegenover den vorst vertegenwoordigde;
- c. het «bureaupersoneel»; een imam-secretaris, iemand, die gewoonlijk veel invloed had bij den vorst, en onder dezen chatibs-djoeroetoelis en modins-djoeroetoelis;
- d. de imam ngofa en de chatibs ngofa, dano's, die speciaal voor de vorstelijke familie imams en chatibswerk verrichtten.

Door het Gouvernement erkende rijksgrouten waren: 1°. de kapitein laoet, 2°. de djogoegoe, 3°. de kadli, 4°. de hoekoem, 5°. de kimelaha sapanggala, 6°. de oudtijds niet daartoe behorende (imam-)secretaris.

Volgens de oude regelingen waren onderdanen van den sultan alleen de eigenlijke Batjanners; de veel talrijker vreemdelingen waren of onderdanen van hun eigen vorst (Ternate en Tidore) of onderhoorigen van het Gouvernement; allen hadden echter ngasé (zie onder belastingen) te betalen. Het «bestuur» bestond bijna geheel in het ophalen van de ngasé, een bezigheid, die volgens westersche begrippen niet ver afstaat van «knevelen» en het vieren van feesten volgens het ingewikkelde, van Ternate overgenomen, echter slechts door weinigen goed gekende hofceremonieel; bij de onbelangrijkheid van het landschapje maakten die feesten gewoonlijk een lachwekkenden indruk.

Inkomsten van den sultan en van al die hoofden werden uit de ngasé verkregen en bestonden verder uit verplichte leveringen door de bevolking, naderhand ook uit verkoop van damar, concessiegelden van de B.A.M, en schadeloosstellingen van het Gouvernement. De soanang-hoofden, die allen te Amassing woon-den, reisden van tijd tot tijd rond om de ngasé te innen en hun bevelen aan de mahimo's, de oudsten der vreemdelingen, over te brengen. Was hun ambt oorspronkelijk erfelijk, naderhand werden ze door den sultan uit bepaalde families benoemd.

De sultan zelf behoorde te zijn de oudste zoon van den vorigen vorst, na diens troonbestijging uit de hoofdvrouw (toewan poetri) geboren; men kon hiervan echter afwijken, ook zoons uit vrouwen van den soa-sio-stand of zoons van dano's en vrouwelijke dano's of vrouwelijke leden van den soa-sio-stand konden opvolgen.

De benoeming tot alle overige ambten geschiedde door den sultan.

Dat dit ingewikkelde, uit veel te veel overbodige personen samengestelde bestuursapparaat in den huidige tijd niet gebruikt kan worden, zal zonder meer duidelijk zijn; de moeilijkheid van de nieuwe regeling lag vnl. hierin, om alleen de werkelijk noodige hoofden te behouden, maar dan ook met hen, zoo goed als het ging, de adat te handhaven, hun echter tevens leerende, dat besturen en knevelen in plaats van gelijkbeteekenend tegengesteld dienen te zijn. Teneinde niet te uitvoerig te worden, zal ik den tegenwoordigen toestand schetsen zonder de verschillende overgangen te beschrijven. Door de vele veranderingen zijn vele oude regelingen in onbruik geraakt en is de adat op vele punten op losse schroeven gesteld, hetgeen echter onvermijdelijk was.

Het bestuur wordt thans onder leiding van den Europeeschen

bestuursambtenaar gevoerd door den sultan, die in 1910 de korte verklaring aflegde, en de overgebleven rijksgrooten, den djogoe, die tevens als districtshoofd fungeert, den secretaris-plaatsvervangend districtshoofd, den kadli en den hoekoem. Allen genieten uit de vereenigde landschapskas van Ternate, Tidore en Batjan een vaste en voldoende bezoldiging. Een aantal der nog levende functionarissen van vroeger, ontvangen bovendien een kleine toelage uit de landschapskas. Zoo de vorst nog nieuwe hoofden wil aanstellen, kan hij dat doen; bezoldigd worden ze niet. Landschapsbeambten zijn: een damarbeheerder, een wegoenziener, een districtsschrijver, een hulpschrijver en enkele oppassers. Opmerkelijk is, dat thans door de inwerkingtreding van de zelfbestuursregeling 1919 het aantal onderhoorigen van het sultanaat van 1341 in 1910 tot 9647 op 1 Januari 1925 is gestegen, 2o. dat de macht van den vorst, die dank zij een ruime bezoldiging (f. 1000,- 's maands $\pm$ de helft van de damarwinst of $\pm$ f. 5000,- 's jaars) financieel thans ver boven de andere hoofden staat, vnl. ten opzichte van de hoogere standen is toegenomen, die zelf niet meer de geprivilegeerde plaats van vroeger innemen.

Onder dit bestuur zijn «gemeenten» gecreëerd, landstreken, waarin het geheele rijk is verdeeld, logischer dan vroeger onder de oude soanang-indeeling, die geheel zonder innerlijke waarde was geworden sedert het vrijwel uitsterven der oude soananggenooten en het hierdoor van genealogisch territoriaal worden der soanangs. Men had zelfs geheel onbewoonde en niet meer tot het rijkje behorende soanangs. De «gemeenten» worden door de bevolking als een reorganisatie van die oude soanangs beschouwd. Aan het hoofd staan door het zelfbestuur benoemde gemeentehoofden (kepala kampoeng), bijna steeds Batjanners, daar deze het best van de adat op de hoogte zijn en het gezag van den vorst representeren; scherp toezicht is op deze personen, de naneven der knoeiende soananghoofden, noodzakelijk; een benoeming van andere leden tot gemeentehoofd zou echter met de adat in strijd zijn en door de bevolking niet begrepen worden. De door verschillende bevolkingsgroepen gekozen mahimo's (oudsten) en dergelijke zijn eigenlijk familiehoofden en tevens helpers van het gemeentehoofd. Wanneer men zal kunnen overgaan tot het verdeelen der thans zeer groote «gemeenten» in kleinere, wanneer werkelijke kampongs zullen zijn tot stand

gekomen en wanneer de bevolking iets ontwikkelder is, dan zullen uit deze klas van lieden de kamponghoofden moeten voortkomen; vooralsnog zal dit echter onmogelijk zijn.

De inkomsten van het landschap (belastingen, concessiegelden, damarwinst, pasargelden, gerechtelijke boeten) komen thans in de landschapskas, waaruit de landschapsambtenaren worden bezoldigd en andere uitgaven worden gedaan. De voornaamste inkomsten der gemeentekassen zijn: 1° een vrijwillige bijdrage van iederen volwassen kamponggenoot van f 1.— 's jaars; welke bijdrage, wanneer de inkomsten uit andere bronnen voldoende zijn, niet meer noodig zal zijn, 2°. de opbrengst der in waarde toenemende gemeenteklapper- en sagotuinen, 3°. verhuur van gemeentegebouwen, 4°. schoolgeld. De belangrijkste uitgaven zijn, behalve de bezoldiging van gemeentehoofden en mahimo's, vooral onkosten van de volksschool, aankoop van medicijnen, aankoop van varkensvergift, aanleg van putten en goten, aankoop van gereedschappen, bijdragen voor de viering van kampongfeestjes. De jaarlijksche begrotingen worden door den controleur met het zelfbestuur en het betrokken kamponghoofd opgemaakt en voorzoover noodig met de gemeentegenooten besproken, met wier wenschen wordt rekening gehouden; het instituut wordt door de bevolking wel begrepen en is in tel. De gemeentehoofden hebben als inkomsten: 1°. bezoldiging uit de gemeentekas van f 5.— tot f 15.— 's maands, 2°. 8% collecteloon der geïnde belastingen, 3°. gewoonlijk vrij wonen, echter met die verplichting zich in hun «gemeente» te vestigen, 4°. tot allerlei knoeierijen aanleiding gevende maar vooralsnog onmisbare baten uit de opbrengst van den arbeid van twee gedurende vier dagen in de week bij hen werkende heerendienstplichtigen.

Vgl. voor de namen der «gemeenten» Bijlage A.

b. Belastingen.

Van de landsonderhoorigen worden dezelfde belastingen geheven als elders. Zie voor den aanslag en de opbrengst van de inkomstenbelasting bijlage D. Persoonlijke diensten worden niet verricht.

Door het zelfbestuur werden vroeger van allerlei mogelijke zaken en producten rechten geheven, bekend onder den naam *ngasé*, en overeenkomende met de *hasil* elders. Geleidelijk werden deze vnl. op de vreemdelingen zeer zwaar drukkende

lasten, die voor een groot deel in de zakken der dano's vloeiden, opgeheven; tot 1910 kende men nog de van ieder geheven ngasé-damar (f7.50 per hoofd en per jaar van iederen damarhaler) en de enkel van niet-Batjanners geheven ngasé's kebon (van tuinopbrengst), kajoe (houtkap) prahoe (op het bezit van prauwen), bamboe (bamboekap), batoe karang (van karangsteen). dèndèng roesah (van gedroogd hertenvleesch), kalero (van kalk) die alle «niet meer» dan een derde van het product bedroegen en sinds 1899 officieel in de sultanaatskas (sedert opgegaan in de vereenigde landschapskas van Ternate, Tidore en Batjan) moeten komen. Sinds 1910 bestaat enkel nog de ngasé-damar, die jaarlijks ± f3000.— opbrengt. De van sultanaatswege geheven invoerrechten waren in 1910 tegen een jaarlijksche schade-loosstelling van f1200.— door het Gouvernement afgekocht, evenzoo in 1905 het opiummonopolie voor f600.— 's jaars. Na de afschaffing der ngasé's is hiervoor een z.g. conversiebelasting in de plaats gekomen van f4.— 's jaars voor gehuwden en van alle meer dan twee jaar aangeslagen ongehuwden, te heffen van de sultanaatonderhoorigen. Deze belasting is weer vervangen door een belasting op bedrijfs- en andere inkomsten, terwijl, sinds 1921, voorloopig de Gouvernementsregeling voor heffing van inkomstenbelasting (Stbl. 1921 No. 312) als leidraad voor belastingheffing wordt gevolgd, gedurende de jaren 1922 t. m. 1924 met 30% opcenten voor alle aangeslagenen, hetgeen door de bevolking als een onbillijkheid werd gevoeld in vergelijking met de ook reeds van heerdienst vrijgestelde Gouvernementsonderdanen, van wie enkel de voor meer dan f11.40 aangeslagenen opcenten betalen. De belastingen worden over het algemeen vlot betaald, tenminste voor de helft bij de door den Europeeschen bestuursambtenaar gehouden aanslag. De toeneming van den aanslag (vgl. Bijl. D) geeft een idee van de waardevermeerdering van de klappertuinen. De daling van 1919—1920 is toe te schrijven aan de nieuwe wijze van belastingaanslag.

De volwassen mannelijke bevolking verricht heerdiensten tot een maximum van 42 dagen 's jaars. De diensten kunnen worden afgekocht. Hoewel ze zeer licht zijn, er zijn bijna geen wegen, en het maximum aantal dagen nooit wordt bereikt, vindt de bevolking dezen heerdienst zeer lastig; bij het gebrek van vrije koelies en als middel om de menschen althans eenigen arbeid te leeren is de heerdienst echter onmisbaar.

c. Rechtswezen.

Voor de Europeanen is de gewone rechter de raad van justitie te Makassar, kleine zaken komen voor het residentiegerecht te Ternate. Voor Vreemde Oosterlingen zijn deze colleges in de meeste civiele zaken eveneens de aangewezen rechters, waardoor de Inlanders tegenover de Chineezzen in schuldzaken vrijwel machteloos staan; een Alfoer is niet in staat een civiele procedure tegen een Chinees te Makassar te beginnen. Voor vreemde Oosterlingen in alle andere zaken en voor de andere lands-onderhoorigen is de gewone rechter de landraad te Ternate; wat een zeer langzame afdoening van zaken geeft, daar de landraadvoorzitter te Ternate tevens zittingen heeft te houden te Menado en te Gorontalo en de verbinding met Ternate slecht is, zoodat de menschen daar vaak weken moeten blijven, wat hen op hooge kosten jaagt en wat ook in andere opzichten zeer onaangenaam voor hen is. Overtredingen gepleegd door Inlanders en Vreemde Oosterlingen worden afgedaan door den magistraat te Laboeha. Abusievelijk wordt op blz. 247 van Adatrechtbundel I over het gewest Ternate en Onderhoorigheden gezegd, dat inheemsche rechtspraak wordt uitgeoefend in «de zelfbesturende landschappen, d. i. het geheele gewest». Het bedoelde (vroeger) gewest omvatte echter ook Gouvernementsgebieden, nl. de Zuidhelft van het eiland Ternate, het Gouvernementsgebied Laboeha en de Obi-groep, en hier wordt blijkens art. I van het nog van kracht zijnde reglement op het rechtswezen (Stbl. 1882 N°. 32) geen inheemsche rechtspraak uitgeoefend. Op de kaarten behorende bij de adatrechtbundels I en V dient men de roode kleur voor de Obi-eilanden te vervangen door gele; op de kaart voorin Prof. Vollenhoven's Adatrecht van Nederlandsch Indië, deel I, vervange men voor Obi de horizontale arceering door verticale.

Voor zelfbestuuronderhoorigen is de gewone rechter de landschapsrechtbank (Djoeroehakim besar) te Laboeha, bestaande uit de rijksgrooten als leden met den Europeeschen bestuursambtenaar als leider en voorzitter. Misdriften waartegen in het Wetboek van Strafrecht 9 jaar gevangenis of zwaardere straf wordt bedreigd komen voor den Rijksraad te Ternate (leden: De rijksgrooten van het rijk van beklaagde, voorzitter: de landraadvoorzitter), voor welken raad ook civiele procedures door

lands- tegen landschapsonderhoorigen aanhangig gemaakt en enkele andere zaken worden afgedaan. Overtredingen en kleine civiele zaken worden door het districtsgerecht afgedaan (djoeroe hakim ketjil; leden: eenige kamponghoofden, voorzitter de djoegoegoe). Voorzoover de zaken te Laboeha of op tournee kunnen worden behandeld, is de toestand niet onbevredigend; groote bezwaren ontstaan echter, wanneer men naar Ternate moet; vooral bij procedures tusschen lands- en landschapsonderhoorigen.

In de practijk ziet men dan ook, dat Gouvernementsonderhoorigen met civiele vorderingen tegen landschapsonderhoorigen en omgekeerd zich tot de landschapsrechtbank wenden; waarbij beide partijen vooruit beloven zich aan de uitspraak van dat lichaam te zullen houden. Veel hangt hierbij echter af van het vertrouwen, dat men in den Europeeschen bestuursambtenaar stelt. Gaat het om betrekkelijk kleine belangen, dan verklaart de landschapsrechtbank zich bereid tot de gevraagde vrijwillige rechtspraak; komt men echter met belangrijke of juridisch moeilijke questies, dan wordt de eischer, al naar hij Gouvernements- of landschapsonderhoorige is, naar rijksraad of landraad (indien noodig raad van justitie) verwezen; vnl. kleinere civiele zaken tusschen Inlanders en Chineezen worden zoo afgedaan. Bij alle civiele zaken voor de landschapsrechtbank betaalt de eischer een «wang medja» van 10%, dat hem, zoo de zaak door hem wordt gewonnen, door beklaagde wordt terugbetaald. Questies tusschen Alfoeren enz. onderling worden vaak door den betrokken mahimo afgedaan of zoo men hem niet vertrouwt door het gemeentehoofd; soms ook wendt men zich tot een geacht lid van het zelfbestuur. Hierbij hangt echter alles af van de reputatie waarin de rechtspreker staat, en van den tact van dezen persoon. Het niet opvolgen van zijn uitspraak en het zich tot den controleur wenden komt veel voor.

Welke de rechtsbronnen voor de gouvernementsonderhoorigen zijn, behoeft niet te worden vermeld. Voor landschapsonderhoorigen is voor het burgerlijk recht de adat de rechtsbron, voor het, volgens de rechtsbegrippen van de bevolking er niet van te scheiden, strafrecht evenzoo, waarbij echter de rechter het Strafwetboek voor Nederlandsch-Indië als «leidraad» heeft te gebruiken. In de practijk hangt hier weer alles van den leider van de rechtbank af, die vaak uit onbekendheid met de adat en gemakzucht naar het wetboek zal grijpen, terwijl een adat-

straf veel juister zal zijn en het rechtsgevoel der justiciabelen veel meer zal bevredigen.

Een eigenaardige moeilijkheid levert het door den rijksraad moeten behandelen van strafzaken, waarop een gevangenisstraf van 9 jaar of meer in het Strafwetboek wordt geëischt, terwijl dergelijke misdrijven volgens de adat niet zoo zwaar strafbaar of zelfs toegelaten zijn (bv. het misdrijf van art. 287, waarbij vaak de klacht wordt ingediend omdat de adatboete niet werd betaald, verder art. 332 2de lid, roof of quasi-roofhuwelijk).

De meest voorkomende misdrijven zijn: moord (roofmoord), het misdrijf van art. 287 Swb., mishandeling, (speciaal vechtpartijen tusschen niet-stamgenooten), belediging; zeer weinig: diefstal en andere vermogensdelicten. Civielrechtelijke quaesties betreffen vaak het bezit van klapper- en sagotuinen, gewoonlijk zijn deze moeilijk of niet te ontwarren, daar beide partijen zich op reeds lang overleden familieleden beroepen. Ook invordering van schuld wordt heel vaak gevraagd.

Politieke toestand.

Inwendig.

De vorstelijke familie heeft reeds van ouder tot ouder het bestuur over het landschap gevoerd; alle vorstentelgen zijn dus verwant, maar men onderscheidt drie takken, die achtereenvolgens aan het bewind zijn geweest en waarvan de leden nog steeds groote onderlinge afgunst koesteren. In 1779 moest sultan Iskandar Alam in verband met zijn heulen met Tidore tegen het Compagniesgezag en het steunverleenen aan de Engelsche expeditie van Forrest worden verbannen. Zijn talrijke nakomelingen, die den naam «Iskandar Alam», als «fan», voeren, hebben tegen de latere sultansfamilie steeds een frondeerende houding aangenomen; na den dood van den hierbeneden te noemen prins Oemar is de verhouding tot den huidigen sultan iets beter geworden; toch vertelde een der Iskandar Alam's mij nog, hoe het tegenwoordige sultanshuis eigenlijk heelemaal niet afstamde van de vroegere vorsten, maar van een bedrieger van lage afkomst.

De Iskandar Alam opvolgende sultan Achmat werd ten gevolge van knoeierijen in den tijd van prins Noekoe van Tidore afgezet. Zijn nakomelingschap is minder talrijk dan die van Iskandar

Alam, en heeft niet veel in te brengen. In den Engelschen tijd kwam het tegenwoordige geslacht Kamaroellan aan het bestuur (vgl. T. B. G. dl. LXVII: Kroniek van het Rijk Batjan, en de stamboomen in bijlage E).

Sultan Mohamad Sadik liet bij zijn overlijden in 1889 uit zijn huwelijk met den Toewan Poetri (hoofdvrouw) Noerharja twee zoons na, beiden dronkaards en opiumschiivers. De oudste zoon uit het tweede huwelijk, prins Din, was reeds overleden. De tweede zoon, prins Oesman, stond als flink en royaal bekend. Daar de toestand van het rijkje mede door de slechte bestuursvoering van Sultan Mohamad Sadik zoodanig was, dat onmiddellijke benoeming van een opvolger ongewenscht scheen, werd een bestuurscommissie ingesteld, waarvan o. a. prins Oesman lid was. Deze wist door zijn wijze van optreden de aandacht van het bestuur op zich te vestigen, waarop hij in 1900 tot sultan werd verheven. De oudste der broeders uit het hoofdhuwelijk, kapitein laet Oemar, die gehuwd was met een dochter van den sultan van Jogjakarta, was om zijn gulheid bij de dano's meer gezien dan de zuinige sultan en stond, gesteund door de Iskandar Alams, steeds in minder goede verhouding tot zijn jongeren broeder. Na zijn dood in 1916 zijn de verhoudingen tusschen de verschillende dano-groepen wat minder gespannen. Enkel trachtte de oudste zoon van den genoemden prins Din, den vollen broer van den sultan, nl. «luitenant» Joesoep, in 1919 gedurende het zeer korte bestaan van een afdeeling van de «Boedi Moelia» (afdeeling van de P. K. I.¹⁾ voor Ternate) een rol te spelen. Ook de talrijke zoons van den sultan, — van geen hunner beleeft de oude vorst veel plezier — liggen veelal met elkaar en met de gedegeneerde afstammelingen van prins Oemar overhoop. De sultan, die zich steeds door zijn loyale, eenvoudige en welwillende houding onderscheidde, ontving in 1910, nadat hij de korte verklaring had onderteeekend, het officierskruis van de Oranje Nassauorde, terwijl hij bij zijn 25jarig jubileum op den 8ste Februari 1925 tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw werd benoemd. De vorst, wien het teekenen van de korte verklaring niet licht is gevallen en die door ouderdomskwalen wordt geplaagd, bemoeide zich gedurende de laatste jaren vnl. slechts met de godsdienstige zaken van

¹⁾ Partij Kommunis Indonesia.

zijn rijkje. De hem bijstaande rijksgrooten zijn te oud en te weinig ontwikkeld om veel medewerking te verschaffen. Zij zijn meest jeugdvrienden van den $\pm$ 60jarigen sultan; de vele veranderingen, die sinds hun optreden in het rijkje voorvielen, zijn hun lang niet duidelijk.

Politieke partijen spelen in het sultanaat geen rol, het reeds genoemde afdeellinkje van Boedi Moelia bloedde spoedig dood.

De bewoners van het gouvernementsgebied vormen een niet gemakkelijk mengseltje; onderlinge twisten en vechtpartijen met de vele contractkoelies van de B. A. M. komen veel voor.

b. Verhouding tot de omliggende rijken.

De Batjanners zijn op het punt der begrenzing van hun landschap zeer ijverzuchtig. De gebruikelijke spot van Ternatanen en Tidoreezen, dat het aantal Batjanners niet boven de 99 kan rijzen, hindert hen zeer. De thans te noemen afstand van Moari wordt slechts moeilijk verkropt; ook de verkoop van Obi voor 700 realen aan de V. O. C. door sultan Alaoedin in 1682 wordt steeds betreurd.

Moari is het Noordelijkste eiland van de Lata-Lata-groep; oudtijds behoorde het tot het sultanaat Batjan; tot het begin van de 19de eeuw was het onbewoond en oefende de sultan aldaar geen gezag uit; daar het eiland veel timmerhout leverde, dat op Makian, vanwaar de sultans van Ternate gewoon waren hun timmerhout te ontvangen, vrij schaars werd, werd omstreeks 1830 door den sultan van Batjan aan den sultan van Ternate toegestaan om door zijn onderdanen van de Westkust van Makian hout voor hem te laten halen; hierdoor ontstond een vestiging van 80 à 100 zielen, Ternataansche onderhoorigen, die ressorteerden onder de kimelaha van Talapao (West-Makian). De sultan van Ternate liet het nu bij den resident van Ternate voorkomen alsof het eiland hem toebehoorde. Door gebruik te maken van de gewoonte, aan één eiland twee namen te geven en aan verschillende eilanden gelijke namen, wist hij het zoover te krijgen, dat, hoewel de resident Tobias aan den sultan van Batjan een regeeringsbesluit had uitgereikt waarbij Moari of Moring erkend werd een eiland van zijn rijk uit te maken, in de opgave behorende bij art. 2 van het op 30 October 1880 door den resident van Ternate met sultan Ajanhar van Ternate gesloten contract, bekrachtigd bij besluit van den gouverneur-generaal

van 15 Februari 1881, onder de tot Ternate behoorende eilanden Moari of Moring wordt genoemd. Een poging van den sultan van Batjan Moari te herkrijgen gelukte niet. De gouverneur-generaal besliste ten gunste van Ternate, op grond hiervan dat Batjan nimmer eenig gezag over Moari had uitgeoefend en er zich ook geen enkel uit Batjan afkomstig persoon bevond. Sedert behoort het eiland tot Ternate. De sultan van Batjan heeft zich slechts met tegenzin in die beslissing geschikt en dit is te begrijpen; had men dezelfde argumenteering consequent op het geheele rijkje toegepast, dan ware enkel Amassing bij den Batjanschen vorst gebleven; overal elders vond men slechts onderhoorigen van andere vorsten.

De verhouding tusschen Laboehaërs en Batjanners is altijd vrij gespannen geweest; in oude verhalen en in den volksmond wordt de andere partij steeds op een bespottelijke of minderwaardige wijze voorgesteld; soms, zooals bij rechtzaken en — voetbalwedstrijden, komt de wederzijdsche haat (eigenlijk een te sterk woord voor deze menschen zonder sterke sentimenten) tot uiting.

c. Verhouding tot het Ned. Indische Gouvernement.

Bij den Batjanner bespeurde ik van wantrouwen tegen de bedoelingen van het Gouvernement weinig. Men vindt den Europeaan buitennissig en om zijn zich met allerlei zaken bemoeien lastig en bemoeiziek; daarentegen komt men toch al gauw met zijn particuliere belangen en zorgen bij hem. Weet de bestuursambtenaar met de menschen om te gaan, dan komt men met alle mogelijke vragen bij hem.

Portretten van de leden van het Koninklijk Huis kan men overal vinden; op de verjaardagen van H.M. de Koningin hebben, ook in de buitenkampongs kleine volksfeesten plaats; het 25-jarig regeeringsjubileum werd in 1923 gedurende een week vol opgewektheid gevierd; de plechtige verleening aan den sultan van de versierselen van de orde van den Nederlandschen Leeuw in Februari 1925, ter gelegenheid van zijn 25-jarige bestuursvoering maakte een uitstekenden indruk.

Dat de Christen-Inlanders buitengewoon op het Gouvernement gesteld zijn, heb ik aan niets kunnen bespeuren. Wel voelt men zich als Christen en met een vaak Hollandsch klinkenden familie-

De Obi-eilanden

Schaal 1 : 500.000

naam (Klavert, Van Joost, de Grave, Deil) aan de Europeanen verwant, en spreekt men over niet-Christenen als «die Inlanders». De Chineezzen, meest in China geboren, zijn over het algemeen een rustig, werkzaam volkje, dat echter in den laatsten tijd blijkt geeft de politieke gebeurtenissen in China nauwkeurig te volgen en die ook financieel te steunen.

II. De Obi-eilanden.

Literatuur.

Over deze weinig bezochte eilanden is minder gepubliceerd dan over Batjan. Genoemd dienen enkel te worden:

1. Levysohn Norman, Mr. H. D. Mededeelingen betreffende de Obi-eilanden opgenomen in het Tijdschrift van het Nederl. Aardr. Genootschap 2°. Serie dl. IV, 1887, op bldz. 33 vlgg. De heer Norman bezocht de eilanden zelf niet; hij geeft een overzicht van de tot zijn tijd gedane mededeelingen over de groep, meest korte en verspreide berichten van allerlei schrijvers, en komt verder met plannen tot kolonisatie van de groep met Atjehers.

2. Stormer, J. Schets der Obi-eilanden. (Tijdschr. Bat. Gen. dl. XXXII, 1889). Stormer was gedurende langen tijd controleur van Batjan (± 1883 — ± 1896), maar had door gebrek aan scheepsgelegenheid slechts tweemaal Obi en dan nog vrij vluchtig bezocht toen hij zijn schets schreef. Zijn mededeelingen ontleent hij voor een groot gedeelte aan inlichtingen, hem door enkele Inlanders verstrekt. Voor zoover hij niet spreekt over eigen ervaring, bevat zijn schets vele onjuistheden.

3. Verbeek, Dr. R. D. M. in zijn Molukken-verslag p. 114—119.

4. Wanner, J. Zur Geologie der Inseln Obi Majora und Halmaheira. Neues Jahrb. f. Min. etc. Bd. XXXVI. 1913 blz. 560. Mij onbekend.

5. Brouwer, Prof. Dr. H. A. Bijdrage tot de geologie der Obi-eilanden. (Jaarboek Mijnwezen 1923 bl. 1—63). 3, 4, 5 behandelen geologische questies.

In de onder Batjan reeds genoemde werken wordt hier en daar terloops over Obi gesproken.

Ligging, grenzen en gesteldheid.

Het district der Obi-eilanden bevat behalve de Obi-groep de Kekik- en Lawien-eilanden.

Deze laatste groep van zeer kleine eilandjes, die zuidelijk van

Halmaheira en oostelijk van Obi liggen, zijn van deze groep uit in verband met de slechte communicatie-middelen vrijwel onbereikbaar. Ze zijn onbewoond en worden slechts een enkele maal aangedaan door menschen, die van de Radja-Empat-eilanden naar Halmaheira willen oversteken, en door personen, die er de veelvuldig voorkomende eetbare klapperkrab (*birgus latro*, ketam kanari) en troca-schelpen zoeken. Onder den naam van Kekin- en Lawien-eilanden zijn ze bij de bevolking niet bekend.

Kekik is een zwaar begroeid ± 60 Meter hoog bergje met langzaam oplopende hellingen; de bazaltbodem is er bijna overal met koraalkalk bedekt. Ten Noord-Oosten ligt Toppershoedje, een zwarte, steile rots, ± 30 M. hoog. De naam moet eigenlijk luiden Doopershoedje, daar het eiland in gedaante overeen heet te komen met de aan bezoekers van het Maurits-huis van de pastelteekeningen van Cornelis Troost welbekende hoofddekseis, die de «Doopers» vroeger droegen. Lawien bestaat uit drie afzonderlijke eilanden; het middelste heeft een ronden top; de donkere glimmer andesiet is er tot 30 M. hoogte met koraalkalk bedekt. De westelijk en oostelijk gelegen eilandjes bestaan uit koraalkalk en zijn respectievelijk ± 25 en ± 15 M. hoog.

De Obi- of Ombi-groep, die aan alle kanten door de Molukkenzee wordt omspoeld, is gelegen tusschen ongeveer 1° en 2° Zuiderbreedte en $127^{\circ} 15'$ en $128^{\circ} 20'$ Oosterlengte. Ze bestaat uit het eiland: Groot-Obi, vijf kleinere eilanden: Obi Bisa, Tapat, Obi Latoe, Gomoemoe, Toebalai, en vele zeer kleine eilanden.

Het eiland Groot-Obi, ook genoemd Obi major, Obi Besar en Ombira (Ombi is de naam van de groep in het Batjansch en in het Oud-obisch; ra is het woord voor groot in drie talen) heeft een lengte (in nagenoeg W.O. richting) van ± 85 K.M., terwijl de grootste breedte (nagenoeg N.Z.d.) 45 K.M. bedraagt. Het heeft den vorm van een peer, waarbij de breedste kant aan het Westen ligt. Het binnenland is vrijwel geheel onbekend; zelfs de damarhalers dringen er niet ver in door. Het bestaat voor het grootste gedeelte uit een zwaar bergland zonder karakteristieke toppen, dat vaak tot een hoogte van ± 1200 M. stijgt. De Siboga-expeditie vond voor de grootste hoogte 1490 M., een getal dat Dr. Verbeek wat te hoog acht. Het gedeelte van het eiland, oostelijk van de lijn Tawa Wooi gelegen, is echter nagenoeg vlak. Van de kust uit ziet men hier slechts een mangrove-moeras. Verder vindt men er langs de kust verscheidene

vlakten met prachtige klei- en zandgrond, uitstekend voor cultures geschikt; vnl. langs de rivieren dringen ze ver het binnenland in. Van de districtshoofdplaats Laiwoei naar het Oosten het eiland omgaande treft men achtereenvolgens aan: de reeds geheel beplante vlakten van Laiwoei en Ritja-Anggai, die van Sesèpè en van Tawah (beide wat klein), die van Wooi, Floek, Wajaloar (deze laatste is zeer uitgestrekt), en enkele kleinere aan de Westkust, waaronder het sagomoeras van Lodji. Obi Bisa, ook Poeloe Bisa geheeten, heeft een lang gestrekte gedaante; het gebergte bereikt er een hoogte van ± 300 M. Voor cultures is het waarschijnlijk even weinig geschikt, als het, eveneens vnl. uit diabaas bestaande, bergachtige tot ± 700 M. hooge, Obi Latoe. In verticalen vorm komt dit laatste overeen met het zeer steile eiland Tapat, dat ongeveer 400 M. hoog is en waar men enkele tuinen van tijdelijke bewoners aantreft. Gomoemoe, dat ongeveer 250 M. hoog is, komt in gedaante overeen met Obi Bisa; men vindt er vrij veel klappertuinen van de bevolking van de Zuidkust van Groot-Obi. Toebalai is mij enkel uit het voorbijvaren bekend; door de bevolking wordt het slechts zelden bezocht.

Van de kleine eilanden verdient alleen Bélang-Bélang vermelding; het is een ± 20 meter hoog koraaleiland, dat geheel in erfpacht is uitgegeven; voor het grootste gedeelte is het met kokospalmen bezet.

Over de geologische gesteldheid zegt Prof. Brouwer op blz. 47 van zijn genoemd artikel: Evenals de Soela-eilanden bestaan ook de Obi-eilanden voor een groot deel uit kristallijne gesteenten en ook zijn op beide eilandengroepen mesozoïsche, tertiaire en kwartaire sedimenten bekend geworden. Onder de kristallijne gesteenten hebben echter op de Obi-eilanden, vooral in het noordelijk deel, de basische eruptiegesteenten een zeer groote verbreiding. Daardoor sluit dit deel zich naar zijn geologische samenstelling meer aan bij de Noordelijke Molukken (Halmheira etc.) dan bij de Soela-eilanden en Misool. De oudste fossielhoudende lagen, welke van de Obi-eilanden bekend zijn geworden, zijn van jurassischen ouderdom.

Straten, golven en kusten.

De kusten van Obi zijn over het algemeen weinig toegankelijk. Slechts een enkele baai, nl. die bij het kleine, westelijk van

Groot-Obi gelegen eiland Mala-Mala, levert een altijd veilige ligplaats op. Ankerplaatsen vindt men verder bij Laiwoei, dat door Poeloe Bisa tegen den Noordmoesson wordt beschermd; aan den Zd.O.kant van Tapat, bij Tandjoeng Bobane Hoeda (Obi Bisa), in het Zuiden achter Gomoemoe, bij Floek en bij Wooi; in het Noord-oosten achter Morasa. Het vaarwater is vrijwel geheel onbekend; het wemelt overal, vnl. van Laiwoei naar het Oosten toe, van riffen. De K. P. M. schepen volgen steeds het vaarwater tusschen Bélang-Bélang en Tapat en dat tusschen Tapat en Obi Bisa, wanneer ze Laiwoei willen aandoen. Voor den Noordmoesson ligt Obi iets meer beschermd dan Batjan; daarentegen ligt het voor Zuiden- en Westenwinden geheel open. Vindt men bij de Batjan-groep tusschen de verschillende eilanden voor prauwen veilige straten, deze zijn hier veel minder talrijk; de verbinding met de Zuidkust is gedurende een groot gedeelte van het jaar, den tijd der Zuiden-(Selatan) en Westenwinden, met het eenige voorkomende transportmiddel, de prauw, gevaarlijk, vaak ondoenlijk; te meer waar het aantal veilige ankerplaatsen zoo gering is. Ook sterke stroomingen belemmeren het verkeer.

Rivieren.

Deze komen alleen voor op Groot-Obi. Ze zijn over het algemeen iets grooter dan die van Batjan, maar door hun groot verval, met uitzondering van de Akelamo-rivier in het Zuidwesten voor bevaring, ongeschikt. Ze zijn voor drinkwatervoorziening der kampongs, die alle nabij een rivier, meestal op een afstand van ongeveer een K.M. van den oever, zijn aangelegd, van belang; ook als badgelegenheid zijn ze goed bruikbaar. De aanleg van kamponghutten is dan ook minder noodig dan op Batjan.

Vermelding verdient nog het op ± 2 uur gaans van de Lapabaikbaai aan de N.W.kust gelegen meer Talaga; de damarhalers uit dit gedeelte van het eiland plegen hun boschproducten er per prauw over te brengen. De niet zware tocht er heen loont voor de liefhebbers van natuurschoon de moeite zeer.

Wegen, paden en middelen van vervoer.

Voor Obi geldt in nog sterkere mate dan voor Batjan, dat het uiterst gering aantal bewoners, die bijna allen zeevaarders zijn, de groote afstanden tusschen de plaatsen van vestiging en

de bergachtigheid van het terrein wegeaanleg overbodig en bezwaarlijk maken. In de verschillende kampongs alleen vindt men behoorlijke wegen; verder zijn de bij elkaar gelegen kampongs Laiwoei, Baroe en Boeton onderling door wegen verbonden; ook tusschen de kampongs Sambiki—Ritja—Anggai vindt men een breed pad. In het bergland vindt men damarpaden van hetzelfde karakter als die op Batjan; daar het damarbedrijf hier echter veel minder intensief wordt uitgeoefend, zijn ze minder talrijk dan op Batjan en strekken ze zich niet ver van de kust uit. Bruggen zijn nog over geen enkele rivier geslagen; behoefte er aan bestaat niet. Middelen voor vervoer overland komen niet voor. Voor het transport over zee beschikt de Obi Gom Compagnie over een kotter, de «Johanna»; verder treft men er aan een viertal handelsprauwen van Chineezen («fenis») en ongeveer 400 visschersprauwtjes. De verbinding met de buitenwereld geschiedt door middel van lijn 18 van de K. P. M., die Laiwoei maandelijks op de uit- en op de thuisreis aandoet. Van Batjan uit is de groep verder bereikbaar met de «Laga» van de firma Diepenheim; in den stillen tijd ook met de prauw. De oversteek met dit laatste vervoermiddel is echter vrij gevaarlijk. De op tournee zijnde ambtenaar heeft zijn tocht rond Groot-Obi gewoonlijk per prauw te maken; bij geregeld overdag en 's nachts doorvaren vereischt deze rondvaart, die gedurende een groot deel van het jaar vrijwel ondoenlijk is, met de werkzaamheden in de kampongs ongeveer 8 dagen. De verschillende vestigingen liggen zoo ver van elkaar, dat overnachten in het zeer primitieve vaartuigje ook om niet te veel tijd te verliezen noodzakelijk is. Hoewel de tocht zeer interessant is, zal de reiziger toch met een zucht van verlichting, bij het punt van uitgang-Laiwoei teruggekomen, van onder zijn afdakje te voorschijn komen.

Flora en fauna.

Het karakter van planten- en dierenwereld komt in het algemeen met dat van de Batjan-groep overeen. Het bergland is nog geheel met oerbosch bedekt, dat echter in de vlakten, vnl. die van de Noordkust, meer en meer voor klapper- en voedingstuinen plaats maakt; de landbouw wordt hier intensiever uitgeoefend dan op Batjan.

Van de boschproducten is de damar van het meeste belang;

de damar-leverende boomen zijn bij het nagenoeg geheel ontbreken van bestuurstoezicht tot 1915 toe in de nabijheid van de kust grootendeels verdwenen; in het binnenland komen ze echter vermoedelijk nog in talrijke mate voor, aangetapt worden de boomen daar weinig of niet. Evenals de opbrengst der niet zeer talrijke wilde muskaatnootboomen en de van slechte kwaliteit zijnde rotan is de opbrengst der damarboomen aan de Obi Gom Compagnie in concessie uitgegeven. De vele kajoepoetihboomen zijn van een andere soort dan die op Boeroe en economisch van geen belang, daar ze geen olie leveren. Kruidnagelboomen ontbreken bijna geheel. Sago komt minder algemeen voor dan op Batjan. Nabij de oude vestiging van de V. O. C. «Lodji» aan de Westkust van Groot-Obi en bij de Akelamo-rivier vindt men een uitgestrekt sagomoeras waar de bewoners, na kennisgeving aan hun kamponghoofd en tegen aflevering van 1 toemang per 10 aan de betrokken gemeentekas, vrij sago kunnen halen. Lodji is een voor vestiging zeer ongeschikte plaats, moeilijk bereikbaar en ongezond; gewoonlijk kan men er echter sagokloppers aantreffen; enkel een mahimo, die belast is met het toezicht op het sagobosch, houdt er geregeld verblijf. Kleinere sagotuinen vindt men nabij Wooi in het Zd.O. van Groot-Obi en op Gomoemoe. De voor de bevolking van belang zijnde cultuurgewassen zijn dezelfde als op Batjan. Tabak wordt er niet aangeplant, daarentegen wel wat kapok. Het voornaamste cultuurproduct is de kokospalm, die in de vlakten van Groot-Obi een prachtigen voedingsbodem vindt en een zeer goeden oogst levert; boomen die tot 200 vruchten per jaar leveren, komen voor.

Van de dieren ontbreken de op de Batjangroep voorkomende aap, het hert en de witte kakatoe. Daarentegen komen er enkele diersoorten voor, die op Batjan ontbreken, o.a. de zgn. boeroeng tamboer en de klapperkrab. De vischrijdheid is even groot als rondom Batjan; de bevolking weet er meer voordeel van te trekken; slangen vindt men er vrij veel; vooral op P. Bisa komen groote pythons voor.

Het klimaat wijkt van dat van Batjan niet af. Een regenmeter is ter districtshoofdplaats Laiwoei gesteld.

II. Bevolking.

Geschiedenis, afkomst en sterkte.

Volgens Valentijn was Obi reeds in het jaar 1322 bekend (aan wie?) en stond het onder een eigen koning. In oude Inlandsche stukken blijkt van huwelijken tusschen Moluksche vorsten en dochters van den koning van Obi. Later echter maakte de groep een deel uit van het sultanaat Batjan, welks vorst er door een ngofamanjira vertegenwoordigd was. Uit Europeesche bronnen blijkt niet, dat onze eerste zeevaarders op Obi nog een eigen bevolking aantroffen. Toen in 1672 door de V. O. C. aan de Westkust een houten versterking, de Loge («Lodji»), «de Bril», werd opgericht, om het muskaatnoten- en kruidnagel-monopolie te kunnen handhaven, was van een oorspronkelijke bevolking geen spoor meer te vinden. Volgens een Batjansche legende is die bevolking in den vorm van apen naar Batjan verhuisd; de tegenwoordige bewoners vertellen van spookachtige wezens, die in het binnenland zouden wonen en uit vrees voor wie men de damarbergen niet ver durft in te trekken. Er werd echter nooit eenig teeken van bewoning van het binnenland bespeurd, de spookachtige binnenlanders zullen wel tot het ras der méki's, boschgeesten, behooren. In hetzelfde jaar 1672 «gaven» zegt Valentijn «hare Edelheden last, dat Oebi voortaan onder Ternate zou staan en dat zij wel wenschten te zien, dat die van Bonoa (zoo zij er toe genegen waren) daarop geplaatst of dat er anders deze of geene andere lieden opgelegd werden». In 1679 pachtte de Compagnie de groep voor een jaarlijksche vergoeding van 420 realen van Batjan; bij akte van 6 (niet 9) Mei 1682 verkocht sultan Maoedin II van Batjan ze voor 700 realen ineens. In 1683 werd den Ambonneezen de vaart op Obi verboden uit vrees voor morshandel. Het blokhuis «de Bril» werd in 1677 vervangen door een steenen gebouwtje «den Briel». De bezetting bedroeg in 1677 24, later slechts 7 man, en werd in 1696 ingetrokken. In 1700 worden er weer 7 man gelegd, maar in 1738 (niet 1758) werd de reduite, nadat een passeerend schip de bezetting vermoedelijk door zeeroovers vermoord had aangetroffen, wegens de ongezonde ligging verlaten, thans voorgoed. Het leven in het eenzame fortje, gelegen aan een onherbergzaam strand vóór een sagomoeras op een afgelegen eiland als Groot Obi, moet voor de ongelukkige bezetting wel een zware straf geweest

zijn. Sedert hebben de Hollanders zich gedurende anderhalve eeuw aan het zoo goedkoop verkregen Obi vrijwel niets gelegen laten liggen. Een eigenlijke bevolking vestigde zich in al dien tijd op de groep niet. Enkel Tobeloreesche zeeroovers en prauwen vonden er een veilige schuilplaats; visch vonden zij er in overvloed; tuinen konden zij er aanleggen naar hartelust; vrees voor inlandsche vorsten of voor Europeanen behoeften zij er niet te koesteren. Tot in onze eeuw vluchtten vele Tobeloreezen, die zich in eigen land wegens een zwaar vergrijp onveilig voelden, naar de Zuidkust van Obi, waar de straffende hand van het Gouvernement hen niet kon bereiken. Menschenroof werd tot diep in de tweede helft van de 19de eeuw uitgeoefend; in 1924 trof ik op Obi nog enkele oude mensen aan, die als kinderen van Banggai waren geroofd; ook een paar oude Papoea-vrouwen bleken niet geheel vrijwillig op de groep te zijn gekomen; hard was haar lot overigens niet; zij bleven liever waar ze waren, dan dat zij naar haar land teruggingen.

Toch werd in den loop van de 19^e eeuw wel gepoogd Obi te doen opleven; de plannen waren echter vrij fantastisch.

Zoo vestigt op 31 Mei 1818 de Commissaris tot de overneming van 's lands possessies in de Molukken N. Engelhard er de aandacht van de Regeering op, dat «het schoone eiland Obi geschikt is om er de notenteelt van Banda naar over te brengen, daar dit laatste eiland, op den duur te zeer door convulsien van orkanen en zware aardbevingen bedreigd wordt». Hij zegt dat het eiland onbevolkt is, dat echter «wanneer men daar een établissement zou aanleggen, een bevolking daarop zoude volgen, indien zij zekerheid had, bescherming te zullen genieten tegen de aanvallen der zeeroovers, die oorzaak zijn, dat meest deze eilanden ontvolkt zijn, alzoo deze bewoners continueel molesteeren, gevangen nemen en na elders vervoeren om die naderhand als slaven te verkoopen». In 1821 komen de Indische hoofdambtenaren Van de Graaff en Meylan met een plan op Obi een kolonie van misdadigers uit Nederland te plaatsen; waarvoor echter meer kennis van het eiland zal moeten worden verkregen; naar aanleiding hiervan gelast gouverneur-generaal Van der Capellen een onderzoek, dat echter niet werd gehouden; in 1828 komt men weer met het plan van overbrenging van de muskaatnotenteelt van Banda naar Obi. Aan den gouverneur der Molukken Besier wordt in 1829 opgedragen Obi te laten onderzoeken;

gehoor wordt echter aan deze opdracht niet geschonken. In 1839 wijst gouverneur De Stuers de Regeering weer op het belang van Obi; in 1846 draagt de commissaris van de Molukken Weddik den commies op het residentiekantoor te Ternate A. F. J. G. Revius op, de Obi-eilanden op te nemen. Deze bezoekt de groep werkelijk en brengt een weinig bemoedigend verslag uit, waarvan de beknopte inhoud is opgenomen in het genoemde artikel van Norman. Deze, noch Bleeker, noch Van der Crab hechtten veel waarde aan Revius' rapport; m. i. zonder reden. Wat Revius meedeelt is geheel juist; het gefabel over de vele notenmuskaat- en kruidnagelboomen, dat de genoemde drie schrijvers voor waarheid opvatten treft men er niet in aan. De resident van Ternate Jhr. C. F. Goldman brengt in 1855 een kortstondig bezoek aan de groep; vaste bewoners vindt hij er evenmin als Revius; alleen enkele visschers ziet hij er. Toch krijgt hij de bevestiging, «dat er notenboomen in massa's worden gevonden»; naderhand brengt de secretaris van den sultan van Batjan hem, als hij weer op Ternate terug is de tijding: «dat de Obi-eilanden rijk zijn aan notenboomen». Vermoedelijk heeft deze goedgelovige resident Dr. Bleeker en Van der Crab die beide kort daarna te Ternate kwamen, op den notenrijkdom van Obi gewezen.

Dr. Bernstein, die in 1862 als natuuronderzoeker op Obi komt, vindt er geen bewoners; wel ziet hij er meermalen snel verdwijnende «Tabelloneesche» (Tobeloreesche) prauwen, die hij voor zeeroovers houdt. Notenboomen treft hij er op verscheidene plaatsen aan; over buitengewonen rijkdom aan dit gewas spreekt hij echter niet.

In het Koloniaal Verslag van 1876 wordt op p. 27 vermeld, dat de Obi-eilanden behooren tot het rechtstreeksch gebied en dat ze als zoodanig staan onder het onmiddellijk gezag van het Oostindisch Gouvernement; de verklaring was opgenomen, omdat meermalen Obi werd voorgesteld als een deel van het rijk Batjan.

Elout van Soeterwoude bezoekt omstreeks 1880 Obi; hij treft er een gouvernementshongivloot van «Tobellareezen» aan, die op de zeerooversjacht uit was (wel geschikte zeerooversjagers!) Door hongersnood geplaagde Papoea's van Bissi(?) waren nl. naar Obi overgestoken en gingen vandaar op strooptochten uit.

F. H. H. Guillemard deelt in zijn «Cruise of the Marchesa to Kamshatka and New Guinea» mede, dat in October 1883 de

controleur Monod de Froideville een opdracht had, «op Obi naar het aanwezen van steenkolen te zoeken», en dat hij, Guillemard, toen Obi bezocht had. Steenkolen vond men niet, wel bruinkool; de geheele groep is onbewoond en wordt slechts door visschers van Batjan bezocht. In 1887 komt dan Mr. Levyssohn Norman in een bestuursvergadering van het Aardr. Genootschap met het reeds vermelde zonderlinge plan de groep door Atjèhers te doen koloniseeren; zelf moet hij toegeven, dat het tijdstip voor zijn plan door het aannemen der geconcentreerde defensieve stelling in Atjèh niet gunstig is.

Stormer, ten slotte, treft op een plaats aan de Noordkust van Groot-Obi één Soelanees aan, die zich daar in 1882 met zijn familie metterwoon heeft gevestigd; de overige bezoekers vertoeven op de groep ten hoogste zes maanden; hun aantal bedraagt niet meer dan 1000.

Sedert Stormer dit schreef, gedeeltelijk nog gedurende den tijd, waarin hij zelf op Batjan als controleur vertoefde, heeft zich langzamerhand een vaste bevolking ontwikkeld. Van de zwervende Tobelloreezen bleven er hoe langer hoe meer op Obi hangen; daarnaast kwamen ook Galelareezen en anderen, voor het zoeken van damar.

De te Ternate en te Laboeha gevestigde damarhandelaren: de heer C. W. R. van Renesse van Duivenbode (als een der eerste handelaren op Nieuw-Guinee meer bekend), de Batjan-Maatschappij en de firma Diepenheim begonnen zich voor de groep te interesseeren en brachten er koelies. Laiwoei, de plaats aan de Noordkust waar de eerste der genoemde handelaren — wiens belangen later overgingen in de handen van de Nieuw Guinea Compagnie en nog later in die van de Obi Gom Compagnie — zijn employés (meest van Chineeschen en Ambonneeschen landaard) liet wonen, ging langzaam vooruit. Naast die kwamen Galelareesche damarhalers, die ook elders zich vestigden, koelies van Soela en een paar Chineesche handelaartjes. Enkele Tido-reezen, die sinds lang met hun prauwen de vischvangst rond de groep uitoefenden, vestigden zich. Ook een paar Ternatanen en Binongko's kwamen over. Het geregeld aandoen van Laiwoei door de K. P. M., waardoor verscheping der producten, van welke naast damar en visch de copra steeds belangrijker plaats innam, mogelijk werd, en meer nog de vestiging van een districtshoofd met een paar helpers, waardoor de veiligheid zeer verhoogd

werd, waren stappen in de goede richting. Vooral de Binongko's (zie blz. 474), die pas sedert een 15tal jaren op de groep voorkomen, begonnen op Obi van belang te worden. Als flinke landbouwers vinden ze op het vruchtbare Obi een beter bestaan dan in hun eigen land of op Ambon vanwaar ze voor een groot deel komen. Sinds zij van 1915 af beveiligd zijn tegen overlast van Tobeloreezen en in 1923 in een eigen kampong vereenigd zijn, neemt hun aantal steeds toe. Met elke K. P. M. boot komen Binongko'sche immigranten aan; in aantal overtreffen ze de andere bevolkingsgroepen; in economisch opzicht staan ze bovenaan. Dat Chineezinnen als vliegen op de stroop op dit rijke klapperland afkomen, spreekt vanzelf. (Het aantal vruchtdragende kokospalmen blijkt uit bijlage A; het aantal niet vruchtdragende is zeker dubbel zoo groot).

Het aantal bewoners bedroeg in Januari 1925 2228 zielen (behalve de nog steeds talrijke tijdelijk verblijvenden), tegen 1723 in 1920. De vermeerdering is vnl. het gevolg van immigratie; het aantal vrouwen en kinderen is gering; Boetoneesche immigranten komen steeds zonder vrouwen en halen deze pas uit hun land, als zij tot eenigen welstand zijn gekomen; Tidoreesche vrouwen komen nooit mee. Op 912 volwassen mannen heeft men slechts 476 volwassen vrouwen. Ook het aantal jongens is grooter dan dat der meisjes, doordat de jongens vaak met den vader mee immigreren.

Afkomst, stam en klassenindeeling.

Van de van elders komende bevolkingsgroepen worden hier als langst gevestigden het eerst genoemd de Tobeloreezen. Ze vormen wel het lastigste gedeelte van hun stam en kunnen zich aan een geregeld bestuurstoezicht moeilijk gewennen. Gewoon tot 1915 vrijwel ongecontroleerd te doen en te laten wat ze wilden, komen ze niet tot geregeld werk; landbouw en regelmatige vischvangst, zelfs het boschproducten zoeken, staat hun tegen; zwerven en jagen is hun eigenlijke bezigheid; roof en roofmoord strekken hun nog altijd tot aanzien onder de stamgenooten; hun aantal gaat in tegenstelling tot de andere bevolkingsgroepen achteruit. Voor de Binongko's, die zij vóór de bestuursvestiging terroriseerden, trekken zij langzaam terug; eenzaam levende Binongko's zijn echter voor hen niet veilig. Hun vestigingen liggen meest op verwijderde punten liefst aan

de moeilijk bereikbare Zuidkust van Groot-Obi. Tuinen en kokospalmen vindt men bij hun kampongs minder dan bij die van andere landaarden. Van de bewoners van de kleine kampong Tawa zijn de meesten wegens moord en zware misdrijven jarenlang gestraft geweest; de kampongs Aké-Bobo en Wooi gaan achteruit. In hun kampongs trof ik bovengenoemde geroofden aan; slecht behandeld werden deze menschen, ook in den slaventijd niet; met de vrouwen hadden zij voor hun meesters het tuinwerk te verrichten.

De Galelareezen en Kau'sche Tobeloreezen zijn meest als damarhalers door de Obi Gom Compagnie een 20 à 30 jaar geleden aangevoerd; voor zoover zij bij die Compagnie niet meer in het voorschot steken, hebben ze zich als landbouwers gevestigd en zijn zij als zoodanig door de klappercultuur, vnl. in de vlakte van Ritja-Anggai tot welvaart gekomen.

Onder Binongko's verstaat men in de Molukken lieden afkomstig van Boeton en omliggende eilanden, waartoe het eiland Binongko behoort. Zij zijn deels om de armoede van hun land, deels wegens de politieke toestanden daar naar de Molukken getrokken, waar zij als koelies in tuinen van Europeanen werkzaam zijn. Over het algemeen staan ze slecht aangeschreven, waarom is mij niet duidelijk. Het zijn ijverige, kalme lieden die enkel wat veel offeren aan hun zucht tot dobbelspel en zich gaarne te buiten gaan aan opium. Op Obi waar hun de gelegenheid openstaat eigen tuinen te ontginnen, voelen zij zich goed thuis. Alleen angst voor de Tobeloreezen speelt hun soms parten. De geheele vlakte van Laiwoei hebben ze, voor zoover ze daarin tenminste niet door voor hen gekomenen en erfpachtperceelen worden belemmerd, in een klappertuin herschapen. Zij zijn echter te bevreesd voor Alfoeren om zich in een ver van de bestuursvestiging Laiwoei gelegen streek te vestigen. Daar hun aantal echter steeds toeneemt en de vlakte van Laiwoei bijna geheel ontgonnen is, zullen de nieuwkomers er toch toe moeten overgaan of te Galala op Poeloe Bisa te gaan wonen, waar weliswaar de grond minder goed is, maar waar ze van Laiwoei niet al te ver weg zijn en waar geen Alfoeren zijn, of naar het door Ternatanen bewoonde aan de Zuidkust gelegen Floek, waar zij prachtige gronden kunnen vinden.

Tidoreezen komen jaarlijks met hun groote prauwen naar Obi om de vischvangst te beoefenen. Ze gaan echter bijna steeds

naar hun land terug, wanneer de Zuidmoesson begint door te staan, die hen op gemakkelijke wijze naar Tidore terugvoert. Velen van hen hebben in den vrijen tijd, dien de vischvangst hun laat, klappertuinen aangelegd. Het zijn bijna allen lieden uit de Tidoreesche kampong Mariékoe. Op Tidore heeft nl. elke kampong zijn eigen bedrijf naast de landbouw en visscherij voor eigen gebruik, die overal wordt uitgeoefend. Zoo zijn de menschen van Gamtofkange landbouwers, die hun producten, w. o. aard-appelen en groenten, naar Ternate verkoopen.

Te Soa-sio, de oude sultanshoofdplaats, wonen de dano's en de goudsmiden, wier bedrijf echter sinds 1904, in welk jaar de laatste sultan stierf, is gaan kwijnen, omdat het hof hun geen opdrachten meer kon verstrekken en hun werk minder goed en duurder is dan dat van de Chineezers.

Te Goerabati heeft men de atapmakers; de jonge vrouwen vandaar trekken als bedienden naar Ternate, ook vindt men er visschers die met een bepaald soort net werken. Op het nabijgelegen eiland Maré vindt men pottenbakkers, wier producten in het Oosten van den Archipel overal gewild zijn. De bewoners van Toloa zijn door de Molukken alom bekende ijzersmeden en prauwenbouwers. De visschers van Mariékoe, die met groote sleepnetten werken op de wijze, die onder beschreven zal worden, zijn tot de Humboldtsbaai in het Oosten en tot de Minahassa naar het Westen werkzaam. Het gevolg van deze regeling is, dat in alle kampongs bekwame vakmensen voorkomen; de welvaart der Tidoreezen berust voor een goed deel op deze omstandigheid.

Verder komen op de Obigroep nog voor Ternatanen, Batjanners en Soelareezen, die meest als landbouwers werkzaam zijn, of koelies in de damarsorteerderij van de Obi Gom Compagnie. Op de erfpachtsonderneming Belang-Belang werken Gorontaleezen. Ook enkele Badjo's hebben zich gevestigd. Chineezers vindt men in alle kampongs òf als employé van de O. G. C. òf als handelaren, die hier onderling samenwerkend en zonder een concurrent als de Batjan Maatschappij op Batjan is, ware woekerwinsten weten te maken. De ambtenaren hebben steeds werk om niet de mooiste klappertuinen in hun handen te zien verdwijnen. Hun aantal neemt in den laatsten tijd snel toe.

Vgl. verder Bijlage A.

Godsdienst.

Onder de bewoners vindt men $\pm$ 75 Christenen, nl. een paar Ambonneezen en verder in hun stamland bekeerde Alfoeren.

Voor de Mohammedanen, tot wie de Binongko's, de Ternatanen en Tidoreezen, de Batjanners, de Soelareezen, de Gorontaleezen en de Badjo's behooren, heeft men te Laiwoei een kleine moskee, aan het hoofd waarvan een imam staat, die op grond van de bepalingen van Stbl. 1910 n°. 659 aangewezen is als «Mohammedaansch huwelijkssluiters». Te Ritja-Anggai is een kleine langgar opgericht; een modin is daar de wakil van den imam van Laiwoei. Een hakim sjarah bestaat; een vorig districts-hoofd heeft het rechtsinstituut op den leest van den priesteraad van Ternate geschoeid, zoodat daar niet de imam maar het districtshoofd de eerste plaats inneemt. De voorkomende zaken worden wel zgn. door den imam afgedaan, maar deze bespreekt altijd alles vooraf met het districtshoofd, wiens wil den doorslag geeft. Hoe thans, door de plaatsing van een Christen-districtshoofd, wordt gehandeld, is mij onbekend. Het godsdienstige leven is zeer opgewekt.

Over de heidensche Alfoeren wordt hier niet gesproken. Overgang van Galelareezen en Tobeloreezen tot Christendom of Islam heeft weinig plaats.

Taal.

Stormer zegt, dat de vroegere bewoners van Obi een taal spraken die dezelfde geweest moet zijn als het Oudbatjansch. Hetzelfde vertelde men mij ook op Batjan; het is niet onwaarschijnlijk, zekerheid bestaat echter niet. De oude bevolking van Obi is zoo spoorloos verdwenen, dat zelfs de geographische namen bijna alle Ternataansch zijn; alleen Ombira zou een oud Obisch woord zijn.

De algemeene omgangstaal is het jargon, dat als Molukken-Maleisch bekend staat; het Ternataansch is er van minder beteekenis dan op Batjan. De leden van een stam spreken onderling natuurlijk eigen taal.

Kampongs, woningen en gebouwen.

Tegen het einde van de 19^e eeuw ontstonden twee vaste vestigingen, die aan de Zuidkust te Floek (Floekoe, Peloeke = golf) was oorspronkelijk de grootste; die aan de Noordkust te

Laiwoei, waar de Nieuw-Guinea Compagnie haar kantoor had, werd echter spoedig van meer belang en overvleugelde Floek geheel, sinds de K. P. M. er maandelijks kwam en een districts-hoofd aldaar in 1915 geplaatst werd. Laiwoei, ook Laijoei genoemd, bestaat uit drie deelen. Ten eerste de oude vestigings-plaats aan den mond van de Laiwoei-rivier; hier vindt men het huis van het districtshoofd, het kantoor en de loodsen van de Obi Gom Compagnie, een tiental ruim gebouwde Chineesche toko's, de moskee, de dorpsschool en woonhuizen van Chineezen, Batjanners en Ternatanen. Het keurig nette plaatsje is echter niet voor uitbreiding vatbaar, omdat het aan alle kanten door erfpachtsperceelen is omringd. Vandaar, dat de vestiging der Tobeloreezen op $\pm 2\frac{1}{2}$ K.M. afstand aan de kust is aangelegd; deze zgn. kampong Baroe bestaat uit een aantal goed onderhouden, maar uiterst kleine woonhuizen. Het derde gedeelte, de zgn. kampong Boeton is pas in 1923 aangelegd, nadat een viertal alleen wonende Binongko's door Alfoeren waren vermoord. De Binongko's, die tot op dat oogenblik verspreid in hun woningen leefden, zijn toen in een aardige, aan de Laiwoei-rivier $1\frac{1}{2}$ K.M. boven de monding gelegen kampong vereenigd. De gemeente Laiwoei, die over een goed gevulde kas beschikt, helpt de bevolking bij den aankoop van dat gedeelte van het huismateriaal, dat het land zelf niet opbrengt.

Ook de buitenkampongs: Ritja-Anggai, Sesépé, Tawa, Woi, Ake Bobo, Floek en Wajaloar, maken, hoewel ze klein zijn, een netten indruk. Men is met kampongbouw Batjan ver vooruit. Buiten de kampongs vindt men weinig woonhuizen.

De woningen zijn op Obi minder dan op Batjan het geval is, volgens het adatmodel gebouwd.

Middelen van bestaan.

Voor de meeste bewoners is de landbouw het voornaamste middel van bestaan. De bodem in de vlakten leent er zich blijkens de resultaten uitstekend toe; de Binongko's en in navolging van hen ook de anderen, zooals de Galelareezen van Ritja-Anggai, leggen er zich met vlijt op toe. Sawahs ontbreken evenals op Batjan; de methode van ladangbouw is vrijwel gelijk aan die van dat eiland, maar er wordt hier intensiever en systematischer gewerkt; de voornaamste producten zijn voedingsmiddelen, die noodzakelijker zijn bij het niet in zoo groote mate

voorkomen van sago als op Batjan en kokospalmen. De vlakke van Laiwoei is voornamelijk door de Binongko's bijna geheel ontgonnen; men vindt er thans talrijke vrij goed aangelegde klappertuinen. Het meest naar het gebergte toeliggende gedeelte en enkele kleine stukken grond rondom eigenlijk Laiwoei zijn in erfpacht aan Europeanen en Chineezzen afgestaan. Gelegenheid tot uitbreiding der bevolkingstuinen bestaat hier dus niet. Galelareezen en Mohammedaansche Molukkenbewoners hebben de vlakke van Ritja-Anggai in een grooten klappertuin herschapen. De andere vlakten van Groot-Obi zijn nog grootendeels onontgonnen, duizenden bouws goede grond zijn daar nog te verkrijgen; de vlakten zijn echter niet groot genoeg en te afgelegen dan dat een Europeesche maatschappij zonder zeer veel kapitaal er met voordeel zou werken. De Tobeloreezen hebben tuinen op Tapat, op Obi Bisa en nabij Lélé Tongo ten Westen van Laiwoei aangelegd.

De loonen van koelies (klapperplukkers) zijn hoog; hun werk, dat tijd voor eigen tuin voldoende overlaat, gering. Zeer veel komt een werkovereenkomst voor, waarbij de bewerker op zich neemt den klappertuin schoon te houden, de vruchten te plukken en de belasting te betalen, waartegen hij dan de helft van de geoogste vruchten voor zich mag behouden. Varkens veroorzaken den landbouwers groote moeite.

Over het damarbedrijf zal onder ondernemingen worden gesproken. Veeteelt is van minder belang; de Obi Gom Compagnie houdt een 20tal runderen; verder treft men hier en daar geiten aan.

Over industrie behoeft niet te worden gesproken.

De handel draagt hetzelfde karakter als op Batjan. De Chineezzen hebben hier echter geen Europeeschen concurrent.

Visscherij wordt in het groot door de reeds genoemde Tidoreezen van Mariékoe uitgeoefend. Gewoonlijk komen de visschers met hun groote prauwen nadat de Zuidmoeson in kracht is verminderd, dus omstreeks September—November. Zij doen ongeveer een maand over de reis daar zij overal, waar te visschen valt, hun bedrijf uitoefenen. Nadat zij ± 6 à 9 maanden gewerkt hebben, keeren zij weer naar Tidore terug; tegenwoordig laten zij hun prauwen vaak per K. P. M. boot terugsturen. Zij visschen met de poekat, een 150 à 200 M. lang sleepnet, dat 500 à 600 gulden kost en gewoonlijk toebehoort aan een gezeten

Tidorees, die meestal niet zelf meekomt maar zijn eigendom voor de helft van de opbrengst aan de visschers verhuurt. Soms ook zijn de visschers gezamenlijk eigenaren van het net. De andere helft van de opbrengst wordt gelijkelijk onder de opvarenden verdeeld; de prauw zelf rekent hierbij voor een man. De eigenaar van de prauw, de séhoe of saihoe, die als leider van de visschers optreedt en die, zoo hij niet zelf de eigenaar van het net is, dezen vertegenwoordigt, ontvangt dus een dubbel aandeel. Een prauw herbergt van 10 tot 15 menschen, soms ook komt één séhoe met meer dan één prauw. Het aantal van deze groote prauwen, die bij Obi komen visschen, bedraagt jaarlijks 12 à 15. Het eene einde van het net, dat van kurken aan de bovenzijde en lood aan de onderzijde is voorzien, wordt in het water afgelaten, en in snelle vaart wordt dan in een cirkel rond geroeid, zoodat men, bij het punt van uitgang teruggekomen, het geheele net in het water heeft afgelaten. Intusschen hebben joelende en lawaai makende zwemmers getracht voor het nog niet afgesloten gedeelte van het net den ontsnappenden visch tegen te houden. Vervolgens trekt men het net toe. Één worp kan soms voor honderden guldens opleveren aan visch, meest ngowaro, een kleine vischsoort iets grooter dan onze sprat. 's Avonds of eerder, wanneer de buit groot is, brengt men den visch naar het strand, waar hij nabij de primitieve tijdelijke woonhutten wordt gerookt. 20 vischjes worden in een bamboerekje, galafia genaamd, geplaatst; 10 galafia's vormen een ikat, die te Laiwoei f 2.—, te Laboeha f 2.50, te Ternate f 4.—, te Menado nog meer opbrengt. Het bedrijf is met allerlei eigenaardige gebruiken doorweven, welke hier echter niet besproken kunnen worden.

Heeft men een voldoende hoeveelheid visch, dan brengt men deze, wanneer de selatan begint door te staan, terugzeilende naar Batjan en naar Ternate; ook verscheept men van Laiwoei per K. P. M. Tegenwoordig echter waarschuwt men liever de te Laboeha wonende Tidoreezen, die daar een soort kongsi vormen en het te Laboeha thuis behorende stoomscheepje «Laga» inhuren, om den visch naar Ternate te brengen, vanwaar ze per K. P. M. stoomer naar Menado wordt verscheept. De «Laga» vaart gewoonlijk tweemaal in de 3 maanden met ± 1400 ikats; de vracht van Laiwoei tot Ternate bedraagt $\pm f 250$.— per 1000 ikats. De «ngowaro» komt in verband met

de heerschende zeestroomingen gedurende de verschillende tijden van het jaar op diverse plaatsen voor. De uitvoer van visch en schelpen bedroeg in 1924 van Batjan en Obi samen 1756 pikol.

Ondernemingen.

Sedert het laatste kwart van de 19^e eeuw werden op de Obigroep door het Gouvernement aan verschillende maatschappijen en particulieren concessies verleend voor de winning van boschproducten. Sinds 1920 werkt alleen nog de Obi Gom Compagnie op Obi.

In dat jaar werd door het Gouvernement met de genoemde maatschappij, die ook reeds vroeger op Obi werkte, een contract gesloten, waarbij voor den tijd van tien jaar aan haar, de op de eilanden Groot-Obi en Obi Bisa gevonden damarradja, damar masihoe, damar tènang, muskaatnoten en rotan ter exploitatie werden afgestaan tegen een jaarlijkschen pachtschat van f 4500.— en een cijns van 5 % van de marktwaarde van het gewonnen product, met uitsluiting van alle derden, daaronder niet begrepen de Inlandsche bevolking, die zich reeds gevestigd had of nog vestigen zou, wier rechten echter voor eens en altijd voor f 3000.— ten bate van Obi door de bedoelde maatschappij zijn afgekocht. De O. G. C., die ook elders belangen heeft, leidde in de jaren 1920/1923 een kwijnend bestaan; in het laatste jaar werden haar kantoren te Amboina en Ternate opgeheven, het beheer kwam toen aan de firma Schmidt en Jeandel te Makassar; gedurende den laatsten tijd werden slechts 800 à 1200 picol damar (voor een belangrijk gedeelte van de soort damar tènang of mata koetjing) jaarlijks uitgevoerd; uitvoer van de andere in het contract genoemde producten had niet plaats. De Compagnie werkt met Chineesch personeel te Laiwoei en verder met in 1923 van Kau gekomen zwaar in het voorschot zittende Tobeloreezen, te hooi en te gras damar zoekende andere bewoners en Ternataansche sorteerdere. De O. G. C. heeft verder een aantal erfpachtsperceelen nl. Tamansari (3½ bouw), dat met klappers is beplant, en Klapper Delta (512 bouw), met de ontginning waarvan nog niet is begonnen; dit laatste perceel werd in 1920 uitgegeven.

Aan de N. V. Klapporonderneming Belang-Belang is het 701 bouw groote eiland Belang-Belang in erfpacht uitgegeven. Voor zoover dit koraaleiland beplantbaar is, is het met kokos-

palmen bedekt; de grond is echter niet zeer goed, zoodat de resultaten van het bedrijf slechts matig zijn. Een keurige woning van den administrateur en enkele koelieloodsen zijn, met een waterput, het eenige wat dit trieste eilandje verlevendigt. Aan een aantal particulieren zijn verder nog gronden in erfpacht afgestaan; behalve het in 1923 aan den heer Diepenheim te Laboeha toegezegde perceel van 1230 bouw achter Laiwoei zijn het echter slechts kleine stukken grond van minder dan 100 bouw.

Gezondstoestand.

Deze is, bij het in de bewoonde streken ontbreken van moerasvlakten, gunstiger te noemen dan op Batjan. Framboesia komt vrij veel voor; de dysenterie-epidemie, die in 1923 op Batjan heerschte, brak op Obi niet uit, wel de Spaansche-griep-plaag van 1918.

Onderwijs.

Te Laiwoei werd in 1919 een volksschooltje geopend, dat door gebrek aan goede leerkrachten slechts matig bloeit. In 1924 werden volksschooltjes opgericht te Ritja-Anggai en te Wajaloar; het eerste vooral voldoet goed. De drie genoemde schooltjes zijn voor de onderwijsbehoeften ruim voldoende.

Economische toestand.

Deze is bepaald goed te noemen; de Inlandsche bevolking in welvarend, wat o.a. uit de snel toenemende in- en uitvoercijfers en uit de wassende belastingopbrengst kan blijken; het is echter zeer wenschelijk dat het aantal bewoners flink blijft stijgen. Door den beteren bodem en de grootere energie van de bevolking zal Obi Batjan, indien daar de mijnbouw ten minste niet van belang wordt, binnen 25 jaar in belang overvleugeld hebben.

Bestuur.

Algemeene inrichting.

Men kan zeggen, dat tot in het begin van deze eeuw Obi niet bestuurd werd. Weliswaar behoorde de groep tot de afdeeling Batjan, maar de te Laboeha wonende controleur had geen vaartuig waarmee hij Obi kon bereiken; de groep werd niet door de K.P.M. aangedaan; inlandsche bestuursambtenaren

waren er niet geplaatst, ook adathoofden kwamen er niet voor. Slechts hoogst zelden bracht de controleur, indien hij een vaartuig van de Gouvernementsmarine tot zijn beschikking kreeg, een zeer vluchtig bezoek aan Obi. De wilde Tobeloreezen waren berucht als zeeschuimers en als roofmoordenaars; het aantal moorden was in verhouding tot het gering aantal bewoners abnormaal groot; bestraffing had bijna nooit plaats, daar bewijs moeilijk meer was te verkrijgen als de bestuursambtenaar, zoo hij tenminste al kennis kreeg van het gepleegde feit, vaak maanden na het gebeurde pas met het onderzoek kon beginnen. Wie tegen een stamgenoot getuigde, kon zeker zijn óf door dezen óf door zijn verwanten zelf mettertijd gedood te worden. Een omstreeks 1905 te Laboeba geplaatste wnd. posthouder liet zich bovendien nog door de Alfoeren omkopen, waardoor de vrees voor het Gouvernement nog meer verminderde. Een dergelijke toestand was natuurlijk onhoudbaar. Nadat in 1915 te Laboeba in plaats van een posthouder weer een controleur was geplaatst, werd bij Gouvernementsbesluit van 11 Augustus 1915 No. 60 de resident van Ternate tijdelijk gemachtigd een districts-hoofd voor Obi aan te stellen; bij staatsblad 1917 no. 265 werd definitief tot in dienststelling van een dusdanig ambtenaar besloten. Naderhand werd het districtshoofd bijgestaan door een mantri politie, een districtsschrijver en drie politieagenten; geen overbodige weelde. Veelvuldig rijzen er nog steeds vrij veel moordzaken, die het werk voor het districtshoofd niet gemakkelijk maken. Die misdrijven nemen echter sterk in aantal af nu de meeste zaken tot klaarheid worden gebracht en de daders voorbeeldig kunnen worden gestraft.

In de drie achtereenvolgens in dienst geweest zijnde districts-hoofden: een Padanger, een Javaan en een Ambonnees, trof men geschikte personen, aan wie Obi veel te danken heeft. De bezoldiging van f 60 met vrij wonen en f 25 reistoelage is voor het districtshoofd, dat zijn kinderen te Ternate moet laten schoolgaan en dat bij de betrekkelijk zeldzame overkomst van den controleur ook financieel een vrij groote verantwoordelijkheid heeft, absoluut onvoldoende. Bij de salarisregeling 1925 werd vermoedelijk abusievelijk weer slechts f 60 voor bezoldiging uitgetrokken. Het is te hopen, dat het tractement op tenminste f 150 wordt gebracht, daar men anders de kans loopt, dat ook het derde districtshoofd evenals zijn beide voorgangers zijn

ontslag vraagt, waarna men ongetwijfeld slechts over inferieure krachten zal kunnen beschikken.

In 1921 werkte een Ternataansch propagandist van de P.K.I. op Obi met het gevolg dat, door zijn fantastische verhalen opwonden, speciaal de Tobeloreezen aan de Zuidkust begonnen te weigeren de bevelen van het districtshoofd op te volgen. Gedurende een half jaar werd daarom een patrouille gewapende politie te Laiwoei geplaatst. Toen na het vertrek van deze patrouille in Juni 1922 dezelfde propagandist met nog fraaier verhalen — «het Nederlandsche Gouvernement, zou Indië aan zijn lot overlaten»; «de propagandist zou vorst van Obi worden en wie hem niet erkende, moest met de Hollanders naar hun koude land gaan» — terugkwam, werd hij wegens het verwekken van leugenachtige berichten vervolgd en door den landraad te Ternate tot een jaar gevangenisstraf veroordeeld. Sedert is van werkzaamheid van de P.K.I. geen spoor meer te ontdekken.

In November 1922 werd een alleenwonende Binongko op Obi Bisa vermoord gevonden, in Maart 1923 werden drie Binongko's niet ver van Laiwoei door Tobeloreezen vermoord. Naar aanleiding hiervan ontstond groote onrust onder de Binongko's, die niet langer op Obi durfden te blijven. Een patrouille gewapende politie, later vervangen door militairen, kwam naar aanleiding hiervan weer te Laiwoei. Het wonen buiten de kampons door Alfoeren en het reizen zonder voorkennis van het districtshoofd werd tijdelijk verboden; voor en door de tot dusver verspreid wonende Binongko's werd een kampong opgericht. De veroordeeling der moordenaars tot levenslange gevangenisstraf maakte een geruststellenden indruk. In Juni 1924 kon de militaire patrouille weer worden ingenomen. Het blijft echter met het oog op de veiligheid noodig de Alfoeren niet zonder voorkennis van het districtshoofd te laten rondzwerven; het alleen wonen moet zoo veel mogelijk worden tegengegaan.

In 1916 werd evenals op Batjan tot een indeeling in «gemeenten» overgegaan; men verdeelde de kampons onder vier gemeenten: Laiwoei, Ritja-Anggai, Sesépé-Tawaen, Wooi-Ake-Bobo-Feloek-Wajaloar; de «gemeente» staat onder een door den controleur, voor zoover mogelijk in overeenstemming met de wenschen der bevolking benoemd gemeente-hoofd, dat wordt bijgestaan door de bevolking gekozen mahimo's. Gemeentekassen zijn tot stand

gekomen, die, behalve de onder Batjan reeds genoemde inkomsten, ook nog andere baten hebben, nl. de bovengenoemde 10 % van de sago-opbrengst en een deel van de opbrengst van door sterfgevallen onbeheerde boedels (vele klappertuinenbezitters sterven nl. zonder bekende erfgenamen na te laten) die alsdan door de gemeente beheerd worden. Vooral de gemeentekas te Laiwoei staat er goed voor.

De bevolking betaalt aan den Lande de ook elders gebruikelijke gouvernementbelastingen. Heerendiensten worden niet verricht; kampongdiensten tot een maximum van twee dagen per maand.

Rechtswezen.

Daar de bewoners van Obi landsonderhoorigen zijn, moeten alle zaken volgens de bestaande bepalingen eigenlijk door den landraad te Ternate en het magistratuurrecht te Laboeha worden berecht. Teneinde onkosten en tijdverlies te voorkomen brengt men kleine civiele en strafzaken liever voor het districtshoofd, dat dan in overeenstemming met het betrokken gemeentehoofd en de mahimo's „berdamait”.

Voor den controleur worden meer nog dan op Batjan allerlei civiele zaken gebracht, waarbij men vooruit belooft, zich aan zijn beslissing te zullen houden. De voornaamste magistraatszaken zijn lichte mishandelingen en hazardspelovertredingen.

	Man-nen.	Vrou-wen.	Jon-gens.	Meisjes.	Totaal.	Huizen.	Vrucht-dragende Kokospalmen.	Ifoe's sago.	Landaard der bewoners:	Gemeente:
Sultanaat Batjan:										
Amassing	411	470	302	230	1413	270	11.301	7476	Batjanners.	Amassing.
Indomoet	97	76	54	46	273	52	804	957	" Makianners, Galelareezen.	"
Tomori-Koepal-Makian.	320	290	185	161	956	143	4.789	750	Kajoareezen, Makianners (diloear) Boetonneezen, Moriërs.	"
Sabatang	136	113	85	59	393	55	6.228	254	Galelareezen, Makianners, Saketaërs.	Sebatang.
Goro-goro	107	69	60	37	273	39	1.396	98	Soelareezen.	"
Badjo	83	72	68	67	290	36	807	168	Badjo's.	Badjo-Senkoeang Kolano.
Sengkoeang Kolano (vormen 1 kampong.	147	135	88	86	456	66	3.091	922	Makianners.	"
Parapakanda	118	90	73	60	341	40	3.645	1149	"	"
Parisé Toendoek	89	73	70	44	276	40	3.547	185	Galelareezen, Kajoareezen.	T. Toendoek.
Parápotang	54	48	35	21	158	24	1.869	93	"	"
Indong	158	140	110	78	486	71	4.998	77	Galelareezen, Ternatanen, Makianners.	"
Batoeawir	49	41	28	30	148	23	1.442	16	Waioli's.	Wiring.
Wiring-Nanoang-Tawali.	192	173	114	120	599	84	7.916	751	Makianners, Galelareezen.	"
Indari	70	63	59	41	233	36	1.728	825	"	Indari.
Rota	93	66	49	46	254	33	1.036	408	"	"
Kapatoesan.	91	64	48	38	241	50	3.216	287	" Talauters.	"
Wajaoewa	129	116	107	105	457	75	3.613	413	Tobeloreezen.	Kapatoesan.
Babang	107	98	83	86	374	57	4.583	143	" Saketaërs.	Wajaoewa.
Noesa ra Loid	304	260	176	177	917	177	13.835	2588	Makianners, Galelareezen.	Babang.
Palamea	112	106	97	75	390	57	2.732	246	"	Loid.
Bissori	101	90	70	65	326	53	1.633	301	Waioli's.	Palamea.
Toeamoda	60	54	54	45	213	28	2.561	102	"	"
	3028	2707	2015	1717	9467	1509	86.770	18209	Bij de klapperboomen en sago-foe's zijn de bezittingen van het landschap, den sultan en de Batjan Archipel Maatschappij niet meegeteld.	
Sultanaat Ternate:										
Bosoea	157	135	147	168	607	57	3.050	110	Makianners (diloear).	Bosoea.
Baroe	44	44	41	31	160	21	847	6	"	"
	201	189	188	199	767	78	3.897	116		
Landsonderhoorigen te Laboeha en in het sultanaat Batjan.										
Europeanen.	17	8	3	2	30	14	Onbekend	Onbekend	Laboehaers, Ambonneezen, Tidoreezen, verder contract-	
Chineezen	74	20	33	13	140	45	"	"	koelies: Sangireezen, Boetonneezen.	
Arabieren (o. w. Bombayers)	19	15	11	10	55	11	"	"		
Inlanders	498	310	170	160	1138	235	8.124	117		
	608	353	217	185	1363	305	8.124	117		
District Obi.										
Europeanen.	2	2	—	—	4	1	?	?		
Japanners	1	—	1	—	2	—	—	—		
Chineezen	26	11	6	13	56	13	?	?		
Arabieren	1	1	—	—	2	—	—	—		
Laiwoei	390	147	119	101	757	95	14.267	377	Boetonneezen, Tidoreezen.	Laiwoei.
Baroe	78	62	56	52	248	85	1.877	111	Tobeloreezen.	
Ritja-Anggai	121	77	72	73	343	44	5.774	209	Galelareezen, Ternatanen.	Ritja-Anggai.
Poelan Woka	13	4	4	2	23	2	139	—	Boetonneezen.	Tawa.
Sesépe	28	15	16	12	71	13	1.905	21	Galelareezen, Kau'sche Tobelo's.	"
Tawa	43	26	20	15	104	24	435	—	Tobeloreezen.	"
Wooi	23	15	26	15	79	14	553	—	"	Floek.
Ake-Bobo	47	40	42	34	163	24	1.309	49	"	"
Floek	41	26	40	16	123	20	2.175	75	"	"
Wajalear	64	42	56	44	206	39	2.232	57	" Tidoreezen, Ternatanen.	"
Belang-Belang	34	8	5	—	47	5	—	—	Gorontaleezen.	Laiwoei.
	912	476	463	377	2228	332	33.636	899	Bij de klapperboomen en sago-foe's zijn die, toebehoorende aan kampongs, of staande op erfpachtsperceelen, niet meegeteld.	
Totaal	1749	3725	2883	2178	13825	2224	132.427	19341		

Bijlage B.

GEGEVENS BETREFFENDE DAMAR-

POSTEN IN HET SULTANAAT BATJAN.

Naam van de damarpost.	Aantal boomen.	Opbrengst in picols.					Opbrengst in picols.				Thans uitgegeven aan:
		1917	1918	1919	1920		1921	1922	1923	1924	
1. Amassing	1600	695.38	—	398.67	429.84		554.52	679.63	577.11	430.73	B. A. M. „groot contract”.
2. Belang-Belang	555	383.55	—	175.75	97.83		181.96	53.68	49.11	21.75	Idem
3. Balimbing	955	665.10	—	283.15	283.88		619.36	310.96	290.94	298.26	Idem
4. Poan	845	301.64	372.59	380.72	220.11		314.74	416.73	363.29	550.53	Idem
5. Kepoatoesan.	1390	249.04	158.90	366.81	154.19		421.79	292.01	455.18	346.78	Idem
6. S. Tinggi	gesloten	gesloten	gesloten	gesloten	gesloten		gesloten	gesloten	gesloten	gesloten	
7. Palamea	600	588.09	—	514.45	378.18		412.77	557.58	460.35	496.26	Hr. Diepenheim
8. Mamang	75	251.15	—	184.73	158.66		104.68	121.10	118.36	99.89	Idem
9. Bisori	68	75.24	—	112.80	50.78		25.15	57.48	58.36	68.58	Idem
10. Lompos	513	139.97	—	338.32	245.29		249.16	345.46	303.35	231.75	Idem
11. Sabatang	2210	1173.66	416.56	617.14	731.09		1008.51	1206.21	1210.38	950.86	Idem
12. Sajoang	2800	571.46	240.46	236.13	500.83		750.18	426.26	631.55	696.74	Idem
13. Kasiroeta	1700	445.26	—	246.10	463.66		382.39	542.97	615.48	528.34	Idem
14. Loid.											
a. Ngahi	350	74.68	—	138.53	101.50		197.13	181.95			B. A. M. „klein contract”.
b. Djodjame	750	231.17	—	383.64	239.54		344.43	334.34	823.20	842.09	Idem
c. Jaba.	620	183.81	—	200.89	118.94		272.23	254.87			
15. Koesoe	470	378.15	—	331.95	176.13		202.21	250.53	252.77	212.32	Idem
16. Indari	390	337.79	—	228.22	159.98		212.28	168.80	256.28	198.44	Idem
17. Sambaki (Bibit)	150	248.22	—	304.63	158.79		168.85	243.59	198.99	168.19	Idem
18. Imboe-Imboe	320	—	—	61.94	63.22		111.89	118.19	168.04	143.35	Idem
19. Lagoendi		gesloten	gesloten	gesloten	gesloten		gesloten	gesloten	gesloten	gesloten	
20. Goro-Goro	800	—	356.21	433.44	532.70		576.19	655.73	603.99	483.20	Hr. Diepenheim
21. Rota	260	—	103.09	156.74	199.27		190.04	174.43	131.30	134.84	Idem
22. Soepai	—	—	37.44	—	70.83		gesloten	gesloten	gesloten	gesloten	
23. Damar tenang		?	?	?	?		?	47.13	176.72	194.71	B. A. M. „groot contract”.
	16.426	6993.36	1685.25	6094.75	6425.24		7290.16	7380.93	7745.39	7097.51	
Bruto winst voor landschap .		23553.10	6343.17	16839.48	13675.94		gegevens	13952.38	17616.75	15866.36	
Onkosten		17443.64	9769.92	13614.56	11668.16		ont.	10338.40	10942.90	10302.52	
Nettowinst.		6169.46	3427.75	3224.92	2007.78		breken	3613.98	6673.75	5563.84	

Bijlage C.VOORNAAMSTE UITVOERPRODUCTEN VAN DE ONDER-
AFDEELING BATJAN. (In picols.)

	1920	1921	1922	1923	1924	
Copra.	8885	12.387	18.617	24.350	28.845	(met Obi)
Damar (zie bijl. B.)	6094	7.290	7.381	7.745	7.098	(zonder Obi)
Gezouten visch	?	664	458	862	1.756	(met Obi)
Koffie.	?	?	?	796	596	(met Obi)

OPBRENGST DER DAMARPOSTEN IN HET SULTANAAT BATJAN.

	1911	1912	1913	1914	1915	1916
Aantal picols	12.000	10.500	11.100	8600	8800	?

OPBRENGST VAN DE INKOMSTENBELASTING (VÓÓR 1921: BELASTING OP BEDRIJFS- EN ANDERE INKOMSTEN).

A. Aanslag. B. Achterstand op 15 Mei 1925. a. in totaal. b. in percenten.

Bij den aanslag van de zelfbestuursonderhoorigen zijn de gedurende 1922, 1923, 1924 geheven oecenten (30 %) inbegrepen.

	1917			1918			1919			1920			1921			1922			1923			1924			1925		
	A.	B.		A.	B.		A.	B.		A.	B.		A.	B.		A.	B.		A.	B.		A.	B.		A.	B.	
		a.	b.		a.	b.		a.	b.		a.	b.		a.	b.		a.	b.		a.	b.		a.	b.		a.	b.
Europeanen	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	2.690.85	—	0	3.863.50	1.80	1 %	2.951.45	59.56	2 %	Aanslag nog niet vastgesteld.		
Andere landsonderhoorigen te Laboeha	?	?	?	?	?	?	5.270.79	62.39	1 %	3.163.80	45.60	2 %	2.786.54	0	0	2.914.92	—	0	3.426.51	29.66	1 %	3.435.76	109.76	3 %	6.640.—	6.383.88	97 %
Andere landsonderhoorigen op Obi	?	?	?	?	?	?	3.678.40	10.40	1 %	2.212.50	17.20	1 %	2.085.03	168.40	8 %	3.234.99	—	0	4.522.83	99.91	1 %	5.388.89	—	—	—	—	—
Zelfbestuursonderhoorigen . .	10.651.02	?	?	13.806.01	?	?	11.350.50	576.95	5 %	10.798.11	716.74	7 %	6.871.91	175.13	2 %	9.624.55	515.67	5 %	15.449.85	741.82	5 %	17.490.98	1.844.90	11 %	17.826.92	7.698.01	43 %